

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Folk og Kultur

*Årbog for Dansk
Etnologi og Folkemindevidenskab
1986*

*Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder
København 1986*

Folk og Kultur

*udgives med støtte fra Arthur Christensens og hustrus folkemindesamling
og Statens humanistiske forskningsråd*

Redaktion:

Bengt Holbek, Poul Høst Moustgaard, George Nellemann, Iørn Piø

Redaktionssekretær: Jytte Gravesen

Manuskripter og bøger til anmeldelse sendes til:

Folk og Kultur, c/o Nationalmuseets 3. Afd., Brede, DK-2800 Lyngby

Abonnement tegnes hos:

Foreningen Danmarks Folkeminder, c/o Dansk Folkemindesamling,

Birketinget 6, DK-2300 København S

Trykt hos: Gullanders Bogtrykkeri A/S, Skjern

ISSN 0105-1024

Foreningen Danmarks Folkeminders styrelse:

Lektor, mag. art. Karsten Biering, Institut for folkemindevidenskab, premierløjtnant Knud Bødker, Feldballe, museumsinspektør Birte Friis, Sydhimmerlands Museum, Høbro, dr. phil. Gustav Henningsen, Dansk Folkemindesamling, bibliotekar Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling, bibliotekar Lise-Marie Kofod, Nationalmuseets bibliotekstjeneste, arkivar, cand. mag. Henrik Koudal, Dansk Folkemindesamling, museumsinspektør Peter Ludvigsen, Arbejdermuseet, mag. art. Poul Høst Moustgaard, Svendborg, museumsinspektør George Nellemann, Nationalmuseets 3. Afd. (formand for årbogsudvalget), museumsinspektør A. Rhede Nielsen, Faaborg Kulturhistoriske Museer, lærer og forfatter Erik Kaas Nielsen, Glostrup, musiketnolog Svend Nielsen, Dansk Folkemindesamling, mag. art. Iørn Piø, Dansk Folkemindesamling (formand), mag. art. Alan Hjorth Rasmussen, Hirtshals.

Forfattere i denne årgang:

Lone Rahbek Christensen (født 1956). Mag. art. i europæisk etnologi. Har kandidatstipendium på Institut for europæisk Folkelivsforskning. Har skrevet artikler om nutidigt dansk familieliv og har en bog om emnet under udgivelse. Adr.: Vestmannagade 5, 2300 København S.

Peter Dragsbo (født 1948). Mag. art. i europæisk etnologi 1976. 1976 ff. museumsinspektør ved Esbjerg Museum. 1984 ff. formand for Statens Museumsnavns Referencegruppe for Nyere Tids Kulturhistorie. Publiceret: 1978 »Mennesker og huse i Aabenraa«, samt artikler om byhistorie, stationsbyer, arkitekturhistorie, bygningsbevaring, boligkultur, industrihistorie, mv.

Erik Høvring (født 1955). Mag. art. i nordisk folkemindevidenskab 1985. Har medvirket ved udgivelsen af en række folkløstiske værker. Heriblandt specielt samlinger med Evald Tang Kristensen-materiale. Adr.: Landskronagade 5 C, 5. 2100 København Ø.

Birgit Jensen, etnolog, mag. art., Teglværksvej 60, 3460 Birkerød. Magisterafhandling: Kvindedragten på Amager 1650–1950. Arbejder bl. a. med en undersøgelse af konfirmationen i Danmark. Har skrevet afhandlinger og artikler om kulturpolitiske, tekstil- og dragthistoriske emner, bl. a. Kulturelle Samråd 1981. Egtved 1982 og Fritiden i Lokalsamfundet. Kbh. 1983 (sammen med N. Cortzen). Siden 1982 skrivende medarbejder ved Haandarbejdets Fremme.

Bent Zinglarsen (født 1927 i Hvidovre). Indtil 1960 cykelbud og arbejder, derefter historisk-topografisk forfatter med København som hovedområde. Se i øvrigt indledningen til Bent Zinglarsens artikel.

Indhold

Erik Høvring: Bankospil	5
Lone Rahbek Christensen: Funktionalismens sociale program. Et etnocentrisk selvbedrag	45
Birgit Jensen: Funktionalismens boligtekstiler – eller hvordan en ny stilart blev til	65
Peter Dragsbo: De første konturer af et museernes Danmarksbillede	80
Bent Zinglertsen: Om glasmorderen og andre vinduespuddere. Ved Eske K. Mathiesen	99

Dansk folkekultur 1985

En selektiv bibliografi. Af Else Marie Kofod. Redaktionen afsluttet 1. marts 1986	118
Meddelelse fra Musikhistorisk Museum	130

Anmeldelser og oversigter

Eske K. Mathiesen: Tyve breve til folkemindesamleren Evald Tang Kristensen. (Birgitte Seider)	131
Iørn Piø: Nye veje til Folkevisen. Studier i Danmarks gamle Folkeviser. (Erik Høvring)	132
Iørn Piø og Rita Pedersen: Dronningens Visebog. (Kirsten Sass Bak)	134
Michèle Simonsen: Hekse, trolde og bondeknolde. (Gustav Henningsen)	135
Gunnar Solvang: Husmandsliv. (Inge Adriansen)	137
Hans Schultz Hansen: Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1890–1914. (Gunnar Solvang)	137
Teglværker ved Flensborg Fjord. 100 år i billeder. (Georg Nellesmann)	139
Kjeld Kayser: Københavnerbindingsværk. (John Erichsen)	140
Dansk Håndværk. Turistårbogen 1985. (Iørn Piø)	141
Svend Aage Andersen: »Salt og brød gør kinden rød«. Arbejderliv i Århus 1870–1940. (Poul Balle-Petersen)	141
Det er Danmark. Dansk Folkemuseum 1885–1985. (Iørn Piø)	144
Eske Wohlfahrt: Fiskerne og byen Bagenkop – et fiskerleje gennem 100 år. (Torben Vestergaard)	144
Bønder & fiskere. Festskrift til Holger Rasmussen. (Poul H. Moustgaard)	146
Ole Højrup: Søens folk. Beretninger fra århundredskiftet. (Poul H. Moustgaard)	147

Karen Stougaard Hossy: Det københavnske Asylselskabs første år. (Else-Marie Boyhus)	148
Bente Dahl Hansen: Betler eller almissemænd. Studier i offentlig fattigforsorg i Sjællands stifts landsogne 1708–1802. (Else-Marie Boyhus)	149
D. H. Wulff: Nøgle til Almanakken. En ledsager til hvert års almanak. (Iørn Piø)	149
Svend Nielsen: Go'morgen Karl Baj! Sang blandt prinser og klunsere på Nørrebro i København, optaget i 1958 af Anders Enevig. (Karsten Biering)	150
Jens Henrik Koudal: To sangere fra den jyske hede. Efter optegnelser i Dansk Folkemindesamling af Evald Tang Kristensen 1874. (Kirsten Sass Bak)	151
Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen: Jeg gik mig ud ... Sønderjyder synger II. Et visehefte. (Karsten Biering)	153
Håndarbejde. Et undervisningsfag i samfundsmæssig sammenhæng 1880–1980. En bibliografi. (Else Østergaard)	154
Esther Grølsted – i samarbejde med Minna Kragelund: Sy folkedragten selv. (Birgitte Kjær)	155
Kultur, mentalitet og ideologi. Den jyske Historiker nr. 29–30. (Jens Henrik Koudal)	157
Storby, forstad, bolig. Nord Nytt 23/83. (Ena Hvidberg)	158
Den musikalske kulturvariabeln. Nord Nytt 24. (Jens Henrik Koudal)	158
Den gamla goda tiden. Nord Nytt 25/85. (Ena Hvidberg)	159
Alf Løhde Mikkelsen: »Spurvekvidder«. En beretning om forfatteren og højskolemanden Anton Nielsen. (Mette Eriksen)	160
Valdemar Jensen: Søren Lolk – den mærkelige tåsingebonde. Kulturglimt fra et øsamfund. (Poul H. Moustgaard)	162
Else Mogensen: Askov. En by i Minesota. Anne Lisbeth Olsen og Niels Peter Stilling: Et nyt liv. Den danske udvandring til Nordamerika i billeder og breve. (Birte Friis)	162
Else Marie Kofod: Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne. Erik Høvring: Den bortfløjne mødom samt andre skæmtsomme og erotiske folkeeventyr. (Bengt Holbæk)	163
Litterære genrer 4. Folkelige udtryksformer. (Erik Høvring)	165
Nina Kloster: Clausen & Petersens gadecirkus anno 1978 – en forestillings- analyse. (Eske K. Mathiesen)	166
Vi ælsker Bakken. (Iørn Piø)	167
Birgit Hertzberg Johnsen: Den store dagen. Konfirmasjon og tradisjon. Oslo 1985. (Birgit Jensen)	168
V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565–1884. (Hanne Poulsen)	168
Margit Mogensen: Landbruget i dansk malerkunst ca. 1840–1915. (Eske K. Mathiesen)	170
Ulrika Wolf-Knuts: All världens epos. (Iørn Piø)	171
Kvindfolk. En Danmarkshistorie fra 1600 til 1980. I-II. (Birgitte Rørbye)	171
Axel Steensberg: Det manipulerende menneske. Rhodos. 1985. (Iørn Piø)	172
Indsendt litteratur	174

Bankospil

Af Erik Høvring

Inden for den seneste tid er der sket en vældig udbredelse af et fænomen, som går under navnet »radio-« eller »TV-bingo«. Det er et spil, som er blevet kendt, efter at Kulturministeriet har givet tilladelse til forsøg med lokale radio- og TV-stationer. Spillet kaldes »bingo«, men det svarer dog til ganske almindelig banko. I vinteren 1985–86 har disse bingo-spil ofte været omtalt i medierne. Årsagen hertil har bl. a. været interessekonflikter internt i de organisationer, som står bag stationerne. Endvidere skyldes mediernes bevågenhed, at flere bankospillende stationer er løbet ind i problemer med myndighederne, bl. a. vedrørende overskuddet fra spillene.

Bingospillet eller bankospillet lever imidlertid også uden for de lokale radio- og TV-stationers regie. Det anslås, at der ved radio- og TV-bingo omsættes for mellem 50 og 100 millioner kroner om året, men som foreningsspil ligger den årlige omsætning på omkring en milliard kroner.

I betragtning af at mellem 300.000 og 400.000 mennesker mindst en gang om ugen går til foreningsbanko, er det ikke urimeligt at karakterisere den slags spil som et massekultur-fænomen. Hensigten med nærværende artikel er at beskrive dette fænomen: selve spillet og dets kulturelle og sociale indhold. Men inden jeg tager fat herpå, skal jeg dog først kort præcisere, hvad »radio-« og »TV-bingo« går ud på.

Radio- og TV-bingo

Til spillet benyttes særlige engangsbankoplader, som forhandles fra forskellige udsalgssteder, typisk kiosker. Pladerne sælges i hæfter til sædvanligvis en pris på 10 kr. Der spilles normalt fem spil pr. gang, og til hvert af disse er der seks forskellige plader at spille på i hæftet. Pladerne er kun gyldige til en enkelt spilledag, nemlig til den bankoudsendelse, som afvikles i den uge, hvis nummer står påtrykt pladerne. Spillet foregår på samme måde i både radio og TV. I visse tilfælde er der endog tale om samsending. I udsendelsen opråbes numrene, og hvis man har banko, dvs. fem opråbte numre i en vandret række, skal man straks under udsendelsen ringe til

UGE NR. 15
 DERES LYKKENR. 053448

11	20	36	55	74
3	22	40	68	86
15	24	43	69	87

19859

12	30	57	75	83
4	37	41	58	76
5	25	33	42	61

10	27	56	77	84
1	13	59	60	85
14	32	44	62	88

4	2	15	35	46	57	78	88
5	8	16	37	40	53	79	89
6	17	9	38	48	54	80	90

2	19	21	30	51	70	81	
3	11	23	41	58	75	83	
5	2	15	35	46	57	78	88
6	8	16	37	40	53	79	89

SÅDAN SPILLER DU TV-BINGO

TV-Bingo er som et almindeligt bankospil. I stedet for at lægge brikker på, skal du krydse af eller sætte en ring om det oprabte nummer.

HVIS DU HAR 5 OPRÅBTE NUMRE I EN VANDRET RÆKKE, HAR DU BINGO OG DERMED GEVINST!

Du kan forøge din gevinst, hvis du ringer ind til os i studiet under udsendelsen på tlf. 02-45 02 11. Kommer du igennem som den første, kan du som ekstra gevinst vælge fra vores store gavevæg. Kommer du igennem som nr. 2 får du 300 kr. i ekstra gevinst, og som nr. 3 får du 200 kr.

NÅR DU KOMMER IGENNEM PÅ TELEFONEN SKAL DU OPGIVE DETTE NR.

Dit bingo hæfte har tillige et **LYKKENUMMER**

På dette nummer kan du også vinde. Her kan præmierne være: **KAFFE - VIN - KØBMANDSVARER - SLAGTERVARER (GAVEKORT) - WHISKY M.M.**

Dette lykkenummer kan også bringe dig ind i studiet, som vores gæst. Uanset om du får bingo her, så er du sikker på en gevinst, idet du får lov til at vælge fra vores gavevæg.

I GAVEVÆGGEN: TV-APPARATER - TRANSISTORRADIOER - KAFFE-MASKINER - KØKKENMIXERE - CYKLER M.M.

FOR AT VÆRE GYLDIG SKAL DETTE NR. SVARE TIL ÅRETS UGE NR.

HVER SØNDAG 18-19 PÅ KANAL 53-56

(samme som Kanal 2 og weekend TV)

Vejledning i TV-bingo.

studiet. Gevinsten for en række kan ligge på eksempelvis 100 kr., men alt efter arrangørernes bestemmelser har f. eks. de tre første, der kommer igennem på telefonen, mulighed for at supplere gevinsten. Den første kan i nogle tilfælde vælge en ekstra gevinst fra en »gavevæg« med udstillede forbrugsvarer. Eller også skal man løse et quizspørgsmål først for at få adgang hertil. De næste to får hver en ekstragevinst. Når de tre første er kommet igennem til studiet, behøver de øvrige deltagere med banko ikke at ringe. De skal i stedet henvende sig i arrangørernes sekretariat med vinderpladen, og de vil der få gevinsten udbetalt.

Spillets historie

Som foreningsspil har banko lige siden århundredskiftet været meget populært her i landet, og der har udviklet sig et særligt sprog og særlige traditioner omkring afholdelsen. De oprindelige navne for spillet var »gåse-« og »andespil«, idet gevinsterne udelukkende var levende gæs og ænder (eller andet fjerkræ). Gevinsterne var bestemt af, at spillene især blev afviklet om efteråret.

Grunden til, at spillet har vundet indpas i foreninger, er, at disse med overskuddet fra spillene kan skaffe sig ganske pæne indtægter, som går til finansiering af det øvrige foreningsarbejde.

Det er alle typer foreninger, som benytter sig af bankospillet. Det er hobbyklubber, pensionistforeninger, sportsklubber og politiske foreninger. Hvad angår de sidstnævnte, kunne man således i begyndelsen af 1950erne opleve den senere statsminister Hilmar Baunsgaard som opråber ved det årlige bankospil i den radikale vælgerforening i Odense.

En meddeler til Dansk Folkemindesamling, Aage Sørensen fra Mellerup ved Randers, blev i 1949 af Inger M. Boberg bedt om at indsende oplysninger om andespil. I sin beretning skrev han bl. a.:

»Jeg har kun set Andespillene een eneste Gang i Løbet af de seneste Aar. Jeg kendte ikke Reglerne, hvad de fleste ældre Deltagere heller ikke gjorde, og Reglerne maatte følgelig gennemgaaes nogle Gange, før Spillet begyndte. De unge der imod var fuldt indlevede, idet deres Idrætsforening alt flere Gange havde brugt Spillet i Forsamlingshuset en 3-4 Aar. Jeg mener derfor, jeg kan besvare Deres Spørgsmaal: Om Spillet er kendt i Randers Opland, med et Ja, dog næppe ud over en halv Snes Aar i det aller højeste.

Spillet hører saaledes til de nymodens i vor Egn, hvilket ogsaa fremgaar paa anden Vis, idet man i en lidt ældre Tid plejede at bruge saakaldte Pakkefester ved den Slags smaa Indsamlinger af Penge i veldædigt Øjemed. Man gav en Gave af een eller anden Slags, smukt pakket ind, og paa Festens Aften solgtes disse Pakker til den højest bydende ved Auktion. Indholdet var strængt hemmeligt, og man købte bogstaveligt Katten i Sækken, hvilket blot forhøjede Spændingen og dermed Indtægten. Et Fif var at pakke en mindre Ting ind i en voldsom stor Pakke for saaledes at hjælpe paa Købelysten, men for at forebygge rene Pudserier krævedes og lovedes forud, at Indholdet var af virkelig Brugsværdi; til Gengæld kunne Giveren saa bestemme, at Pakken ikke maatte gaa for under en vis Sum – paaskrevet Pakken – og saaledes sikre sig, at Gavens fulde Værdi kom Indsamlingen til gode. Disse Pakkefester er hørt op i den senere Tid, og der kan med Grund menes, at Andespillet er traadt til i Stedet.

Skønt Spillet har været anvendt i Randers Foreninger mindst en halv Snes Aar, har Oplandet næppe hentet det der inde fra. Sagen er jo den, at samtlige dets Remedier sælges smukt pakket i en Æske, og det er da langt snarere en eller anden Forretningsmand, der har bragt Spillet i Handelen og nu spinder Guld paa sin Opfindsomhed i Omdannelsen af et af de gamle Gilder, men hvilket, der nærmest maa tænkes paa, er jeg ikke klar over.« (1).

Det sociale samvær udgør en vigtig funktion ved bankospillene. Foreningen »Husets Venner«, Lundtofte, nord for København. (Foto i Nationalmuseet).

Den centrale hensigt med bankospillet er at indsamle penge til et eller andet formål. Hvis man koncentrerer sig om det aspekt, er de gilder, som Aage Sørensen sammenligner bankospillet med, de såkaldte »spillegilder« og »doblegilder« (2): »Gilde, som holdtes, hvor der var sket et uheld for en mand; der blev anskaffet en stor søsterkage til 24 sk., endvidere låntes et sølvbæger og et stort sølv- eller blikfad, to almind. tærninger brugtes; de mødende gæster fik lov til at gøre f. eks. 3 slag for 4 skill., men det stod enhver frit for at betale mere el. at sætte 4 skill. ind flere gange. Den, der fik det højeste antal öjne i det bedste af sine tre slag, havde vundet. Blev kagen for tidligt vundet, f. eks. ved at en slog lutter sekser, kunde den, som gjorde gildet, købe den tilbage for 24 skill., og så fortsattes; der var fri udskænkning af brændevin og kaffe, men det var ikke fint at drikke ret meget, uden at man også gentagne gange betalte for tæringslag (Søvind s.); bagefter var der dans; istedetfor kagen kunde der spilles om et tørklæde el. et andet stykke af ubetydelig værdi; det indkomne tilhørte den skadelidte mand.« (3). I stedet for terninger har man også brugt at skrive numre på sedler, som de tilstedeværende så trak (4).

Inger M. Boberg har endvidere fundet en parallel til bankospillet i en særlig form for skydekonkurrence: »I okt. 1848 indbød en Rødby-borger

	B I N G O				
RING-BINGO	12	28	41	54	74
	9	27	36	51	68
	6	25	FRI	48	65
	1	21	32	60	62
753	3	17	38	58	72

Eksempel på bingotavle. Dette er en særlig variant, som benyttes til et spil, der kaldes »Ringbingo«.

til skiveskydning »på en slagtet, fed ko«; for hvert skud betaltes 3 mark.« (5).

Spillet, som det kendes i dag, er imidlertid en tysk variant af et tallotteri. Det kom til Danmark omkring 1900. I begyndelsen gik det som nævnt under navnene »ande-« eller »gåsespil«, men betegnelsen »banko« har efterhånden mange steder i landet fortrængt disse oprindelige navne. »Banko«, der betyder »bank«, benyttes ved spillet som udråb med betydningen: Gevinsten, dvs. »banken«, er min. Spillet optræder dog også under navne som »gavespil«, »bingo«, »pladespil«, »lotto« og »pot«. De to sidstnævnte betegnelser er især udbredt i Sønderjylland. »Lotto« svarer til det tyske »Lotto«, der betyder »tal- eller billedlotteri«. »Pot« kommer af det tyske »Pott«, der betyder »indsats« (ved spil). Dette ord bruges også ofte i Sønderjylland ved spillet som udråb af samme betydning som »banko«.

I 1901 kendte H. F. Feilberg iflg. Inger M. Boberg kun spillet fra Fyn og Lolland, hvor offentligt andespil det år blev forbudt (6). Det har derimod bredt sig som foreningsspil. Et tidligt eksempel herpå er »Kolding Afholdsförening«, som den 6. november 1904 havde »andespil« på byens afholdshotel (7). Og ved nytår 1905 havde man »gåsespil« i Aarhus (8).

Banko var tidligere et spil, som var specielt knyttet til efteråret, men inden for de sidste 20–25 år er det blevet normalt, at man har bankospil hele året rundt.

Bingo eller banko

Betegnelsen »bingo« ses ofte anvendt synonymt med »banko«, men i virkeligheden er »bingo« en anden form for tallotteri. Der er her tale om et engelsk spil, som kom her til landet omkring midten af 1960'erne. Det

er et lotterispil, hvor deltagerne køber én eller flere plader, som f. eks. kan være inddelt i 25 nummererede felter. Disse er ordnet i fem overliggende rækker, hver bestående af fem felter. Nummerfordelingen, der består af en- og tocifrede tal, er forskellig fra plade til plade. Lederen af spillet råber numre op, og hvis man har dem på sine plader, dækkes de pågældende felter med brikker. Den, der først får fyldt en række, vandret, lodret eller diagonalt, råber »bingo«, og man har vundet den udsatte gevinst. Spillet er meget populært i Sverige (9).

Myndighedernes bestemmelser

Bankospillet har siden starten omkring år 1900 fået større og større udbredelse, og efterhånden har det grebet sådan om sig, at det flere gange har været i myndighedernes søgelys. Således fremgår det af en bekendtgørelse af 21. 7. 1928, at ande- og gåsespil blev undtaget fra forbudene mod hasard- og lotterispil, når de kun foregik til underholdning i foreninger, når både gevinster og indsatser var forudbestemte, og når gevinsterne kun bestod af naturalier af ringe værdi. Men 28. 11. 1946 blev enhver form for spil med fødevarer som gevinst midlertidigt forbudt. 28. 9. 1948 blev dette forbud indskrænket til kun at gælde rationerede varer (10).

Også i dag er der fra myndighedernes side fastsat en række retningslinier for spillet. Det må således ikke arrangeres offentligt uden tilladelse, men det er godkendt af Justitsministeriet som foreningsspil på visse nærmere angivne betingelser (jfr. Justitsministeriets cirkulære om bortlodning, § 8):

§ 8. Tilladelse til afholdelse af bortlodninger, herunder bankospil, der afholdes af foreninger eller organisationer, er uforuden under følgende forudsætninger:

1. Alene foreningens eller organisationens medlemmer og disses pårørende må deltage i bortlodningen,
2. det skal af evt. annoncering fremgå tydeligt, at kun medlemmer og disses pårørende må deltage,
3. gevinsterne må ikke bestå i pengebeløb, værdipapirer eller lignende. Gavekort må dog bortloddet, for så vidt de ikke kan omsættes i penge,
4. værdien af hver enkelt gevinst må ikke overstige 1.000 kr.,
5. salgssummen – eller ved flere bortlodninger samme dag den samlede salgssum af disse – må ikke overstige 50.000 kr., og
6. foreningens eller organisationens formål må ikke udelukkende eller fortrinsvis være at afholde bortlodninger (11).

Cirkulærets bestemmelse om, at *alene* foreningens medlemmer og disses pårørende må deltage, overholdes ikke i praksis. Myndighederne, »spillepolitiet«, ser imidlertid stort herpå, så længe overskuddet går til velgørende formål eller til støtte til idræts- og hobbyudøvere (12). Mange bankospillere er ikke engang klar over hvilken forening, der står bag det spil, de deltager

053871 LYSGLIMIT E. P. Banko 00 - 15 45 15	6	17		38			67	90	
	9				45		65	70	88
	3	16	23	30		51			
053872 LYSGLIMIT E. P. Banko 00 - 15 45 15	2	10					68	73	80
		15	21	35		54		78	
	8				43	53	69	72	

Den for tiden mest benyttede bankoplade.

A 127

2	12		33		51		71	
		21	39		54	65		80
7		27		40	57	69		

Gammeldags pap-bankoplade.

i. En række foreninger har dog set en mulighed for en ekstrairndtægt ved at kræve cirkulærets bestemmelser overholdt. Der er således bankospillere, som kan fremvise 10–14 forskellige medlemskort, som udelukkende er erhvervet, fordi de pågældende foreninger arrangerer bankospil.

Rekvisitter og spillets afvikling

Til spillet benyttes »spilleplader«, »bankoplader« eller »bankotavler«. De kan være fremstillet af forskelligt materiale, pap, papir eller plastic, og de

1	15	25			51			81
		28	35		56		70	83
2		29		41		64	74	

132271

EXPORT

	13	22	31		52	60		
4				40	57		73	80
8	18			46		67		84

132274

EXPORT

7	11			44			75	82
	16	20			55	63		85
		26	36	47		66		88

132272

EXPORT

5	19		30				72	87
		23		43	53		76	90
		28	34		58	61	79	

132275

EXPORT

	12	21			50		71	86
	17		32	42	59		78	
3		27	37			65		89

132273

EXPORT

	10		33		54	62		81
6	14			45		68	77	
9		24	38	48				86

132276

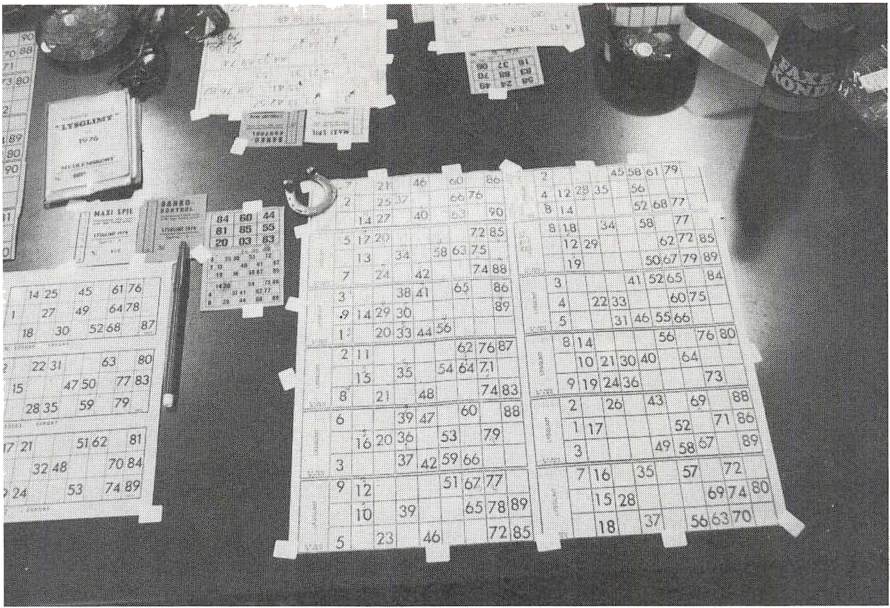
EXPORT

Maxibankoplade.

kan enten være engangsplader eller beregnet til genbrug. Det mest udbredte i dag er engangspladerne. Selv om disse er beregnet til at blive kasseret efter hver spilleaften, tillader flere foreninger, at spillerne bruger de samme plader fra gang til gang. Således spiller et æresmedlem i »Selskabelig Forening 'Lynglimt' af 1976« på et sæt engangsplader, der er mere end 10 år gamle.

Hver bankoplade er inddelt i 27 felter, som er fordelt i et system af tre overliggende rækker med ni felter i hver. I hver af de vandrette rækker er der altid påtrykt forskellige talkombinationer i fem af felterne, mens de fire står blanke. Placeringen af de blanke felter er vilkårlig. Tallenes position i feltrækken bestemmes af deres værdi. Encifrede står i første felt fra venstre, tiere i det andet felt, og så videre frem til det niende felt, hvor firsere og 90, »Gamle Ole«, står. Dette system gør, at spilleren lettere kan overskue pladen.

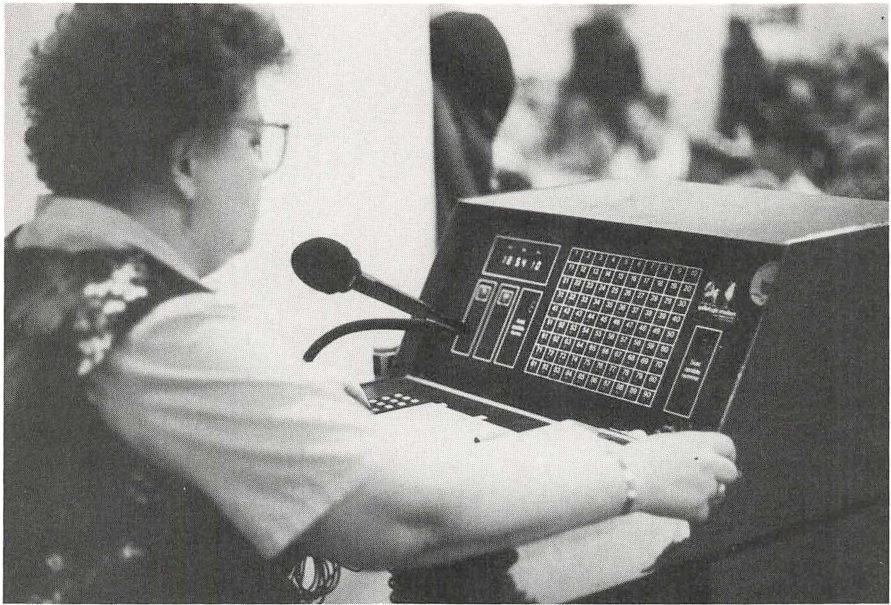
Det er ikke nødvendigt af hensyn til spillets gang, at et bestemt antal spilleplader er i brug. Som spiller vælger man én eller flere plader af det udvalg, som arrangøren tilbyder. Ofte er der tale om, at man kan vælge blandt mange hundrede forskellige. Ved køb af plader udfyldes der et

Vue over en enkelt deltagers spilleplader. Bemærk den »lykkebringende« hestesko. (Foto i Dansk Folkemindesamling).

Opråber og kontrollant i foreningen »Husets Venner«, Lundtofte. Bemærk rysteposen. (Foto i Nationalmuseet).

Opråber ved elektronisk bankomaskine i »Selskabelig Forening 'Lysglimt' af 1976«, Østerbro i København. (Foto i Dansk Folkemindesamling).

»kontrolkort«. Af kontrolkortet fremgår hvor mange plader vedkommende har købt, og dette tal skal svare til antallet af benyttede spilleplader, for at der kan udleveres gevinst.

Ofte køber den enkelte spiller mange plader, og det kan volde problemer at holde styr på dem, når spillet afvikles. Nogle klæber dem derfor fast på bordet med tape. Andre bruger klistermærkater, som ofte uddeles gratis af den arrangerende forening. Eventuelt er disse forsynet med reklamer for den grossist, som leverer bankoartikler til foreningen. Der er også eksempler på, at man »limer« spillepladerne fast til bordet med sodavand. Det benyttes særligt ved spilleplader af pap.

Selve spillet afvikles under ledelse af en »bankør«, »spilleleder«, »opråber« eller »bingomaster«. Denne har i en »rystepose« 90 »kontroltal«, »kontrolbrikker« eller »talbrikker«, som er en slags brikker, hvor der på hver enkelt er skrevet et tal mellem 1 og 90. »Rysteposen« er dog mange steder udskiftet med automatiske »bankomaskiner«, der mekanisk eller elektronisk blander kontroltallene. Spillet begynder med, at opråberen trækker en brik fra rysteposen eller bankomaskinen og siger det tal, som står på den. Hvis bankospillet afvikles i store lokaler, er det almindeligt, at opråberen benytter forstærkeranlæg og/eller lystavler, der viser det sidst

Spil under afvikling. Foreningen »Husets Venner«, Lundtofte. (Foto i Nationalmuseet).

udtrukne nummer. I visse tilfælde holder bankomaskinen selv styr på de udråbte numre, men ellers gives tallet videre til en »kontrollør«, som noterer tallet på en »kontrolltavle« eller »kontrolliste«. Er det udtrukne tal f. eks. »44«, ser alle efter, om de har »44« på en af deres spilleplader. Har de det, dækkes tallet med en »dækbrik«, også kaldet »pålægget«. Det er stumper af papir, pap, glas eller metal- og plasticskiver, evt. mønter (gl. 2-ører og 10-ører er populære). Mønter foretrækkes af mange, da plasticbrikkerne nemt kan hænge fast på fingrene. Dækbrikkerne opbevares i pung, æsker eller poser. Der er eksempler på, at folk enten har syet eller strikket kunstfærdigt udsmykkede poser. Metaldåser, f. eks. gamle tobaksdåser, ses også ofte brugt til opbevaring af dækbrikker. På det seneste er der kommet en såkaldt »Bingo Marker« på markedet. Det er en spritpen, som bruges til markering af udtrukne tal på engangsplader, der kun benyttes til et enkelt spil, som f. eks. ved »maxibanko«, der omtales senere. Et andet firma sælger et produkt, der kaldes »Bankolet«. Det består af dækbrikker af jern samt en magnet, så man efter endt spil hurtigt kan fjerne brikkerne fra pladen.

Under selve spillet tager deltagerne dækbrikkerne efterhånden fra pungene eller dåserne. Jeg har også set et eksempel på, at en spiller havde

Vinderplade kontrolleres. Foreningen »Husets Venner«, Lundtofte. (Foto i Nationalmuseet).

et særligt forklæde på. Fra dets store lommer kunne han behændigt tage sine dækbrikker, der i dette tilfælde var 10-ører, og lige så let kunne han tømme pladerne derned igen.

Opråberen fortsætter med at trække talbrikker, til en af spillerne har fået dækket alle tallene i en vandret række på en plade. Vedkommende, der først har dette, har vundet en præmie. Spillet fortsætter umiddelbart efter, og man bliver ved, til der er en, der først har dækket to rækker. Denne får også en gevinst. Spillet går videre, indtil en deltager har fyldt tre rækker på samme plade. Vedkommende, der først har det, modtager ligeledes en gevinst. Hermed er spillet slut, og deltagerne tømmer deres bankoplader for dækbrikker. Man får som regel mere i præmie ved tre fyldte rækker end blot ved en enkelt.

Vinderen i spillet skal straks råbe »banko«. Hvis vedkommende ikke når det, inden opråberen har sagt det næste nummer, får han ingen gevinst, og spillet fortsætter uantastet.

Når én råber »banko« har man »officials« ude i salen, som checker vinderpladen. På de store spillesteder, som f. eks, bankohallen i Østerbro Sportscenter, har disse folk trådløse mikrofoner. Med dem kan de kontakte spillelederen og få godkendt pladen efter kontroltavlen. Når dette er sket,

udleveres gevinsten. Eksempelvis har »Selskabelig Forening 'Lysglimt' af 1976« fire børn til at varetage dette hverv. Hvis der er tale om fordærlige varer, f. eks. kød, lader man på varme sommerdage dette blive i køledisken. I stedet får vinderen en »gevinstbon«, og mod forevisning får man udleveret gevinsten, når alle spil er overstået. Der er også spillesteder, hvor man under spillene udelukkende giver vinderne gevinstboner. De må så hente gevinsten i pausen eller efter samtlige spil.

Forskellige spilvarianter

Et bankospil kan afvikles efter forskellige principper. En måde går ud på, at man skal »rumle til 7« (Fyn). Dvs. man skal have banko på en vandret række, efter at højst syv numre er råbt op. Det er dog sjældent, at det sker, så man fortsætter med at »rumle til 8«. Næste gang til ni, ti, elleve osv. til gevinsten er vundet.

Andre steder gives der ekstra gevinst til dem, der får banko, hvis vedkommende opnår det, inden et vist antal numre i spillet er råbt op. I bankohallen i Østerbro Sportscenter har man således opsat særlige lystavler, der viser antallet af opråbte numre. En udbredt version af spillet kendes under navnet »pengebanko«. Det foregår imidlertid som ved almindelig banko, blot er gevinsterne her gavekort.

Foreningsbanko kendes under mange navne, og det er ofte svært at gennemskue, hvad de forskellige benævnelser indebærer, om de er forskellige navne på det samme spil, eller om der er tale om spilvarianter. Eksempler: »Børnebanko«, »Fællesbanko«, »Halbanko«, »Hotelbanko«, »Sommerbanko«, »Kødbanko«, »Minibanko«, »Pakkebanko«, »Puljebanko«, »10-øres banko« og »Velgørenhedsbanko«.

Der arrangeres også særlige bankospil i forbindelse med årets højtider og mærkedage, f. eks. »Julebanko«, »Nytårsbanko« og »Påskebanko«. Endelig benyttes bankospillet som et middel til at skaffe penge til specielle arrangementer eller aktiviteter. Det kan eksempelvis være til foreningens årlige udflugt og lign. Ved den slags lejligheder lykkes det ofte at skaffe store sponsorgevinster.

Suppleringspil

Ved bankoarrangementer er det almindeligt med en række »suppleringspil«. I »Fyns Banko Center« i Odense indledes med »Amerikansk lotteri«. Bagefter følger »Snapsenumrene«, hvor vinderne får 1/2 flaske snaps eller et gavekort på 50 kr. Lige inden selve bankospillet spilles »Jackpot«, hvor gevinsten er gavekort på 200 kr. (1981). – I »Bispecentret« i Aalborg startes

DERES

STJERNE BANKONUMRE ER

48

88

55

Er der ingen der får afkrydset alle 3 stjernetal, inden det ordinære bankospil er slut, spilles der på nedenstående plade. Den der først får banko på en række er da vinder.

Kontrol-Nr. **440**

3		21	46	50		76
	13		33	49		62
	14	22	38			69
						77

STJERNE

BANKO

Nr. 762

SERIE 1

SPILLEREGLER

1. STJERNE BANKO spilles ved hjælp af sidst opråbte nummer.
2. Hvis De i en af stjernerne har sidst opråbte nummer sættes kryds over tallet.
3. Den spiller som først får afkrydset alle tre tal er vinder.
4. Sidst opråbte bankonummer skal være mellem vinderens stjernetal.
5. Hvis der bliver mere end een vinder bestemmer arrangøren, hvorledes gevinsten skal fordeles.

PRØV LYKKEN

ÅBNES HER!

De ser straks om der er gevinst. Se bagsiden

Serie nr 09365

Gevinstliste

Der er gevinst på følgende numre:

38 1 æsk chokol.	742 1/3ltr hvidvin	1441 20 cigaretter
149 20 cigaretter	811 20 cigaretter	1493 1 fl. sherry
203 1 fl. sherry	874 1/2 snaps	1578 20 cigaretter
265 1 1/2 ltr hvidvin	971 20 cigaretter	1621 1/2 snaps
334 1 VINKURV	1021 1/3ltr hvidvin	1690 1/3ltr hvidvin
418 1 æsk chokol.	1062 1 æsk chokol.	1765 20 cigaretter
477 1/2 snaps	1114 20 cigaretter	1803 1 æsk chokol.
561 20 cigaretter	1228 1 VINKURV	1892 1 fl. sherry
632 1 fl. sherry	1289 1/2 snaps	1913 20 cigaretter
673 1/2 snaps	1304 20 cigaretter	2000 1/2 snaps

***** Vend!

Eksempler på suppleringspil.

med opråb af medlemskortnumre, som giver ti gevinster à 20 kr. Bagefter er der »Amerikansk lotteri« (1980). Andre steder laves der også lotteri over »kontrolkort«, »indgangstegn« og »garderobenumre«.

Suppleringspillene er ofte indkøbt præfabrikerede. De forhandles gennem særlige firmaer, som har specialiceret sig i bankoartikler. I visse tilfælde står de også for udlejning, f. eks. af spilleplader. Med hensyn til suppleringspillene består disse som regel af paplodder. Det er således meget udbredt med typer, som har en eller flere låger, som spillerne kan lukke op for at se, om der er gevinst. I stedet for låger har nogle suppleringspil felter, som skal gribes eller gnides med en mønt, men

Eksempler på suppleringspil.

ellers er princippet det samme. Bag lågerne kan enten være afbildet spillekort, symboler fra enarmede tyveknægte, terninger, talrækker fra en bankoplade, udfyldt tipskupon, fodboldresultater, kryds-og-bolle-spil, dartspil og lign. Jeg har været i stand til at indsamle over 50 forskellige varianter af sådanne lodder.

Prisen for lodderne ligger på en, to eller tre kroner. I enkelte tilfælde, hvor præmierne er særlig store, kan lodderne ligge på fire eller fem kroner pr. stk. En udbredt form for suppleringspil er »21-spillet«. Det findes i mange udformninger. Forbilledet er kortspillet, og generelt går det ud på, at man køber et lod, som har tre nummererede låger. Bag hver af disse findes afbildet et spillekort, som er forskellig fra lod til lod. Ved at åbne låge nr. 1 og 2 kan man vinde 2., 3., 4. og 5. præmie og afgør selv, om låge nr. 3 skal åbnes i forsøg på at ramme 21 point og dermed få 1. præmie. Et »21-spil« kan pr. serie indeholde fra 4–10 % gevinstlodder, og overskuddet kan svinge fra 50 til 70 % af bruttofortjenesten. Eksempel:

Et »21-spil« bestående af en serie på 2.520 lodder til 2 kr. pr. stk. indeholder 113 gevinstlodder. Disse er fordelt således:

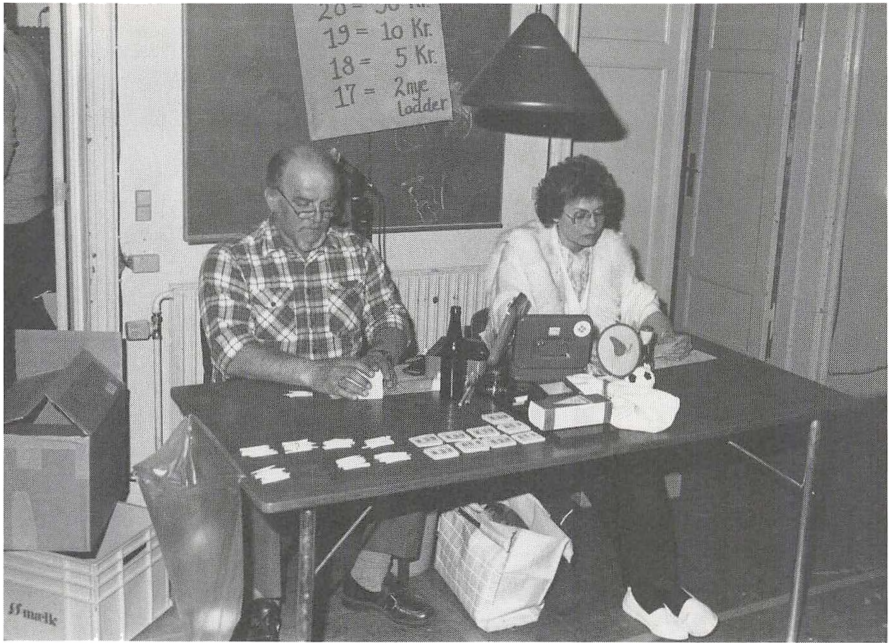
1 førstepræmie	a 200 kr.
2 andenpræmier	a 150 kr.
10 tredjepræmier	a 75 kr.
14 fjerdepræmier	a 25 kr.
86 femtepræmier	a 10 kr.

Da spillet er et chancespil udbetales der højst 2.460 kr. og minimum 1.600 kr. i præmier, og salget af lodderne giver 5.040 kr. i bruttoindtægt. Det vil sige, at overskuddet bliver på godt 3.000 kr. eller ca. 60%. Selve »21-spillet« koster omkring 270 kr. pr. serie (13).

»Amerikansk lotteri« benyttes også som suppleringspil. Det er et lykkespil, hvor lodderne er rullede som ved tombola-lotteri. De er nummereret fra 1–100. Oprindeligt svarede prisen i ører til loddets nummer. En variant af spillet, som også ses anvendt, kaldes »Kinesisk lotteri«. Her er lodderne nummereret fra 1–200. Også her svarede prisen oprindeligt til loddets nummer, men lodder mellem 1 og 100 var gratis. Da man i dag ikke længere har 1 og 2 ører sælges lodderne ikke mere som her beskrevet. Almindeligvis forhandles alle lodderne til ens pris, som ligger på mellem 1 eller 2 kr., alt efter den arrangerende klubs bestemmelser. Skønt der således ikke længere er tale om »Amerikansk -« eller »Kinesisk lotteri« efter de oprindelige regler, har man dog bibeholdt betegnelserne.

De fleste præfabrikerede spil er fra producenternes side udstyret med en gevinstliste, som anført ovenfor i forbindelse med gennemgangen af »21-spillet«. Pengebeløb må ikke udbetales kontant, men skal ske i form af gavekort. For enkelte suppleringsspils vedkommende skal den arrangerende forening selv sammensætte en gevinstliste, der ligger indenfor de udgiftsrammer, man har valgt.

Nogle af suppleringsspillene indgår direkte i forbindelse med selve bankospillet. Det er f. eks. de spil, som går under betegnelserne »Jackpot-banko«, »Jack-Pot Bingo« og »Stjernebanko«. De afvikles samtidig med bankospillet og er baseret på det sidst opråbte nummer på de ordinære

Salgsbord for suppleringspil. Foreningen »Husets Venner«, Lundtofte. (Foto i Nationalmuseet).

Salg af amerikansk lotteri. »Selskabelig Forening 'Lysglimt' af 1976«, Østerbro i København. (Foto i Dansk Folkemindesamling).

Markering af sidst opråbte tal på maxibankoplade. Foreningen »Husets Venner«, Lundtofte. (Foto i Nationalmuseet).

bankoplader. De består af lodder eller spilleplader, som sælges til priser fastsat af arrangørerne, f. eks. 2 kr. pr. stk. På lodderne er trykt tre tal. Hvis et af disse er det sidst opråbte nummer, sættes et kryds over. Den spiller, der først får krydset tre tal af, er vinder. Er der ingen, der får afkrydset alle tre tal, inden de ordinære bankospil er slut, spilles videre på en bankotavle, som er påtrykt lodderne. Den, der først får banko på en række, er da vinder.

Der er endelig eksempler på suppleringspil, der direkte er udformet som et almindeligt bankospil. Der er blandt andet et, som går ud på, at spillerne selv skal udfylde en bankoplade med tal. Man afleverer da en kontroltavle med tallene påført til arrangørerne, inden opråbningen begynder. Gevinsterne ved disse spil er som regel forbrugsvarer som ved almindelig bankospil. En anden variant kaldes »maxibanko«. Hertil benyttes et særligt ark med seks engangsspilplader, som tilsammen indeholder alle tallene fra 1 til 90. Spillerne afkrydser herpå de sidst opråbte tal fra, når folk har fået banko under de ordinære spil. Når alle spillene er afviklet, har den vundet, som har afkrydset femten numre, dvs. har opnået at få banko på én plade. Hvis det ikke er tilfældet, spilles videre på »maxibankoplader-

ne«, indtil én får banko. På store spillesteder kan gevinsten i disse spil ligge på omkring 1.000 kr. i form af gavekort.

Andre suppleringspil, der afvikles med engangsspileplader, findes under navne som »københavnerspil« og »grønlanderspil«. Det sidstnævnte spil skulle have fået navn efter, at det foregår på grønne spilleplader. Både »københavnerspil« og »grønlanderspil« er især udbredt i Himmerland (1985).

Udbuddet af suppleringspil er meget stort. For det drejer sig om hele tiden at have nye varianter, ellers mister folk hurtigt interessen. Samtidig er det nødvendigt for mange foreninger at have alternative lotterier, idet de må erkende, at selve salget af bankoplader ikke er i stand til at dække de faste omkostninger. Det er især et problem for de foreninger, som har kontrakter med spillehaller, hvor det kræves, at der afvikles spil hele året. Om sommeren kan det være svært at fylde lokalerne, og resultatet kan blive, at man tvinges til at køre med underskud i den periode. I de fleste tilfælde opnås der dog igen balance i regnskabet i højsæsonen om vinteren.

Gevinster

Bankogevinsterne finansieres gennem salget af spilleplader. Disse koster mellem 5 og 9 kr. pr. stk. Der kan eventuelt være rabat ved at købe flere. Pladerne er som regel billigere i de store byer med flere spillesteder. Som følge af en sådan indbyrdes konkurrence lå priserne i Aalborg-området i 1980 på 5 kr. pr. plade, mens de i Kaas kostede 7 kr. Pr. 1. januar 1986 var pladepriserne i Østerbro Sportscenter i København: 1 stk. 9 kr., 5 stk. 40 kr., 10 stk. 55 kr., 15 stk. 70 kr. og 20 stk. 85 kr.

Normalt køber den enkelte 3–6 plader. Nogle køber 10 eller flere. Den enkelte bankogevinst må ifølge Justitsministeriets cirkulære om bortlodning (14) ikke overstige en værdi af 1.000 kr., og den samlede præmiesum må ikke overstige 50.000 kr. Hvis disse grænser overskrides, er det nødvendigt at indhente en særlig tilladelse. Normalt bruges mellem 60 og 80 % af bankoomsætningen til gevinster. Der er dog ingen begrænsninger for, hvor stor en del af indtægten ved pladesalget, der skal gå til gevinster.

Som tidligere nævnt var præmierne før i tiden udelukkende fjerkræ, men idag anvendes enhver form for forbrugsvarer. I visse tilfælde er valget af gevinster under indflydelse af f. eks. nærtstående højtider. »River Klubben« i Sdr. Felding udvidede op til Mortensaften gevinstsortimentet med ænder (1983). På samme måde med julen.

En bankoaften varer mellem 2 1/2 og 4 timer, og der afvikles gerne 20–40 spil. Hertil kommer diverse suppleringspil. Til en aften i »Fyns Banko Center« i Odense møder der gennemsnitlig 700 spillere (1981). Dér

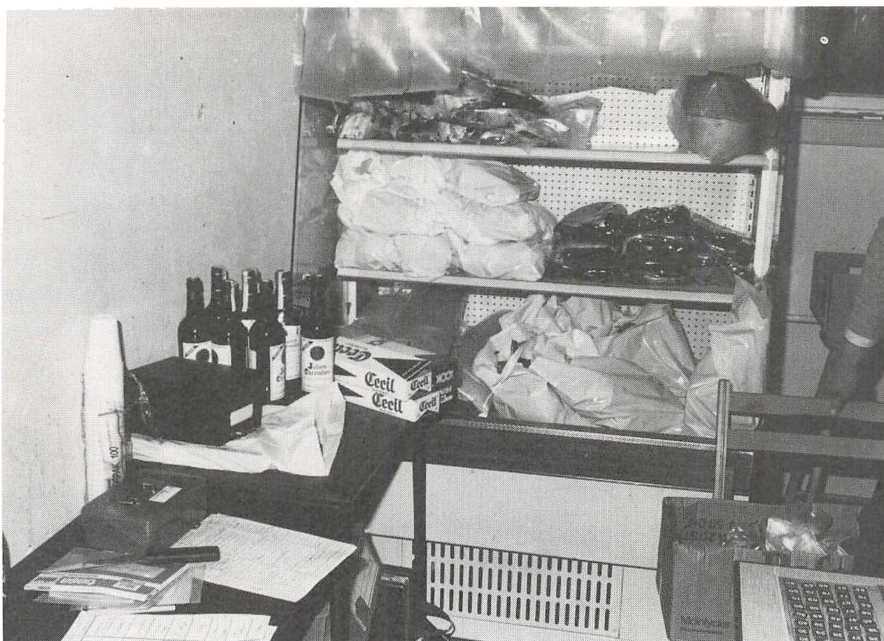
Salg af spilleplader. Foreningen »Husets Venner«, Lundtofte. (Foto i Nationalmuseet).

har man normalt 300 forskellige gevinster, som ligger i størrelsesordenen fra »3 portionsglas« til »kvarter grise« og »gulvtæpper«. Endvidere har man et større antal hele og halve flasker snaps.

I »Selskabelig Forening 'Lynglimt' af 1976« ligger gevinsterne i et prisleje omkring 60 kr. for en række, 110–120 kr. for to rækker og omkring 200 kr. for fyldt plade. Gevinsterne i denne forening består af kød, kolonial, vin, snaps og gavekort. Ved hvert bankoarrangement har man en eller flere »hovedgevinster«, eksempelvis en cykel eller lignende (1986).

Når der er hovedgevinster på spil, skal vinderen være den, der først har fyldt en plade. Hvis to eller flere opnår banko på samme tid, er det almindeligt i nogle foreninger at finde en vinder ved lodtrækning. Andre steder deler man præmien mellem vinderne. Hvis gevinsten f. eks. er en hel flaske snaps og to har banko, får hver i stedet en halv flaske. Endelig er der foreninger, som blot doubler gevinsterne op, så samtlige vindere får den oprindelige præmie.

Almindeligvis opererer man med »sidegevinster« til de to, der sidder til hver side af vinderen. Det kan typisk være cigaretter, kaffe eller smør. Det er udbredt at afslutte en spilleaften med auktion over gevinster, som

Gevinsterne til aftenens spil. Foreningen »Husets Venner«, Lundtofte. (Foto i Nationalmuseet).

vinderne ikke er interesserede i: Enlige damer sælger kasser med øl. Enlige mænd sælger kvarte grise. Som regel er det sælgerne selv, der står for disse auktioner. Arrangørerne af selve bankospillet behøver således ikke at være involveret.

Indtægter og udgifter

Der eksisterer ingen officiel registrering af omsætningen ved spillene. Dog har dagbladet »Vestkysten« (15) i 1979 beregnet, at bankospillerne på landsplan omsatte for over en halv milliard kroner. F. eks. havde »Hjørring Bingohal« i 1979 en omsætning på 4,5 millioner kroner. Til sammenligning kan oplyses, at omsætningen ved bingo i Sverige i 1975 blev beregnet til 1 milliard svkr. (16). Af nyere beregninger kan nævnes, at marketingchef Jørgen Meulengracht Top i firmaet »Play-Time«, der forhandler bankoartikler, har anslået (1985), at omsætningen på bankomarkedet i Danmark ligger på 1 milliard kroner, og heraf udgør salget af bankoartikler omkring 30 millioner kroner.

En hal med 400 til 600 deltagere har pr. spilleaften indtægter på mellem

50 og 60.000 kroner, og udgifterne incl. gevinster ligger på mellem 75 og 85 % heraf. Belægningsprocenten er normalt stor, men faktorer som vejr, alternative arrangementer og danske film i fjernsynet, kan spille ind, så arrangørerne ender med at få et underskud; men det hører til sjældenhederne.

Udgifterne går udelukkende til indkøb af gevinster og til leje af lokale. Der skal ikke betales nogen spilleafgift til staten. Lønudgifter eksisterer der som regel heller ikke. De arrangerende klubbers medlemmer arbejder gratis som »officials«. I visse tilfælde aflønnes opråberen. Der findes en række professionelle opråbere, som turnerer rundt i landet mellem de forskellige spillesteder. En af disse kendes under navnet »Banko Karl«.

Overskuddets anvendelse

De arrangerende foreninger anvender overskuddet fra deres bankospil til at finansiere deres øvrige aktiviteter. Eksempelvis har »Sønderborg Firma Sport« betalt halvdelen af et halbyggeri med penge indtjent ved bankospil gennem 9 år (550.000 kr.). Den samme forening har også bygget en skydebane for bankopenge. – »Augustenborg-Kredsens Socialdemokrater« bruger pengene til valgkampagner, kurser og kongresser. – »Sønderborg Tjenerforenings Støttefond« bruger pengene til velgørenhedsformål, bl. a. understøtter man pensionisthøjskolen »Strand« i Sønderborg. (Alle eksempler er fra 1979).

Andre foreninger bruger en del af midlerne til at holde fester og jubilæer for:

»Hvert år giver KV klubben [i Vestervig] julegaver til klubbens folkepensionister. I 1983 var det and og rødvin, ligesom klubben giver godteposer til medlemmernes børn under 14 år.

De øvrige penge bruges til en årlig fest i klubben, hvor der er gratis adgang for medlemmerne.« (17).

Imidlertid har medlemmerne i en del klubber været utilfredse med, at ikke hele indtægten fra spillet gik til gevinster:

»På bestyrelsesmødet den 31/8 [i »Vega Klubben«, Højby Sj.] blev bankospillet taget under behandling. Det blev vedtaget, at der fremover ikke ville ske nogen henlæggelse af penge til årets klubfest. Hele beløbet, der kommer ind ved salg af bankoplader, vil gå til indkøb af gevinster, så vil man med til fest fremover, så er det op med *muldvarpeskindet* og *SOS* (slip omgående slanterne).« (18).

Den slags beslutninger har haft stor indvirkning på foreningernes festarrangementer, idet medlemsfremmødet ved festerne mange steder er gået tilbage med over 75 %.

Nogle foreninger arrangerer specielle bankospil, hvor overskuddet går til forskellige velgørende institutioner:

»Det endelige regnskab [fra handicapudvalgets bingo den 13/3 1983] er nu gjort op og det viser sig, at spillet resulterer i et nettooverskud på kr. 12.218,40, hvilket beløb ubeskåret overgives til handicapudvalget ved en lille festlighed tirsdag den 26/4-83 kl. 19.30 i Tangoklubbens Klubhus, Trørødvej 26 i Vedbæk.« (19).

Bankospillere imellem verserer der rygter, der påstår, at nogle foreninger udnytter ovennævnte form for bankoarrangementer. For det første er det nemt at skaffe sponsergevinster, når overskuddet skal gå til velgørende formål. For det andet skulle foreningerne »glemme« at sende hele overskuddet til den institution, som spillet er arrangeret til fordel for (20).

»Selskabelig Forening 'Lysglimt' af 1976«, der står for spillene i Østerbro Sportscenter i København om fredagen, er blandt dem, der benytter bankooverskuddet til festarrangementer for medlemmerne. Man har endvidere investeret i to sommerhuse, som udlejes til foreningens medlemmer på favorable vilkår. En væsentlig del af pengene fra bankooverskuddet bruger foreningen imidlertid som tilskud til velgørende arbejde. Således støtter man »Elevhjemmet« for udviklingshæmmede i Brøndbyøster. Foreningen fik kontakt hertil gennem et medlem, som havde en datter der. Disse børn og unge har fortrinsret til at bruge sommerhusene, og man har købt et folkevognsrugbrød, som er stillet til rådighed for dem. Endvidere har man finansieret byggeriet af en legeplads og en swimming-pool ved elevhjemmet (1986).

Også for mange forsamlingshuse danner indtægter fra bankospil et væsentligt økonomisk grundlag. Man har fra spillene kunnet hente midler til forrentning af gæld og afskrivning. For flere forsamlingshuse, som har været ramt af store vedligeholdelses- og moderniseringsproblemer, har indtægter fra banko således været stærkt medvirkende til at løse disse problemer.

Eksempler på spillesteder

Ude på landet i de små byer afvikles bankospillene sædvanligvis i et forsamlingshus eller i balsalen på den lokale kro. I de store byer har man specielle spillehaller, som udelukkende anvendes til banko:

Kaas forsamlingshus (1980)

Der er afholdt banko i Kaas forsamlingshus siden dets oprettelse i 1959. Der køres med et fast program, hvor følgende foreninger står som arrangører:

STORT SPIL

I Kløjrup hver tirsdag kl. 19.30.
Sædvanlige gode gevinster.
Bus afgår fra Hobro kl. 18.15.
For medlemmer med pårørende.
Boldklubben Sydhimmerland.

120 ÆNDER I LINDUM

Hver lørdag kl. 19.30.
Pladepris kr. 8,-
For medlemmer med pårørende.
Idrætsforeningen og Forsamlingshuset.

Husk lotterispillet

i Møldrup Sognesal torsdag kl. 19.30.
Møldrup Høveforening.

STORT SPIL I ARDEN HALLEN

hver søndag kl. 19.30.
Sædvanlige fine gevinster.
For medlemmer med pårørende.
Jarl's Venner.

Hent Mortensanden i Vester Tørslev BANKOSPIL

tirsdag den 5/11 kl. 19.30.
Annoncesponsor:
Minimarked w/ Købmand Poul Bonde, Skellerup.
Forsamlingshuset.

Flensted Jensen

(Flik flak gennem Amerika) kommer i Forsamlingshuset
torsdag d. 7. nov. kl. 19.30.
Forsamlingshuset/Menighedsrådet.

HOBRO HOBRO

BANKO

I MARKEDSHALLENS RESTAURANT
HVER SØNDAG KL. 19.30
for medlemmer med pårørende. Dørene åbnes kl. 18.00.
H.I.K.'s Ungdomsafdeling.

ANDESPIL

i Skellerup Forsamlingshus mandag den 4/11 kl. 20.
Ænder på pladen, kyllinger på rækken.
Vel mødt.
Skellerup Forsamlingshus.

Annoncer for bankospil i Hobro Avis 30. okt. 1985.

- »Kaas Borgerforening« (mandag)
- »Arbejdernes Radio- og Fjernsynsklub« (tirsdag)
- »Jetsmark Idrætsforening« (onsdag)
- »Moseby Boldklub« (torsdag)
- »Jetsmark Idrætsforenings Venner« (fredag)
- »Moseby Borgerforening« (søndag)

Normalt ligger deltagerantallet på mellem 200 og 300.

»Bispecentret«, Aalborg (1980)

Seks foreninger i Aalborg har sluttet sig sammen i et anpartsselskab, hvis formål er at arrangere bankospil i »Bispecentret«. Det drejer sig om:

- »Forældreforeningen for B 52«
- »B 52«
- »De Syges og Gamles Vel«
- »Støtteforeningen Rørdal«
- »Væddeløbets Publikum«
- »Socialdemokratisk Afholdsforening«

Der afholdes bankospil hver aften samt lørdag eftermiddag. Normalt er der fuldt hus, dvs. 480 deltagere.

»Hjørring Bingohal« (1979)

Spillehallen har faste aftaler med en række foreninger, som står som arrangører af spillene de enkelte ugedage:

- »Hjørring Idrætsforening«
- »Hjørring Fodboldklub«
- »Damefodbolden i Hjørring«
- »Dværghønsforeningen«
- »Radioklubben«
- »Kaninavlereforeningen«

Der afholdes spil 300 dage om året. Der er 500–600 spillere pr. aften.

»Katrinelund«, Sønderborg (1980)

På »Katrinelund« spilles banko fem dage om ugen. Følgende foreninger står som arrangører:

- »Sønderborg Firma Sports bygge-lotto« (mandag)
- »Sønderborg Tjenerforenings Støttefond« (tirsdag)
- »Augustenborg-Kredsens Socialdemokrater« (onsdag)
- »Evnesvages Venner« (torsdag)
- »SB's Venner, Sønderborg Boldklubs Venner« (fredag)

»Østerbro Sportscenter«, København (1985)

Også i København er bankospil meget udbredt. I haller rundt om i byen arrangeres spil hver aften. I »Østerbro Sportscenter« på Nygårdsvej står følgende foreninger på skift for arrangement af spillene:

- »Taarbæk Idrætsforening« (mandag)
- »Bokseklubben Kelly« (tirsdag)
- »Falkevennen« (onsdag)
- »Propforeningen N.B.« (torsdag)
- »Selskabelig Forening 'Lysglimt' af 1976« (fredag)
- »Sparta/IBBH« (lørdag)
- »Pensionistforeningen« (søndag)

Spillene foregår i et lokale med plads til godt 600 personer. De begynder kl. 18.45, men dørene åbnes allerede kl. 14.30, så folk med pensionistkort »mimrekort«, kan benytte de offentlige transportmidler. Fra 16.30 er baren åben, og folk kan deltage i suppleringspil eller kontrollere gevinsterne, der er udstillet på podier og i store kølediske. – Lørdag og søndag begynder man spillene kl. 13.00, og disse dage åbner man lokalet allerede kl. 10.00 om formiddagen.

Ventetiden, når pladerne er købt, og man har fået en plads, til spillene

starter, bruges af mange til kortspil. De fleste har selv mad og kaffe med, da barens priser er ret høje. Der er skilte i lokalet, hvoraf det fremgår, at man ikke selv må medbringe drikkevarer, men denne bestemmelse håndhæves ikke.

Da spillestedet ligger midt i et forretningskvarter, benytter en del af spillerne ventetiden til at handle i. Manden holder pladserne, mens konen går i Brugsen eller i Netto-markedet.

Om fredagen står »Selskabelig forening 'Lysglimt' af 1976« for spillene. Denne forening afvikler pr. gang 25 gennemgående spil, hvor der er gevinst ved henholdsvis en, to og tre fyldte rækker. Endvidere har man »maxi-banko«, »pengebanko«, gevinster på medlemsnumrene, »amerikansk lotteri« og andre suppleringspil. Man har så mange forskellige spil, at mængden af det papir, der går dertil, er så kolossal, at foreningen har fundet det nødvendigt at lægge affaldsposer ved hvert eneste bord i spillelokalet.

Prisen på spilleplader er 9 kr. pr. stk., men der er rabat ved køb af flere. Omsætningen er på en normal aften med 400–600 deltagere omkring 40–50.000 kr. Af disse penge bruges 60–80 % til gevinster. Huslejen er pr. spilleaften omkring 5.000 kr.

Den lille overtro

Folk vil gerne sidde ved bestemte borde, som de mener, der er »held« ved. »Den lille overtro« gør sig også gældende i forbindelse med spillepladerne. Mange har noteret »heldige« numre op, og for at sikre sig plader med disse kan de møde flere timer i forvejen.

Under selve spillet kan folk finde på at bytte plader for at få nye og »bedre« tal. Det gælder også om at have de samme mønter med til at dække numrene, der trækkes ud. For det kan være, at nogle af dem er »lykkebringende«. Endelig er nogle opråbere upopulære. »De bringer ikke held«, siger spillerne.

Hvis man overværer et bankospil, vil man opleve, at der på de fleste af bordene ligger »lykkedyr« eller andre former for lykkebringende effekter. Sådanne maskotter kan f. eks. være en hestesko, vedhæng fra armlænker eller halskæder, såkaldte »charms«, en plasticskildpadde fra en nytårsbombe, en figur forestillende »Den lyserøde panter«, eller en mønt fra 1875, som ejeren har fundet i en skuffe efter moderens død.

Dans

Når det endelige bankoarrangement er afsluttet, er det visse steder almindeligt, at der holdes bal. Det er en gammel tradition, som stadig er i

Maskotter. (Foto i Dansk Folkemindesamling).

live, blandt andet på Læsø. Andre steder nøjes man med enkelte gange om året at lave særlige fester i forbindelse med bankospillet. Således holdt »Selskabelig Forening 'Lysglimt' af 1976« den 18. januar 1986 »pakkefest« og bankospil efterfulgt af dans i Lægeforeningens boligers festsal i København.

Banko over walkie-talkies

En særlig variant af bankospillet afvikles over kommunikationsradioer af de såkaldte »walkie-talkie amatører«. Denne specielle version kendes under betegnelsen »båndbanko« (der er afledt af radiobånd«).

En »walkie-talkie«, eller en »privatradio«, som den kaldes officielt, er en radiostation, der både kan sende og modtage. Den findes i forskellige udformninger, beregnet til henholdsvis stationær og mobil brug. De apparater, som benyttes i Danmark, skal være typegodkendt af Post- og Telegrafvæsenet. Til gengæld stilles der ingen krav til brugeren. Man skal blot være over 15 år; 12 år, hvis vedkommende er under opsyn af en ansvarlig person på mindst 15 år. De tilladte apparater har ringe udgangseffekt og kan normalt kun benyttes til korrespondance over korte afstande. Alt efter forholdene svinger rækkevidden fra 10 til 50 km.

Walkie-talkie apparaterne blev frigivet til privat brug i 1965 og blev hurtigt populære. Det skønnes, at der for tiden findes over 200.000 privatradiobrugere her i landet. Mange af disse folk har sluttet sig sammen i klubber. Og langt de fleste af klubberne har set en mulighed for at finansiere deres foreningsarbejde gennem bankospil, som afvikles over walkie-talkien.

Det første bankospil, »båndbanko«, over walkie-talkien her i landet blev såvidt vides afviklet i Helsingør i 1971. Det blev arrangeret af redaktør Aage Nielsen, som udgiver walkie-talkie klubbernes fælles klubblad »27 MHz Amatøren«. Præmierne var vin og kaffe (21).

Siden har aktiviteten bredt sig ud over hele landet, og for mange klubber er overskuddet af bankoarrangementer en meget væsentlig indtægtskilde, og nogle klubber har på det nærmeste udviklet sig til rene spilleklubber. En følge heraf har været, at Justitsministeriet har måttet udarbejde en »Cirkulæreskrivelse om bankospil ved brug af privatradioanlæg«. Af disse bestemmelser fremgår det bl. a.:

- 1) Der må alene sælges spilleplader og udleveres gevinster til personer, der er medlem af den radioklub, der foranstalter det pågældende bankospil afholdt.
- 2) Der må højst sælges 10 spilleplader til hver medlem pr. arrangement.
- 3) Der skal være adgang for medlemmerne til at være tilstede og deltage i bankospillet i det lokale, hvor udtrækningen af vindernumrene foregår.
- 4) Den arrangerende forening skal have love, medlemsfortegnelse, valgt ledelse og generalforsamling, ligesom der skal foregå en revision af foreningens regnskaber (22).

Walkie-talkie folkene benytter almindelige spilleplader, som er påført serienummer. Der er enkelte eksempler på, at klubber som en aktivitet ved mødeaftenerne selv har fremstillet spilleplader, men ellers indkøbes de hos specielle firmaer.

Tilmelding til spillet kan foregå over walkie-talkien, men ellers sker det ved køb af spilleplader. Disse sælges på nærmere angivne tidspunkter enten i klublokalet, fra salgssteder, »depoter«, »pladeforsalg« eller »kortsælgere« rundt om i klubbens geografiske interesseområde. Klubben »Rosengrenen« på Langeland dækker det meste af Det sydfynske Øhav og har således salgssteder fordelt i hele området. Et andet eksempel er »PRK Svanen« i Stenstrup ved Fåborg. Denne klub har fem salgssteder, nemlig i Hundstrup, Stenstrup, Svendborg, Lindelse og hos Dahls Pølsevogn på Torvet i Fåborg (23).

I tilfælde, hvor spillerne ikke selv er i stand til at afhente plader ved salgsstederne, har klubben ofte en udbringingsordning. Eller man sender pladerne med posten.

Priserne for spillepladerne ligger på samme niveau som ved bankospil iøvrigt her i landet, dvs. 5–8 kr. pr. stk., eventuelt rabat ved køb af flere.

BINGO

BANKOKALENDER

ØSTSJÆLLAND

dato	klub	tid	kanal
5/5	Selandia	20.30	kanal 20
7/5	Apollo	efter TV	kanal 20
14/5	Ringø	efter TV	kanal 10
19/5	Cola	efter TV	kanal 10
21/5	Golf	efter TV	kanal 20
28/5	Dana M	efter TV	kanal 20
2/6	Selandia	20.30	kanal 20

NORDSJÆLLAND

Privatradioklubben Kingo har bingo spil på alle fredage i lige uger. Spillet starter kl. 21.00 på kanal 11.
S.A. klubben har bingo spil på alle fredage i ulige uger. Spillet starter kl. 21.00 på kanal 20.

VESTSJÆLLAND

dato	klub	tid
2/5	Rio	20.00
7/5	K.B.	20.00
7/5	Apollo	efter TV
9/5	Micro	20.00
11/5	Surina	20.00
14/5	T.X.	20.30
14/5	C.B.	23.00
16/5	Bonna	20.00
19/5	Traks	20.00
21/5	Lobo	20.30
23/5	Jawo	20.00
25/5	Surina	20.00
28/5	K.S.	20.00
28/5	H.G.	23.00
30/5	Suna	20.00

★

12/27	48	64	84
16	58	55	76/88
4	29	58	77/89

Er der ikke andre steder i landet, der spilles banko???

46

Bankokalender (walkie-talkie).

En række privatradioklubber forsøger samtidig med salget af plader at afhænde lodder til suppleringspil.

Bankospillene afvikles gerne om aftenen. For ikke at kollidere med fjernsynets udsendelser har mange klubber henlagt spillet til »efter dansk TV-tid«. Andre klubber begynder spillene tidligere, men de tager dog også hensyn til fjernsynet:

»Bankospil på kanal 10 kl. 21.00 eller efter TV- udsendelsen Dallas – den skal vi jo se.« (»PRK Trehøje«, Vildbjerg. – 1981).

Spilletidspunkterne annonceres over »walkien« og i klubbladene. Mange walkie-talkie folk er medlemmer af flere klubber for at kunne deltage i deres arrangementer. Derfor er der i det fælles klubblad »27 MHz Amatøren« en såkaldt »Bingokalender«, der på landsplan oplyser om bankoarrangementer.

De klubber, der arrangerer bankospil, skal opbevare et ajourført navne-, adresse- og kaldenavnskartotek over samtlige medlemmer. Dette kræves af Justitsministeriet, idet politiet hermed har mulighed for at kontrollere, om ikke-medlemmer deltager i spillet. Gennem et medlemskab, enten aktivt

BINGO

BANKOKALENDER

NORDJYLLAND

dato	klub	tid	kanal
30/9	Echo	20.00	20
7/10	OM	20.00	20
14/10	Pan	20.00	20
21/10	BETA	20.00	20
29/10	Echo	20.00	20
4/11	OM	20.00	20
11/11	Pan	20.00	20
18/11	Beta	20.00	20
25/11	Echo	20.00	20
2/12	OM	20.00	20
9/12	Pan	20.00	20
16/12	Beta	20.00	20
23/12	Echo	20.00	20
30/12	OM	20.00	20

PUMA
afholder bankospil den 7/5 på kanal 12, kl. 20.30. Plader kan købes hos Puma 66, Sløjfer 22 og hos Corona 78 i Låstrup. Prisen er 25,- kr. pr. ark og 1,- kr. for en minibankeplade.

MIDT RINGKØBING AMT

»GRØNNE KORT«

Dato	Klub	tid	kanal
4/5	Laika	20.30	20
6/5	River	20.00	21
7/5	AH	20.00	21
9/5	Ponto	20.00	21

12/27	48	64	84
16	58	55	76/88
4	29	58	77/89

NVS af 1982

dato	klub	tid	kanal
8/5	Surina	20.00	15
14/5	NR	20.00	15
22/5	Surina	20.00	15
28/5	NR	20.00	15

Nordvest spiller alle fredage på ulige uger på kanal 1 kl. 21.00.
Så klubben spiller alle fredage på ulige uger på kanal 20 kl. 21.00.

25

eller passivt, registreres man med navn, adresse og kaldenavn i klubben. Som regel er man kun aktiv medlem i én klub og passiv medlem i de andre. Et passivt medlemskab giver adgang til at deltage i klubbens bankospil som de øvrige medlemmer. Der findes dog klubber, som i deres love og vedtægter har indført, at det ikke er tilladt deres medlemmer at være impliceret i andre privatradioklubber.

Inden selve spillet begynder, er det normalt, at man kalder de tilmeldte stationer op, men det er ikke påkrævet. Gevinsternes størrelse og antal skal være kendt, inden spillet begynder. Som regel er dette løst ved, at klubberne fra gang til gang har samme slags gevinster.

Selve spillet afvikles efter de retningslinier, som er afstukket i Justitsministeriets cirkulære. Spillenumrene udtrækkes i klublokalet, og de bliver sendt ud, »råbt op«, over walkien på den kanal, hvor spillet foregår. Der sørges for, at der mellem opråbene bliver passende mellemrum, så spillere, der har fået banko, har mulighed for at bryde ind og give sig til kende, eller hvis de skulle have et eller andet spørgsmål.

Et bankospil over walkie-talkien kan have langt over 150 deltagere, der geografisk kan være spredt inden for et område, hvor diameteren svarer til afstanden mellem Løgstør og Brønderslev (55 km). Det betyder, at man ikke kan nå alle stationer med senderen i klublokalet. For at få kontakt med alle deltagere benytter man sig derfor af hjælpesendere, såkaldte »repeatere« eller »relæstationer«, som er fordelt ud over området. Denne afviklingsform forlænger imidlertid spillet. Derfor er der set eksempler på, at man i visse klubber har benyttet sig af ulovligt udstyr, så sendeeffekten er blevet forstærket, »har fået en cigar i røven«, fra de tilladte ganske få watt til 500–600 watt.

I forbindelse med spillet føres der i klublokalet kontrol via en speciel »kontrolplade«, hvorpå alle de opråbte numre føres ind, efterhånden som spillet afvikles.

Når en spiller har opnået banko, opgiver vedkommende dette over sin walkie-talkie. I klublokalet bliver kaldenummeret samt vinderpladens serienummer ført ind på kontrolpladen. Derefter læser spilleren alle sine numre op, og spillelederen kontrollerer bankoens rigtighed. Har flere spillere banko på samme tid, trækkes der lod om gevinsten. Alt efter hvordan man afvikler spillet, opereres der også med »sidegevinster«.

Kontrolpladen gemmes efter hvert spil. Den bruges ved udleveringen af gevinsten, hvor vinderpladen skal kontrolleres. Efter spillets afslutning oplyses om tid og sted for afhentning af gevinster. Disse udleveres oftest fra klublokalet, men visse klubber udleverer også gevinster gennem »pladeudsalgene«. Gevinsterne er af samme type som ved almindelig banko.

Bankospil over walkie-talkien er sæsonbestemt. Nogle klubber har kun banko i vinterhalvåret, mens sommeren bliver brugt til andre aktiviteter. En række klubber må simpelthen indstille spillet om sommeren på grund af atmosfæriske forstyrrelser, som er særlig generende på den årstid.

Ifølge Justitsministeriets cirkulære om afvikling af banko over walkie-talkie fremgår det, at deltagerne skal have mulighed for at deltage i spillet i det lokale, hvor udtrækningen af vindernumrene foregår. Det vil i de fleste tilfælde sige klublokalet. En række klubber har imidlertid valgt helt at droppe »båndbanko« og spiller i stedet udelukkende banko i klubhuset eller i specielle lokaler, som er lejet til formålet. F. eks. kan det være en krosal eller en hal. Dette har man i visse tilfælde gjort, fordi der har været problemer med chikanerier ved båndbanko. Mange foretrækker imidlertid at spille i klublokalet på grund af det sociale samvær der, som man ikke har i samme grad ved båndbanko.

Båndbanko og myndighederne

Igenem 1970erne fik bankospil lov til at foregå over walkie-talkien på trods af, at der var tale om overtrædelser af da gældende cirkulærer, nemlig både Justitsministeriets cirkulære om bortlodning og Post- og Telegrafvæsenets bestemmelser om privatradio. Men den 21. august 1979 nedlagde politimesteren i Holbæk forbud mod banko over walkie-talkien. Politimester Jørgen Langkilde var utilfreds med, at spillerne ikke havde mulighed for at kontrollere, om spillelederen, »opråberen«, overholdt spillets regler. Med støtte fra næsten alle landets klubber blev der rettet henvendelse til Justitsministeriet for at få politimesterens beslutning omstødt. Der blev arrangeret et møde mellem parterne. På dette blev klubberne lovet, at ministeriet ville undersøge lovligheden af spillene. Indtil der forelå et resultat fik klubberne lov til at spille som hidtil. I samarbejde med Post- og Telegrafvæsenet kunne Justitsministeriet den 18. juni 1980 fremlægge et cirkulære, som fastslog, at bankospil over privatradio er tilladt, hvis de givne regler bliver overholdt (24).

Principielt anså Post- og Telegrafvæsenet bankospil afviklet over walkie-talkie for at være i modstrid med den da gældende bekendtgørelse (25). Der er dels tale om en art blindsending, dels om en form for udsendelse af underholdningsstof og lign. Endvidere strider det mod privatradiobekendtgørelsen, at en kanal blokeres af bankospil i længere tid, ofte 2–3 timer.

Som argumentation for alligevel i praksis at acceptere spillet sagde man fra Post- og Telegrafvæsenets side:

»Det [er] bl. a. fordi der efter vor opfattelse er stor interesse for denne form for brug af privatradio, at et forbud ville ramme en meget stor kreds af privatradiobrugere, og ikke mindst de, der på grund af fysiske handicap e. l. er afskåret fra at deltage i den almindelige form for bankospil.

Justitsministeriets cirkulæreskrivelse af 13/6-80 om bankospil ved brug af privatradioanlæg er udarbejdet i samarbejde med Post- og Telegrafvæsenet og giver således også udtryk for Post- og Telegrafvæsenets syn på bankospil.« (26).

Indholdet af ovennævnte cirkulære er ikke taget til følge af alle privatradio-klubber. Siden dets ikrafttræden har der været en række sager rundt om i landet, hvor myndighederne har afsløret klubbers ulovlige afviklinger af banko.

Der er opstået såkaldte »businessklubber« der trodser bestemmelserne om, at foreninger ikke udelukkende må have bankospil som aktivitet (27). Af den årsag fik en klub på Mors foruden bøde beslaglagt 62.000 kr., som var indkommet ved bankospil (28). Andre klubber har været i søgelyset, fordi de har solgt flere end de tilladte 10 plader pr. medlem (29).

Post- og Telegrafvæsenet er til stadighed involveret i sager omkring banko. Det drejer sig om ulovlige stationer, der når helt ind i og blokerer i andre klubbers områder, så disse ikke kan komme til at spille. I efterforskningen af sådanne klager fra walkie-talkie klubber over forstyrrelser i forbindelse med bankospillene har Post- og Telegrafvæsenet konstateret en stigende anvendelse af ulovligt materiel. Man oplyser således, at de ulovlige anlæg anvendes såvel til afvikling af bankospillene som til forsøg på ved chikanerende udsendelser at forhindre afvikling af bankospil. Også brugen af »relæstationer« til udvidelse af dækningsområdet er en kilde til chikane – og iøvrigt er de i modstrid med privatradiobestemmelserne.

Disse forhold fik i maj 1983 Post- og Telegrafvæsenet til at udsende en advarsel til walkie-talkie folkene, hvoraf det fremgår:

»at det er af afgørende betydning for opretholdelse af tilladelsen til bankospillene, at samtlige de i justitsministeriets cirkulæreskrivelse anførte bestemmelser overholdes til punkt og prikke. Post- og Telegrafvæsenet håber, at disse kommentarer vil medvirke til en bedring af forholdene. Medmindre en sådan bedring indtræffer, og antallet af klager i forbindelse med bankospil ikke reduceres væsentligt, må Post- og Telegrafvæsenet alvorligt overveje at inddrage tilladelsen til afholdelse af bankospillene.« (30).

Som middel til at dæmme op for ulovligheder og chikanerier opfordrer Post- og Telegrafvæsenet til klubsamarbejde. Men allerede inden denne henstilling, har man i walkie-talkie klubberne forsøgt sig med samarbejde omkring banko.

Walkie-talkie klubbernes bankosamarbejde

Den sjællandske »Walkie Talkie Union af 1979« var et af de tidligste eksempler på klubsamarbejde omkring bankospillene. Den blev stiftet under indtryk af det forbud, som politimesteren i Holbæk nedlagde mod bankospil over walkie-talkien. I oktober 1980 var der tilsluttet 28 klubber med tilsammen over 10.000 medlemmer (31).

»Walkie Talkie Unionen af 1979« blev startet primært for at få lovliggjort båndbanko. Da dette mål var nået, var hensigten, at unionen skulle koordinere spillene, så kollisioner klubberne indbyrdes kunne undgås. I den forbindelse lavede man bl. a. i fællesskab en bankokalender.

Andre klubber har forsøgt sig med en fælles støtteforening, der skulle varetage alle bankospil. Dette indebar, at alle involverede klubber fik lige stor andel i overskuddet fra spillene. Dette er eksempelvis praktiseret i Nordsjælland (32).

Uanset om klubsamarbejdet omkring banko har omfattet en hel landsdel eller blot et par naboklubber, har det i de fleste tilfælde ikke haft lang levetid. Og ofte har der været så store uoverensstemmelser klubberne imellem, at et samarbejde overhovedet ikke har kunnet komme på tale.

Uoverensstemmelserne gør sig ikke kun gældende klubberne indbyrdes. De kommer også til udtryk blandt medlemmerne i den enkelte klub. Som det fremgår af nedenstående læserbrev føler bankospillerne sig generet af ikke-spillere:

»Med hensyn til ved bankospillene at køre med større [sende]effekt end loven tillader det, ville det være absolut ønskeligt, om vi kunne få dette problem afskaffet – men hovedbetingelsen for, at dette kan lade sig gøre, er, at naboen hist og her til de, der deltager, vil lade dem deltage uden gener. Der er desværre nogle stykker, der optræder som fanatiske hadere af bankospil – O.K. det skal de have lov til – heldigvis er fritidsinteresserne meget forskellige – men såfremt man bare kunne acceptere, at andre har interesser lidt fra ens egne, kunne bankospil afvikles meget, meget mere gnidningsløst. [...] Til sidst vil jeg komme med en appel til de walkiebrugere, der ikke interesserer sig for bankospil – lad være med direkte at genere på den kanal, spillet afvikles på, så vil du gøre en indsats for bedre båndkultur i disse omgivelser og du vil ikke mindst hjælpe din egen eller dine naboklubber til at kunne afvikle bankospillene på en lovlig og acceptabel måde. Tænk lige på, at mellem 50 og 75 % af de, der kører på 27 MHz [walkie-talkie], gerne mere eller mindre vil deltage i bankospil, og prøv så at veje det op mod den tid, afviklingen af disse spil vil tage, såfremt de kan afvikles gnidningsløst.« (33).

Omvendt klager ikke-spillerne på samme måde over bankofolkene. Den mest udbredte form for chikane de to grupper imellem er at lægge tomme bærebølger, også kaldet »blindsending«. Dvs. man trykker på sendeknappen uden at sige noget på en kanal, hvor der i forvejen f. eks. spilles banko.

Hvis det »tomme« sendesignal er det kraftigste, vil spillerne modtage dette og ikke stationen, som udsender bankotallene.

De fleste walkie-talkie folk mener, at kun samarbejde kan løse problemerne i forbindelse med afviklingen af båndbanko. Imidlertid viser det sig i praksis næsten umuligt at få noget sådant til at fungere. Som forklaring herpå fremsætter en læserbrevskriver i klubbladet »27 MHz Amatøren« følgende:

»Når alt kommer til alt er klubberne nok bange for, at den anden klub kommer til at sælge for mange banko plader eller at medlemmerne melder sig ind i den anden klub.« (34).

Mistro og misundelse har i de fleste tilfælde umuliggjort etableringen af levedygtige former for samarbejde klubberne imellem. Gang på gang hopper utilfredse klubber fra. Nogle af disse fortsætter så for sig selv, andre prøver at indlede nye samarbejder.

Uoverensstemmelserne klubberne imellem kan i visse tilfælde være så grelle, at de er resulteret i bandekrigslignende tilstande. I løbet af efteråret 1982 tog forholdet mellem de vendsysselske walkie-talkie klubber nærmest karakter af noget sådant. Situationen beskrives her gennem en kommentar i »27 MHz Amatøren«:

»Når man sidder og kigger på bankokalenderen for Nordjylland ser det sørgeligt ud, da der er 3 klubber, der mener, de har ret til at bestemme over bankospil, men jeg mener noget andet. Jeg vil lige gøre opmærksom på, at I Echo er nødsaget til at spille bankospil i Sterup Forsamlingshus, hvilket vi startede sidst i november. Det er ikke småting der foregår i disse tider i Hjørring, når der er bankospil, den illegale jagt, der bliver foretaget på alle walkiebiler og man kropsviserer folk, der færdes i byen om søndagen for at se, om de har en sender i lommen. Det var vel de samme metoder Hitler brugte under anden verdenskrig, men det er vel fordi, der er nogle åndelige syge personer, der har med dette at gøre.« (35).

Bankospillerne

Generelt er der ved bankospillene en tydelig overvægt af kvinder, men der deltager dog også en del mænd. En meget stor del af spillerne lever i parforhold. Det er dog ikke så ofte, at manden og konen går med hinanden til spil. I stedet er det almindeligt, at en gruppe veninder går sammen. Disse grupper er ofte oprindeligt dannet med et andet formål, f. eks. som en strikkeklub. Man er så blevet enige om at prøve at gå til bankospil, og efterhånden er det blevet gruppens egentlige formål. Den kan eventuelt senere være blevet udbygget med nye medlemmer fra bankospillet.

Walkie-talkie aktiviteten er, vel som følge af dens tekniske karakter, stærkt domineret af mænd, men når klubberne spiller banko, kan der som

regel mærkes en væsentlig stigning i antallet af kvindelige medlemmer. Det er først og fremmest samleverne til klubbernes mandlige medlemmer, der her er tale om. Men også kvinder, som ikke allerede havde det tekniske udstyr i hjemmet, har meldt sig ind i bankospillene klubber. De har eventuelt fået hjælp til opsætningen af walkie-talkie stationen og antennen. Mange mennesker er kommet i forbindelse med walkie-talkie fænomenet gennem banko. Man bliver tiltrukket af klubbernes banko, og får derved interessen fanget. Der er således folk, som udelukkende har anskaffet sig en walkie-talkie for at kunne spille »båndbanko«.

Aldersfordelingen, både ved almindelig foreningsbanko og »båndbanko«, er forholdsvis spredt, men de fleste er dog over 45–50 år. Meget løst anslået er vel 20–30 % unge eller yngre mennesker. Når det specielt drejer sig om walkie-talkie klubbernes spil, udtaler formanden for »Svendborg Walkie Klub« (1983):

»Bankospillet har desuden gjort, at vore medlemmers gennemsnitsalder er steget. Det er modne mennesker fra midt i tyverne til halvfjerdserne. Det er en sjov oplevelse, når ældre mennesker kommer og siger: »hvor er det dog dejligt, I spiller banko! Førhen sad vi ene, nu ser vi børnene hver fredag.« Derfor holder vi også kaffepauser i vore spil.« (36).

Bankospillerne har næsten alle rødder i arbejderklassen. De er arbejdere, ufaglærte eller håndværksuddannede. En del er folkepesionister, invalidepensionister eller efterlønsmodtagere. Små selvstændige erhvervsdrivende støder man også på, men det er meget sjældent, at man træffer folk med højere uddannelser.

Spillene afvikles som regel om aftenen, men mange steder åbnes dørene for publikum flere timer før. »Fyns Banko Center« åbner allerede kl. 9.30 om formiddagen. På det tidspunkt møder de allerførste spillere medbringende termokander med kaffe, madpakker osv. Det er pensionister, der bruger lokalet som varmetue, men de får også dækket et kontaktbehov. De snakker, spiller kort, strikker og læser. Nogle bliver i centret hele dagen, mens andre kommer forbi og køber spilleplader, som de så sammen med medlemskortet til den arrangerende forening eller et kontrolkort lægger på en plads for at markere, at den er optaget.

Gennemsnitlig bruger hver spiller mellem 40 og 70 kr. pr. aften (inclusive eventuelle drikkevarer). Ofte er de samme mennesker afsted til spil flere gange om ugen. Det er i den forbindelse almindeligt, at man tager afsted sammen i en gruppe. Enten skiftes man til at køre, eller også lejer man en bus. Der er spillesteder, som har aftaler med vognmænd, som kører en fast rute og henter spillerne (37). Spillerne tilbagelægger villigt store afstande for at komme til banko. Klientellet i »Fyns Banko Center« i Odense kommer fra hele Fyn, men også fra Langeland og Jylland. Et

Det sociale samvær udgør en vigtig funktion ved bankospillene. Foreningen »Husets Venner«, Lundtofte. (Foto i Nationalmuseet).

ægtepar fra Nørresundby kørte (1980) rundt til spil forskellige steder i Nordjylland hver aften, bortset fra søndag, og de brugte 50 kr. pr. gang:

Mandag – Tylstrup	Torsdag – »Folkets Hus«, Nørresundby
Tirsdag – Kaas	Fredag – Kaas
Onsdag – Kaas	Lørdag – »Bispecentret«, Aalborg

Et massekulturfænomen

Bankospillet er et massekulturfænomen. Det er således ikke urimeligt at betragte det som en dansk »nationalsport«. Paradoksalt nok blev således det oprindeligt tyske spil præsenteret som et typisk dansk indslag ved en salgsmesse i 1966 i Hamburg. Hver dag i ti dage inviterede de danske fødevarereproducenter 1.000 gæster til gratis »bingo – herhjemme populært kaldet andespil«. Spillene foregik i udstillingsområdets store festsal, og præmierne var danske levnedsmidler (38).

Fra officiel side findes der ingen oversigt over, hvor mange foreninger, der her i landet arrangerer bankospil. I »Dansk Idræts Forbund« vurderer man, at en temmelig stor del af de tilsluttede 8.000 foreninger supplerer

deres kontingentindtægter ved bankospil. »Dansk Boldspil Union« siger, at mindst to trediedele af deres klubber afholder bankospil. Størstedelen af landets omkring 200.000 walkie-talkie folk spiller banko over deres anlæg. Og selv på Sveriges- og Tysklandsfærgerne arrangeres der banko. Der er altså ingen tvivl om, at banko er meget udbredt her i Danmark. Marketingchef Jørgen Meulengracht Top i firmaet »Play-Time«, der sælger bankoartikler, anslår, at mellem 300.000 og 400.000 danskere mindst én gang om ugen går til banko (1985).

Forretning eller social aktivitet

Det er en udbredt opfattelse, især blandt udenforstående, at betragte banko som en underlødige aktivitet. Ofte fremhæves det, at spillet udelukkende går ud på at score penge til arrangørerne, mens dets sociale og kulturelle sammenhæng lades ufortalt. Denne holdning tages blandt andet op til overvejelse i den redegørelse, som Kulturministeriets forsamlingshusudvalg udsendte i 1979. Der udtales i den forbindelse:

»Bankospillet er en populær aktivitet med en dyb folkelig forankring, som ikke på nogen måde er blevet svækket af den ofte voldsomme og følelsesladede kritik og nedvurdering, som det i tidens løb har været udsat for.

Den negative vurdering skyldes sandsynligvis, at et manglende kendskab til bankospil gør, at spillets sociale og kulturelle indhold ofte bliver helt overset.

Blandt de positive egenskaber, som udgør en del af forklaringen på bankospillets store popularitet, kan man umiddelbart nævne følgende:

Spillet kræver ikke særligt udstyr eller forkundskaber. Alle kan deltage uden hensyn til alder eller uddannelse. Man er umiddelbart med i begivenhederne. Ingen er udenfor, alle er optaget og beskæftiget med det samme og det skaber et udpræget fællesskab, som sikkert er en af de vigtigste årsager til, at mennesker befinder sig så godt ved bankospil. Man har både sit eget og andres held og uheld tæt inde på livet og man sidder tæt sammen omkring lange borde – det skaber også en nær kontakt og stimulerer ligesom den fælles beskæftigelse til samtale og småsnakken.« (39).

Meget tyder på, at det sociale aspekt ved foreningsspillene har en central betydning. Og det har uden tvivl været en medvirkende årsag til, at »radio-« og »TV-bingo« ikke, som nogle havde ventet, ville affolke foreningsspillene. En kort overgang, lige da bingospillene startede, skete der flere steder et drastisk fald i deltagerantallet ved foreningsspillene. Bl. a. havde det til følge, at flere sportsklubber i det storkøbenhavnske område var ved at gå fallit. Som modtræk forsøgte flere foreninger med held at holde på spillerne ved at forhøje gevinsternes værdi, eller man

ændrede tidspunkterne for spillene, så de ikke kolliderede med bingo-udsendelserne. Adspurgt siger flere spillere imidlertid, at de kommer i foreningerne, fremfor at sidde i stuen derhjemme og spille bingo, primært på grund af det sociale samvær i spillehallen. I Kulturministeriets redegørelse om forsamlingshuse blev formanden for Eggerslevmagle forsamlingshus interviewet, og også han fremhæver disse omstændigheder. Han sagde:

»For mange mennesker er der tale om en fast torsdags-tradition. De skynder sig hjem fra arbejde, vasker sig og skifter tøj og så sætter de kursen mod forsamlingshuset, hvor de sidder og hygger sig med kaffe, kortspil og »21« indtil bankospillet begynder. Det er mit indtryk, at de er meget glade for timerne inden bankospillet begynder – måske er det ovenikøbet det vigtigste ved bankospillet.« (40).

I visse sammenhænge kan man betragte spillet som en smart måde at tjene penge på. Det er f. eks. tilfældet, når reklameindustrien bruger spillet. Således har flere aviser og ugeblade udnyttet spillets popularitet og søgt at skaffe flere købere ved at lave læserkonkurrencer med det. Også når der er tale om foreningssammenhæng, er der selvfølgelig på den ene side nogle, der tjener på spillet, men på den anden side har det også en række andre funktioner, som er mindst lige så vigtige. Nogle går til banko, fordi de er grebet af spillelidenskab. Nogle går, fordi de er ensomme og føler sig tiltrukket af det sociale samvær, hvor mulighederne for at etablere venskaber er store. Og nogle går til banko for at slippe væk fra forpligtelserne hjemme. En række kvinder begyndte at gå sammen til spil for at få en aften fri fra børnepasningen. Det duede ikke med f. eks. en syklub, for møderne skulle da foregå på skift hjemme hos veninderne, og så ville de alligevel hænge på børnene.

Årsagerne til bankospillets popularitet er mangfoldige, men der er dog ingen tvivl om, at de bunder i en kombination af faktorer som behov for tidsfordriv og social kontakt, samt en dog portion spillelidenskab.

Litteratur:

Berg, Jesper Juel: »Stordrift med millionomsætning: Banko«, i *Fyens Stiftstidende*, 14. 11. 1981.

Bondesen, Jens: »Banko«, i *Aalborg Stiftstidende*, 30. 11. 1980.

»Opfindelsen gav Bingo for den er fuld af numre«, i *Ugeposten* 19.–20. 2. 1985

Forsamlingshuse på landet. En redegørelse fra Kulturministeriets forsamlingshusudvalg. Kbh. 1979.

»Pott!!!«, i *Jydske Tidende*, 7. 12. 1980.

Nørlund, Kermit: »Banko, banko og atter banko«, i *Vestkysten*, 23. 6. 1979.

»Regler for bankospil«, i *27 MHz Amatøren*, nr. 5 1984, s. 5.

Noter:

1 DFS 1906/43: 1919 (Brev fra Aage Sørensen, Mellerup, til Inger M. Boberg). 2 Jfr. H. F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål, tillæg, Kbh. 1914, s. 13. Og Inger M. Boberg: Andespil, i Salmonsens Leksikontidskrift 1949–50, Kbh. 1951, s. 146f. – Se også: Skattegravren V, Kolding 1886, 229:800; Dania III, Kbh. 1895, s. 370; Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv, tillægsbind IV, Aarhus 1900–1902, 31:83f. 3 H. F. Feilberg: Ordbog over jyske almuesmål I, Kbh. 1886–1893, s. 190f. 4 Jfr. Evald Tang Kristensen: Jysk Almueliv, tillægsbind IV, Aarhus 1900–1902, 31:87. 5 Inger M. Boberg: Andespil, i Salmonsens Leksikontidskrift 1949–50, Kbh. 1951, s. 146f. 6 Ibid. s. 147. 7 Kolding Avis, 3/11 1904. 8 Se note 5. 9 Jfr. Åke Daun (red.) Paavo Bergman, Maria Modig, Sven E. Olsson, Karla Werner: Bingospelare. En samhälls och kulturundersökning, Stockholm 1977. 10 Se note 5. 11 Justitsministeriets Cirkulære om bortlodning af 17. januar 1984. 12 Jfr. Vestkysten, 23/6 1979. 13 Jfr. reklame om »21 spil« udsendt af firmaet »Bingospecialisten af 1982 ApS«, Stationsvej 5, 3129 Vejby. 14 Se note 11. 15 Kermit Nørlund: Banko, banko og atter banko, i Vestkysten, 23/6 1979. 16 Se note 9. 17 27 MHz Amatøren, nr. 2, 1984, s. 4. 18 27 MHz Amatøren, nr. 10, 1983, s. 36. 19 27 MHz Amatøren, nr. 5 1983, s. 13. 20 Jfr. 27 MHz Amatøren, nr. 6 1983, s. 20. 21 27 MHz Amatøren, nr. 7/8 1984, s. 5. 22 Justitsministeriets Cirkulæreskrivelse om bankospil ved brug af privatradioanlæg, 4. kontor, j.nr. 1979–3421–103, Kbh. 13. juni 1980. 23 27 MHz Amatøren, nr. 11 1982, s. 42. 24 Se note 22. 25 Ministeriet for offentlige arbejders bekendtgørelse nr. 213 af 30. maj 1975: Bestemmelser om privatradio. 26 27 MHz Amatøren, nr. 5 1983, s. 5. 27 Justitsministeriets Cirkulære om bortlodning af 17. januar 1984, § 8, stk. 6. 28 27 MHz Amatøren, nr. 5 1983, s. 4 og 19. 29 27 MHz Amatøren, nr. 2 1984, s. 4. 30 27 MHz Amatøren, nr. 5 1983, s. 5. 31 Jfr. Walkie-Talkie, nr. 4 1980, s. 10. 32 Jfr. 27 MHz Amatøren, nr. 3 1983, s. 4. 33 27 MHz Amatøren, nr. 3 1984, s. 18: Læserbrev ved TH 01, Bent Jønsson, fra »PRK Trehøje«. 34 27 MHz Amatøren, nr. 4 1983, s. 13. 35 27 MHz Amatøren, nr. 12 1982, s. 26: Kommentar ved lokalredaktøren for »Privatradioklubben 1 Echo« i Vrå. – Kommentaren er del af en række indlæg i »27 MHz Amatøren« vedrørende uoverensstemmelser om bankospil i Vendsyssel. De øvrige indlæg: nr. 2 1982, s. 13; nr. 3 1982, s. 56; nr. 6 1982, s. 47; nr. 12 1982, s. 18f; nr. 1 1983, s. 21; nr. 2 1983, s. 17f; nr. 3 1983, s. 16. 36 27 MHz Amatøren, nr. 11 1983, s. 12. 37 Forsamlingshuse på landet. En redegørelse fra Kulturministeriets forsamlingshusudvalg. Kbh. 1979, s. 47. 38 Børsen, 13/8 1966. 39 Se note 37, s. 54f. 40 Ibid., s. 47.

Summary

Banko

'Bankospil' is a kind of tombola. It is very like the English 'Bingo' except that the boards look different. The game derives from Germany and came to Denmark around the year 1900. Its real name is 'andespil' because the prizes were exclusively (live) ducks (and other sorts of poultry). Today the prizes are all kinds of consumer goods. Playing for cash is not allowed.

Banko is a popular club game in Denmark. The annual turnover is approximately one thousand million kroner. The game is played in all types of clubs: hobby clubs, pensioners' clubs, sports clubs, and political clubs. The profit made on banko helps finance the club work.

A special language and special traditions have evolved around the game. The article describes how it is played in the gambling halls and, furthermore, the special variant of Banko that radio amateurs play on walkie-talkies. It also explains special terms and presents various examples of how the game is played as well as a number of the 'additional games' that are played along with Banko. Finally, the article mentions various Banko halls around the country.

Female pensioners constitute the main group of Banko-players, but married couples and young people also take part. On the average each player spends 40–70 kroner an evening (beverages included), and often the same people go several times a week.

Banko usually takes place in the evening, but many places are open to the public from the early afternoon. When the first players turn up with their thermoses, lunch packets, etc., they talk, play cards, knit, read, or look at the prizes that are exhibited.

The article also presents various examples of 'the tiny superstition' that is connected with the games. People wish to sit at certain 'lucky tables'. Many of them have written down certain 'lucky numbers' and show up several hours in advance in order to get boards with those numbers. Furthermore, most players put mascots or other kinds of lucky charms on their tables while they play.

Banko is a mass cultural phenomenon and can easily be considered a Danish 'national sport'. 300,000 to 400,000 Danes play Banko at least once a week, and it is also played on the boats to Sweden and Germany. Most of the about 200,000 walkie-talkie owners play Banko, but commercial radio stations all over the world also use Banko as a means of making money.

Some people play Banko because they have a passion for gambling; others, because they are lonely and feel attracted by the convivial atmosphere so conducive to making friends. And others do it to shirk their obligations at home.

The article does not go into the reasons why Banko is so popular. There is no doubt, however, that they are numerous and include various factors such as a need to amuse oneself, to make contacts, as well as a great passion for gambling.

Funktionalismens sociale program – et etnocentrisk selvbedrag

Af Lone Rahbek Christensen

Smagen som magtfaktor

»Lad os ikke undervurdere smagen som en vigtig politisk og national-økonomisk faktor. Rundt i Europa bor endnu de fine i privathuse med tynd rokokostil, sky-dekorationer à la størekasser i loftet, masser af spinkel stuk og krøllede væglistere, alt sammen i et fattigt og mælket farvesyn. Det er ugørligt at bygge bro mellem de fine på toppen og rakkede nede i bunden af byen, medmindre borgerens og arbejderens skønhedssans nærmer sig hinanden. Det er ugørligt at give arbejderne denne luksusstil i værdifuld form. Som klasseprivilegium, udsprunget af enevælden, er den ikke alene et resultat af dyb social spaltning, den vedligeholder også kløften. Herskende klasser har altid søgt at gøre skønheden til et privilegium. Dette bekræftes af underklassekunsten, hvad enten den stammer fra bonde eller byboer: naive ønskedrømme om rigdom, det uopnåelige, fattige og rørende efterligninger af riges kultur.«

Således skriver Poul Henningsen (PH) i Politikens kronik den 18. december 1930. At PH's holdning er, at der skal »bygges bro« mellem de rige og de fattige, fremgår tydeligt af teksten. Det er måden, hvorpå denne brobygning skal foregå, der er bemærkelsesværdig og interessant i kultur-analytisk sammenhæng: man må have parternes genstandsverdener til at nærme sig hinanden. Overklassens luksusstil vedligeholder kløften mellem klasserne; luksusstilen må altså have en eller anden rolle i magtrelationen. Luksusstilen – skønheden – er de herskende klassers privilegium; skønhed er altså synonymt med herskende klasse. Men alle tracter efter den samme skønhed, mener PH, de har blot ikke samme mulighed for at gennemføre den. De rige fører an: både på den måde, at de er først med det nyeste, men også prestigemæssigt, fordi de kan anvende de kostbareste materialer til formgivningen. De lavere klasser følger efter de rige; da de ikke har de samme økonomiske muligheder, gør de det så godt, de formår. PH ser det

som udtryk for naive ønskedrømme om rigdom. Han forestiller sig vel, at elitens stil diffunderer nedad igennem klasserne. Muligheden for en vis autonomi i »folkets« smag er udelukket i denne tankegang. Som vi skal se, er netop dette grunden til, at funktionalisternes ideer ikke kan realiseres på den måde, de oprindeligt selv ønskede.

I det følgende skal der dels ses på, hvorledes funktionalisterne selv forestillede sig deres ideer realiseret, og dels på hvorfor forestillingerne var utopiske set ud fra et kulturanalytisk synspunkt.

Funktionalismen som stilart

Ser vi tilbage på funktionalismen her fra 1980'ernes midte, er vi ofte tilbøjelige til at tænke os den som en stilart, der hører hjemme i 1920'erne og 30'erne på linie med tidligere tiders stilarter. Den kan lige som de andre beskrives med en række karakteristika, først og fremmest et formsprog bygget op omkring geometriske former. Husene er hvide, kasseagtige, bygget af beton, de har flade tage og store firkantede jernvinduer, der helst er placeret mod syd. Der er ofte altan eller tagterrasse. Eventuelle gelændere er hvidmalede jernrør ligesom på store færgers dæk. Teknikkens store vidundere har netop været inspirationskilde: damperen, bilen, lokomotivet og flyet. Herhjemme ses disse inspirationskilder for eksempel i Hotel Astoria ved Hovedbanegården i København, der grangiveligt ligner et stort frembrusende lokomotiv, når det ses fra forenden. Damperen genkendes i Arne Jacobsens Bellavista, det boligbyggeri, der hører til hans Bellevue-kompleks. Her er skorstenen en stor sort oval dampskibsskorsten; husets afrundede former er skibets, og jerngelænderet fra dækket er der også. Funktionalisme-stilen ses også i møbelformgivning, hvor man laver enkle ting i materialer som stålør, læder, flettede peddigrør, gjorde og formbøjet træ.

Imidlertid skal funktionalismen ikke i sin oprindelige form ses som en *stilart*, hvilket her skal forstås som et tidstypisk formsprog, som den pågældende tids kunstnere og arkitekter synes er »lækkert«, smukt, æstetisk eller lignende. Funktionalismen handler ikke om, at nogle kunstnere blot ville kreere smukke ting ud fra tidens idé om »det smukke« – tidens stilart.

Socialt program

Funktionalismen kan siges at være et socialt program. Første verdenskrig sås af funktionalisterne som et nederlag for det borgerlige samfund, og socialistiske tanker vandt frem. Målet blev at kunne nå frem til en verden uden klasseforskelle bestående af frie mennesker, der skulle leve under lige vilkår. Man ønskede at få arbejderklassen ud fra de skrækelige leje-

I Arne Jacobsens boligbyggeri fra 1933 ved Bellevue nord for København ses en række stiltræk, der er typiske for funktionalismen: husene er hvidmalede, lejlighederne er orienterede mod smuk udsigt og sol, bebyggelsen har dampskibets buede former omkring nogle af hjørnerne samt i skorstenen, der er flade tage, og store vinduer er placeret omkring hjørnerne. Formsproget er en kontrastering til det pyntede byggeri ved århundredskiftet. (Foto: Lone Rahbek Christensen).

kaserner, der var bygget før århundredskiftet. I stedet skulle der bygges hygiejniske, sunde boliger fulde af sol og luft ude i grønne områder. Man ville gøre sig fri af fortiden med alle de elitære klassers mange symboler. Det, der skulle hjælpe den ny tids mennesker på vej, var teknikken og videnskaben. Maskinen skulle afskaffe fattigdom, nød og hårdt kropsarbejde.

Som det ses af PH-citaterne, havde arkitekten rollen som foregangsmand, fordi det var ham, der skulle opbygge den nye tingsverden, sådan at den blev rensset for de gamle tegn på magt og rigdom, der medvirkede til at fastholde overklassens position.

Disse tanker og idéer startede ude omkring i Europa, ikke herhjemme. Et af de vigtigste arnesteder var den tyske Bauhaus-skole, der var en skole for al slags formgivning. Dens lærere var tidens avantgardekunstnere: Klee, Kandinsky, arkitekterne Walter Gropius, Mies van der Rohe og mange,

mange flere. Der kom også inspirationer til skolen udefra – fra andre lande, hvor lignende grupper af avantgardekunstnere havde sluttet sig sammen: De Stijl i Holland, futuristerne i Italien og L'esprit Nouveau, som var Le Corbusiers ideer om nye tider.

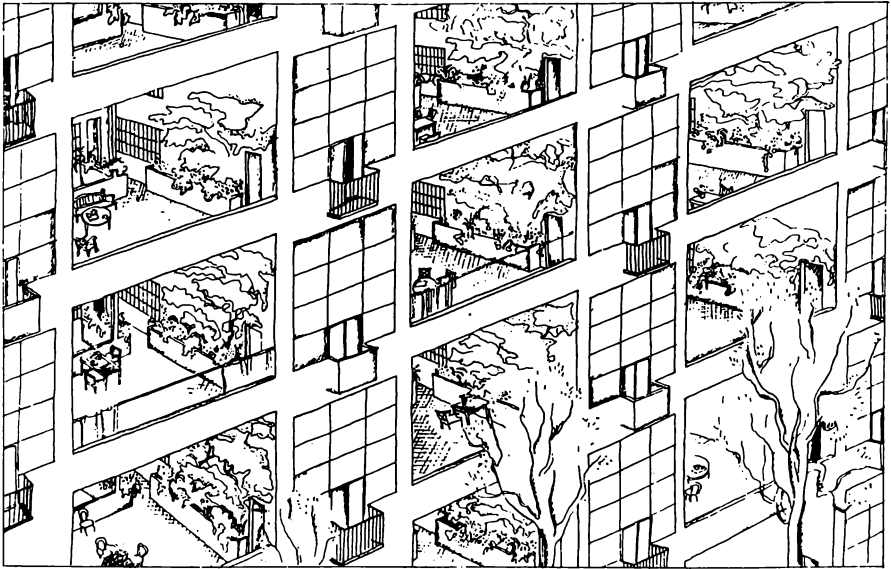
Sandheden nås gennem videnskab

Hannes Meyer, der var en af Bauhaus-skolens ledere, udtalte grundidéen i opbygningen af fremtidens boliger: »At bygge er biologisk vækst og ikke en æstetisk proces. At bygge er ikke enerens affektudladning, men en kollektiv handling. At bygge er den sociale, psykiske, tekniske og økonomiske organisation af livsprocesser.« »Det drejer sig om menneskebehov i stedet for luksusbehov«. (Hartsteen 79).

Drivkraften for arkitekten, når han skulle finde frem til »det skønne«, »det smukke«, der skulle forene fremtidens homogene befolkning, var altså ikke hans egen kunstneriske kreativitet – »affektudladninger«. Hvad var det så?

Der skulle helt nye veje til for at nå frem til en skønhed, der kunne være fælles for alle. Der måtte ganske simpelt findes frem til den sande, eviggyldige genstandsverden. Alle traditioner måtte kastes over bord, og i stedet måtte der gås frem ad videnskabelig vej. Gennem forskning skulle man nå frem til universelle naturlove, hvorudfra der kunne opbygges møbler, genstande, huse og byer. Inspiration til denne tankegang fik Bauhaus-folkene fra kunsten, om hvilken Lissitsky, en Bauhaus-lærer sagde: »Den moderne kunst er ad intuitive og selvstændige veje kommet til de samme resultater som den moderne videnskab. Den har – ligesom videnskaben – opdelt spaltet form ned til grundelementerne for igen at kunne opbygge form efter universelle naturlove.« (Hartsteen 79). Der tænkes her på den mest akademiske af alle kunstretninger, nemlig kubismen, der florerede ca. 1908 til 1918. (Også PH var så betaget af kubismen, at han ligefrem ytrede: »Kubismen bragte os tilbage til virkeligheden.«) (PH 80).

Positivistisk forskning skulle bringe arkitekturen videre. Bauhaus iværksatte undersøgelser af alt vedrørende byggeriet: undergrundsforhold, støj, haver, transport og almenmenneskelige behov. Fordi det drejede sig om en total konstruktion af en ny verden, indgik der på skolen afdelinger for alt lige fra psykologi til byplanlægning – fra individernes almenmenneskelige behov til koordinering af disse behov i storbyer. Ved hjælp af »videnskabelige« undersøgelser søgte man at finde frem til en række grundfaktorer – »universelle naturlove«. Disse naturlove, der fremforskedes i vidt forskellige videnskabsgrene – fra fysik over sociologi til psykologi – skulle danne

Funktionalismen gik ud fra et alment menneskebegreb: hvis blot alle fik samme vilkår, ville vi blive ens og klasseforskellene forsvinde. Her er det en skitse af Le Corbusier, hvis slogan var: »huset er en maskine til at bo i«.

udgangspunkt for konstruktion af de nye genstande. Hovedprincippet i genstandsbygningen blev så, at den skulle være så hensigtsmæssig som muligt, hvor hensigtsmæssigheden altså var bestemt af de universelle naturloves krav.

Ad videnskabelig vej ville de for eksempel finde frem til, hvilken teknisk konstruktion der var den bedste til en bestemt ting, og hvilke materialer der var mest velegnede både ud fra konstruktionskrav og ud fra krav om prisbillighed og industriel massefremstilling, sådan at der også inddrog menneskelige behov i overvejelserne: at genstandene var billige ville gøre, at folk ikke skulle arbejde så meget for at tjene til dem, så fik folk altså hvile; maskinfremstilling skulle hjælpe arbejderne væk fra hårdt fysisk arbejde; endelig var dyre ting og håndfremstillede ting overklassens privilegium, derfor var det også vigtigt at undgå disse faktorer.

Huse og møbler samt brugsting skulle konstrueres ud fra samme princip som ingeniører konstruerede en maskine: dels ved viden fra grundforskning, dels ved til stadighed at kassere uhensigtsmæssige former. Le Corbusier udtrykte det helt konkret således: »Huset er en maskine til at bo i« (Lundahl 80), mens Mies van der Rohe sagde det således: »Less is more«.

 (Wolf 81).

Mies van der Rohes stol fra 1927 er som de fleste af hans ting skabt ud fra hans eget slogan: »less is more« – et par formbøjede stålrør og to stykker læder. Det er tænkt som en stol, der kan masseproduceres maskinelt og laves af få, billige materialer, så det alt i alt skulle blive en billig stol, der kan købes af alle og enhver. Den er bare ikke billig. Desuden er der mange, der finder, at den ikke bringer den hygge ind i boligindretningen, de gerne vil have.

Ved at arbejde ud fra grundlæggende videnskabelige kendsgerninger troede funktionalisterne, at de havde sikkerhed for at komme frem til genstandstyper og til et formsprog, der kunne tilfredsstille alle i det lange løb. De forestillede sig, at når alle engang boede i lejligheder med lige megen sol i stuen, med stålrørsmøbler og et arbejdsrigtigt køkken, med limfarvede vægge og en masseproduceret plakat som pynt, så ville alle være ens statusmæssigt. Nogen ville godt nok arbejde med formgivning, andre med at passe maskiner og atter andre med administration, men hvad forskel ville det gøre, når man ikke havde mulighed for at vise særlige karakteristika; når man ikke gennem en særlig godt beliggende villa, særlig dyre eller overpolstrede eller udskårne stole, en pels, overdådigt udformet sølvtøj eller på anden måde kunne vise sin overklasseposition – ja, hvad var den så værd? Så ville den slet ikke være der, måtte konklusionen inden for denne tankegang være.

Funktionalisterne søgte altså at skabe en tingsverden, der ikke kunne vise statusforskelle, som et led i opbygningen af det socialistiske samfund. De troede, at de gjorde rent bord og brød med alle traditioner. De troede, at de tænkte radikalt nyt, og at de hev nye former ind udelukkende via de krav, der stilledes fra resultaterne af deres og andres videnskabelige forskning. Endelig forestillede de sig, at de selv som arkitekter og formgivere havde en essentiel rolle i opbygningen af det nye samfund, i og med at det var dem, der skulle give mennesker lige vilkår.

Funktionalismen som reaktion på fortiden

For at forstå denne tankegang er det nødvendigt dels at se på de historiske begivenheder, der ligger inden funktionalisternes tid, dels på hvilke formsprog tidligere tiders elite har anvendt og endelig på, hvorledes der allerede inden funktionalismen sker en åbning i den visuelle begrebsverden imod geometriske former.

Slutningen af det 19. århundrede var gründer-perioden, hvor mange store industriforetagender kom godt igang, hvor storbybefolkningen forøgedes kraftigt, især af arbejderklassen, der kom til storbyen som et landproletariat for at få arbejde. Byerne voksede arealmæssigt, idet der uden for de gamle kærner byggedes nye arbejderkvarterer. Herhjemme sprængte København voldene i 1850'erne; man begyndte at bygge på broerne – bygge elendige tætliggende karéer til arbejderne. Det var boliger uden lys, luft, ordentlige sanitære foranstaltninger, uden legearealer – ja, nærmest uden areal overhovedet. I København var der endnu i 1906 1200 lejligheder, hvori der boede mere end 4 personer pr. rum – trods 9000 tomme lejligheder – og det var endda meget værre i andre europæiske storbyer. De, der opførte disse boliger og udlejede dem, og de, der ejede de fabrikker, arbejderne var ansat ved, boede anderledes: i store herskabslejligheder eller, som noget helt nyt, i villa. De og deres familier kunne tage sig tid til at nyde nogle af de europæiske storbyers andre nye goder: boulevarderne, parkerne, arkaderne, Eiffeltårn-lignende tårne, Crystal Palace-lignende huse og stormagasinerne – alt det der i København blev til voldgaderne, voldanlæggene, Jorks Passage, Zoo's tårn, Væksthuset i Botanisk Have og Magasin. Desuden var der mange teatre og varitéer, forlystelsessteder og museer, altsammen opført i tidens smag, det vi i dag kalder stilforvirring. I hjemmene hos disse mennesker var der overfyldte klunketidsstuer – fyldt med genstande, der var smykkede med stilelementer fra de klassiske stilarter, som smagen krævede.

Alt dette kan udmærket betegnes med ordet »stuk«. Dels fordi stuk er en billig efterligning af noget kostbart, der dog ser ud af noget, dels fordi

»stuk« associerer til Herman Bangs beskrivelse af livet i netop den del af borgerskabet, der profiterede på nøden i arbejderklassen, men selv levede i sus og dus hjemme og på teatrene; men vel at mærke i stukomgivelser.

Det er det samfundsbillede, man skal have i bagehovedet, når man skal forstå, hvorfor funktionalisterne i 1920'erne anskuede 1. verdenskrig som det gamle borgerlige samfunds spillen fallit. 1. verdenskrig var et chock for Europas befolkning; mange egne lå ødelagt og skulle bygges op påny – hele samfund skulle faktisk bygges op påny. Der skulle en produktion igang igen, og alle de mange arbejdsløse skulle så vidt muligt i arbejde.

De tidligere overklassers brug af formsprog

De genstande, dette førkrigs borgerskab omgav sig med, var som sagt i den stil, vi kalder »stilforvirring« eller historicisme; disse ting var tilmed sat sammen i de overfyldte helheder, som klunkestuerne var. Husene var også overbroderede med pynt af elementer fra de tidligere stilarter i stuk, som for eksempel de huse, der opførtes af »Det Københavnske Byggeselskab« ledet af arkitekt Meldahl. Det, der gjorde disse genstande »smukke« set med brugernes øjne, var netop anvendelsen af stilelementer fra de tidligere stilarter, men sat sammen i nye helheder, således at der faktisk var tale om en ny stilart og ikke blot dårlige, billige, maskinproducerede, usmagelige efterligninger af fortidens overklassers ting, sådan som PH og andre funktionalister kun kunne se det. Disse stilelementer fra de gamle stilarter, lige fra antikken til empiren, var skabt omkring de pågældende tiders øverste overklasse, ganske simpelt fordi det var de mennesker, der havde råd til at ansætte tidens mest avancerede kunstnere og arkitekter, således at disse kunne bygge og indrette overklassens omgivelser så smukt som muligt – set ud fra de pågældende tiders overklassens eget skønhedsbegreb – dog med den nyudvikling, der var tilladelig ud fra det eksisterende skønhedsbegreb.

Formsproget anskuet strukturelt

Anlægges der en strukturel synsvinkel på begrebet stil eller stilart, vil den opfattes som et større kompleks, der har en tendens til at sprede sig ud over meget andet end blot det formmæssige aspekt af genstande. Det gælder også materialetyper, kvaliteter og farveholdninger – ikke blot i møbler, rum og huse, men også i tøj. Også sådan noget som bestemte typer af adfærd og forestillingsverdener kan være enkelte træk, der sammen med en stor mængde andre hører sammen i et større hele. Dette hele kan anskues som en struktur, hvori alle delene henter indhold i hinanden. For at kunne

Hjørnehuset Ny Østergade 22, København. Mange ejendomme i Ny Østergade og Hovedvagtsgade blev opført af Tietgens selskab »Det københavnske Byggeselskab«, der havde arkitekt Meldahl som direktør. Stilelementer fra alle Europas historiske stilarter blev kombineret på nye måder i de mel-dahlske facader. (Ill.: København på Kryds og Tværs 1888).

forstå en stil, sådan som den opfattes af dens bærere, må man søge at analysere den indefra. Indholdet i alle de mange udtryk må hentes inde fra strukturen selv. Samtidig må man have in mente, at en stil til enhver tid sameksisterer med andre stilarter, og at den derfor også skaber sit udtryk i forhold til disse andre stilarters udtryksformer.

Vi er her inde på, at udtrykkene i en stil tildels også kan ses af bærere af andre typer af stilkomplekser. De ser, forstår og tolker imidlertid disse udtryk ud fra de muligheder, der gives af deres eget stilkompleks eller formsprog. Dette formsprog kan også anskues som en struktur, hvis dele giver hinanden mening. Da delene er andre end i et andet stilkompleks, har de også et andet indhold. Genfinder man derfor en genstands fysiske udtryk i flere forskellige formsprog, så er den udtryk for flere forskellige indhold – selvom genstandene rent fysisk ser ens ud.

En ting er kun udtryk for skønhed, hvis den indgår som et udtryk med betydningsindhold i det begrebskompleks, der udgør beskuerens skønhedsbegreb. Andre ting ses enten ikke som udtryk for noget – dem er man blind over for – eller også ses de som det modsatte af det smukke – de er grimme. I ingen af tilfældene har beskueren mulighed for at se disse ting som udtryk i et helt andet skønhedsbegreb (formsprog) end det, beskueren selv besidder. Skal de overhovedet være synlige, må det være som udtryk for noget helt andet end netop det skønne.

Når de »fattige« ser på »overklassens« tingsverden, ser de ikke dens skønhedsbegreb, men ser tingene som udtryk for rigdom. Når »overklassen« ser de »fattiges« tingsverden, fatter de heller ikke dennes eget betydningsindhold. De ser den som grim, naiv, primitiv, rørende – eller som udtryk for fattigdom.

Når funktionalisterne ser på den genstandsverden, som stukborgerskabet dyrker, ser de den som udtryk for borgerskabets »magt« – fordi de selv distancerer sig fra denne »magt«. De ser ikke dens indholdsstruktur, der udgør »stilforvirringens« eget skønhedsbegreb, men ser denne »stilart« som udtryk for noget helt andet: den sociale magt, som deres egen tingsverdens antistil kontrasterer sig i forhold til.

Vender vi nu tilbage til stukborgerskabets formsprog, så er der det fælles ved det og alle tidligere »magthaveres« formsprog, at de hver især er en stilart: et formsprog der benytter sig af klassiske stilelementer i forskellige kompositioner og med forskellige nye stilelementer sat oveni og andre sorteret fra. Set af bærere af et andet formsprog kan disse genstande, der tilhører skiftende tiders magthavere, siges at »kommunikere magt« – selvom det ikke nødvendigvis er disse genstandes indhold set inde fra den kultur, hvori de bruges. Lader man sig nøje med at forstå tegnenes indhold set fra et andet begrebskompleks, er der ikke langt til at slutte, at stilelementer og pynt i sig selv kommunikerer magt – noget den norsk-amerikanske socialøkonom Thorstein Veblen har forsøgt at formulere en teori om.

I overensstemmelse med holdningen om, at det fremtidige samfund ikke skulle have overklasse og magthavere, blev det naturligt for funktionalisterne at udelukke alle de i deres øjne magtkommunikerende elementer fra fremtidens genstandsverden. Der ville simpelthen ikke være brug for dem. Men der var også et andet aspekt i det, nemlig set i forbindelse med en »overgangsfase«. Indtil samfundet var blevet reelt socialistisk, kunne der jo tænkes at være mennesker, der gerne ville have disse ting, og som ved hjælp af disse tings magtkommunikerende evne kunne opnå magt. En af grundtankerne i funktionalismen må have været, at når der ikke fandtes magtkommunikerende genstande, hvad ville så magten være værd? Udefra set kan det tolkes, som om det attraktive i at være magthaver bestod i at

Borgerskabet boede ved århundredskiftet i tætmøblerede lejligheder eller villaer. I deres genstande afspejledes den europæiske stilhistorie: her i Emma Gads stue fra 1912 ses for eksempel et barokbord, en Louis XVI-stol og en lysekrone også i Louis XVI-stil.

have råd til at anskaffe disse magtkommunikerende genstande. For udefra set – hvad er så magt, hvis ikke den kommunikerer til de udbyttede? Derfor skulle man i det ny samfund have ting, der ikke kommunikerede. Og da det fælles ved alle tidligere magthaveres genstande var stiltrækkene, skulle de for alt i verden undgås.

Man forstår også godt, at formgivning for funktionalisterne ikke skulle være kunstnerens affektudladninger, men tekniske konstruktioner, når man ser det i relation til den tingsverden, der har omgivet de tidligere tiders overklasser, for disse tings former er jo alle oprindeligt skabt af kunstnere. Funktionalisterne søgte at skabe tingenes socialisme ved at søge at skabe non-kommunikative ting. Hvor hoveddøren i et barokhus er placeret hævet over gadeniveau som en portal midt i huset, der ydermere kan markeres af side- og midtrisalitter, så kan hoveddøren i et funkishus være placeret næsten i kælderniveau ude i husets side og være lillebitte – der er endog eksempler på, at hoveddøren har været så smal, at flytning af møbler (godt nok ikke funkis-møbler) har været så vanskelig, at senere tiders mennesker har ladet den udskifte med en større og mere funktionel!

Er det funktionalistiske formsprog udelukkende bestemt ud fra funktion?

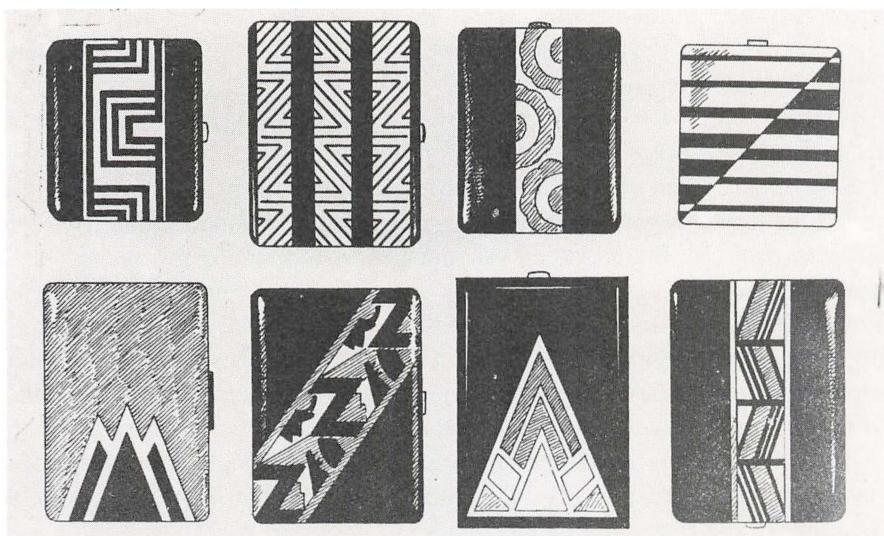
Da funktionisterne forestillede sig, at de brød med alt inden for det gamle formsprog, og troede, at de i stedet tænkte radikalt nyt og anderledes, er det interessant at se på, om deres formsprog virkelig er konstrueret på den måde, de selv troede, eller om det også bærer spor af de tidligere elitors formsprog – således at det i virkeligheden er en videreudvikling af dette.

De geometriske former, der indledningsvis er beskrevet som karakteristiske for funktionalismen, anvendes allerede en del inden krigen. Visse art nouveau-kunstnere anvender dem (ganske vist med helt andre ideologiske principper bag) – f. eks. den skotske arkitekt Mackintosh. Men helt udpræget er det inden for malerkunsten startende med Cezanne og derfra over i kubismen, der rendyrker den akademiske kunst, hvor genstanden er spændingen mellem forskellige geometriske former opstillet i kompositioner. Funktionalisterne så som før omtalt op til kubisterne. PH sagde om kubismens effekt: »Alt tyder på, at kubismen netop i sin idé om det rene maleri kan fri os for vane og få os til at se frisk og ægte på synsverdenen omkring os«. PH skrev sådan i 1930, 12 år efter at kubismen var slut blandt de oprindelige kubister: Braque, Gris, Picasso, Léger m. fl.

Som egentlig epokegørende kunst vel skal, satte kubismen spørgsmålstegn ved tidens gængse virkelighedsopfattelse – ved de gængse begrebsindhold. I dette tilfælde ved f. eks. i collagen (som er kubisternes opfindelse) at anvende pakkassestumper, aviser, tapetrester – altså noget der var »affald«, »rod«, »snavs«. Alle disse materialer var normmæssigt »i orden« i det øjeblik de befandt sig i deres rette sammenhæng: i skraldespanden. Men i collagen var de anbragt ude af deres sammenhæng, og man opnåede at få sat et provokerende spørgsmålstegn ved: Hvad er æstetik? Hvad er smukt?

De geometriske former trængte langsomt ind i/åbnede op for kunstnerelitens visuelle begrebsverden i begyndelsen af dette århundrede; det var da blevet muligt »at se« disse former – muligt for den avantgarde, der arbejdede med formsprog. Dette geometriske formsprog forblev heller ikke funktionalismens alene, det blev i høj grad tidens. I den indledningsvis citerede kronik af PH besang han i høje toner kubismen og dens virkninger; han påpegede, hvorledes alt fra dametøj til typografi og vinduesudsmykning var blevet præget af kubismens efterdønninger.

Også tidens anden kunstindustrielle retning, »art deco«, hvis målgruppe oprindeligt var en helt anden end funktionalisternes, nemlig gullaschbaronerne, var opbygget over geometriske former. Art deco'ens formsprog forklares nu ofte gennem datidens fund af Tutankamons grav og udgrav-

Det er ikke bare funktionalismens formsprog, der er præget af geometriske former; det gælder også den kunstindustrielle retning i 20'erne og 30'erne, Art Deco. Her er det en række anonyme cigaretetuier.

ningen af Mayaernes kultur, således at formsproget i disse gamle kulturer gøres til årsag eller inspiration for art deco's formsprog. Det er imidlertid vigtigt at forstå, at var disse fund gjort i en anden periode med et andet formsprog blandt den formgivende avantgarde, så ville de ikke have fået den betydning. Det formsprog, der lå latent hos avantgarden, gjorde det muligt for den at lade sig inspirere af de to gamle kulturer. De var i stand til »at se« elementer af de gamle formsprog, der i høj grad også er opbygget over geometriske former: pyramider med og uden trin, z-mønstre, linier etc.

Elitens formsprog

Den serie af stilarter, vi samlet kan kalde modekultur, elitekultur eller overklassekultur, kan ses som en kæde af forsøg på at give æstetikbegrebet indhold.

Og hvem skaber så disse stilarter? Ja, det er jo kunstnere og arkitekter. Men hvis ikke disse stilarter i deres samtid havde kunnet tale til/havde kunnet forstås ud fra overklassens allerede-værende æstetikbegreb, ville de ikke have kunnet slå an netop som stil, som mode i overklassen. Der er

altså en nøje sammenhæng mellem en stil og den derefter følgende stil; ligesom der er en nøje sammenhæng mellem avantgardekunstnerens formsprog og overklassens, fordi de i bund og grund bygger på samme begrebsverden. I den stilbærende kulturs formsprog ligger allerede kimen til at forstå og optage avantgardens formsprog.

Således blev det også kun den mest avancerede (m. h. t. nyudvikling inden for formsproget) overklasse, der tog funktionalismen til sig frivilligt. Formsproget i funktionalismen var fuldstændig uforståelig for arbejderklassen – det var uden »hygge«. Omvendt ansås det for at være meget raffineret i overklassekredse at omgive sig med de kølige ting. Når Ole Haslund i sin bog »Møbler og Mad«, der udkom i 1935, skulle skrive et afsnit om »den moderne dame«, blev hovedpersonen netop en Gentofte-frue i en funkisvilla, der indvendigt var indrettet med stål og glas.

At bo med funkis var det samme som at leve med sin tid, at være oplyst og tolerant, at have sine meningers mod og at være højt hævet over at ville give udtryk for sine sociale ambitioner.

De store industriforetagender tog også funktionalismen til sig: de lod fabriksbygninger og administrationsbygninger opføre i den nye stil; selv det konservative Berlingske fik en ny bygning i funkis. Skyskraberne vrimlede frem i glas og stål i de multinationales centre, som for eksempel New York.

En ny polarisering

Funktionalismen kan siges at have affødt det modsatte af, hvad der var hensigten, nemlig en ny polarisering. På den ene side det moderne menneske med dets eksklusivt-puritanske bolig, det menneske, der er så meget ovenpå, at det ikke behøver at udtrykke sig gennem sine ting (»personligheden skal ikke sidde i facaden« var også et Bauhaus-slogan) (Jørgensen 79) og på den anden side arbejderne puttet ind i boliger lavet som standardiserede masseløsninger, hvor arbejdereren måtte presse sin egen »hygge« ind for at kunne være menneske der.

Her i Danmark blev funktionalismen i højere grad optaget som en flot »stil« end som et socialt program af de arkitekter, der har været på udstillinger i Tyskland, Paris og Stockholm. Men nogle af den »rigtige« slags var her da, f. eks. PH. Der byggedes en del i funkis, men der var vanskeligheder med at få lov, for bygningslovgivningen tillod simpelthen ikke, at man byggede med de nye konstruktionsmåder uden grundmur. Af større boligkomplekser kan nævnes »Lagkagehuset« på Christianshavns Torv tegnet af Edv. Thomsen. Arkitekten måtte overfor Magistraten bekræfte, at han var indforstået med, at der skulle udføres stukarbejder i de lejligheder, hvor de kommende lejere måtte ønske det – til gengæld fik

han så lov til at udelade det i de lejligheder, hvor der ikke blev ytret specielt ønske om stuk. Bellevue ved Klampenborg tegnet af Arne Jacobsen var ligeledes funktionalistisk-inspireret (det var dog opført i grundmur). Det var stedet, hvor storbybefolkningen skulle komme ud, nyde stranden, få en middag og gå i teatret. Men nogen kunne jo også bo der, nemlig i boligkomplekset Bellavista. Kommunens borgmester Kaper gav udtryk for, at han ligefrem blev svimmel over den manglende symmetri i byggeriet. Andre har syntes, at de hvide huses farve skar i øjnene. Først og fremmest var der den ulempe – set med en ikke-funktionalists øjne – at solen strålede lige ind i stuerne. Beboerne anskaffede sig tykke gardiner, dels for at de ikke skulle blive helt blændet, dels for at deres store overpolstrede møbler ikke skulle falme. Dog var der også goder ved de funktionalistiske byggerier: de fleste beboere var glade for de velindrettede køkkener og badeværelser.

Arbejderklassen måtte have funktionaslismen presset ned over hovedet. Det fik de af dem, der opførte de nye arbejderboliger – set i et perspektiv helt frem til nutiden. For der var mange ideer i funktionalismen, der kunne legitimeres, at man byggede småt og billigt. Man kunne nu i bedste overbevisning flytte arbejderboligerne langt uden for centrum's dyre byggegrunde, nemlig ud hvor der var sol, lys, luft og grønne områder. Længere og længere uden for byen. Idéen om massefremstilling var også anvendelig: billige standardelementer i beton; store ens karéer. Idéerne om mange funktioner i ét rum gik fint i spænd med at lave små lejligheder: en spisekrog i hjørnet af stuen, et lille såkaldt arbejdsbesparende køkken, hvor detaljerede studier havde givet det resultat, at man lavede skabe og elementer, så de var nøjagtig store nok, men bestemt heller ikke større! Til lejlighederne var der altan, i nærheden grønne områder og en sportsplads og en S-togsstation – dog kun i allerbedste fald. Arbejderne hobedes sammen i anonyme betonklodser i bedste (værste) Le Corbusier-stil. Dog med den forskel, at disse arbejdere ikke var/er Le Corbusier's overmennesker. De får ikke deres »almen-menneskelige behov« dækket ved blot at sidde og nyde udsigten i en anatomisk korrekt udformet hvilestol – dels er udsigten ikke den af Le Corbusier anbefalede (til grønne områder eller Rios Sukkertop), men synet af den næste betonklods, dels er deres »almen-menneskelige behov« nogle andre end Le Corbusier's. Det er iøvrigt heller ikke Le Corbusier's hvilestol, de sidder i, men »gode gedigne« tunge møbler af træ med polstring.

Arbejderne tog nemlig »hyggen« med sig ud i de nye boliger – hyggen forstået som deres tingsverden og dennes formsprog. Disse genstandes formsprog passede imidlertid ikke så godt med de nye boliger. Arbejdernes genstande var simpelthen for store og voluminøse.

Store, tunge overpolstrede møbler passede dårligt ind i 30'ernes og 40'ernes små funktionelt tegnede lejligheder. Brugsen igangsatte i begyndelsen af 40'erne en produktion af møbler i en »prisbillig, fornuftig og kultiveret udførelse« »til brug i ganske almindelige hjem« – for at bruge Steen Eiler Rasmussens begejstrede udtryk i hans anmeldelse af kollektionen. Møblerne på billedet er valgt og sammensat af AOF's socialdemokratiske kvindeudvalg til en udstilling i 1955.

Det var et problem, atter set med funktionalisternes øjne. Men de gav dog ikke op. I 1940'erne startede man Brugsens møbelproduktion af pindemøbler, små, gedigne, rimeligt billige møbler, der kunne kombineres på kryds og tværs. De var lavet til den danske arbejder af landets førende arkitekter. På Kulturvet i København indrettede man en butik, hvor udstillingslokalerne var som små lejligheder, sådan at disse møbler kunne ses i proportionsmæssigt rigtige sammenhænge. Men det var arkitekterne selv og akademikerne, disse møbler talte til, og det blev da også dem, der købte dem. Arbejderne ville ikke bo med det »pindebrænde«.

Funktionalisternes selvbedrag

Det lykkedes ikke funktionalisterne at skabe én fælles tingsverden for over- og underklasse. En lille del af den mest avancerede overklasse tog

Her ses en ung arkitektfamilies lejlighed i Glostrup. Møblerne er fortrinsvis Børge Mogensens fra FDB, PH-lampe samt Mogens Kochs skifterammer. Der er ingen gardiner, blot persiennner. Brugsens møbler blev fortrinsvis købt af netop arkitekter og akademikere. (Billed Bladet 1950, nr. 22).

funktionalismen til sig frivilligt, mens de elementer, arbejderklassen fik, måtte tvinges ned over hovedet på dem: forstadslejlighederne. Der er fortsat flere genstandssprog eller helheder.

Pointen er, at funktionalisterne trods deres egne forestillinger om det fuldstændige brud med det tidligere formsprog, netop placerede sig ind i den vesteuropæiske, eliteskabende stiltradition, som de bekæmpede.

Dybest set lader dette selvbedrag sig kun forstå, når man begriber den måde, hvorpå funktionalisterne betragtede såvel deres eget som de forudgående stilarters formsprog.

Funktionalisterne mente, at de selv arbejdede ud fra videnskabelige principper, der gav deres formgivning evig- og almengyldighed, i modsætning til hele den forudgående kunst og formgivning i classesamfundene, der var produkter af individuelle »affektudladninger«. To punkter gjorde dette til ren utopi: dels den positivistiske videnskabs narresut: at det er muligt at opstille almengyldige sandheder, dels det faktum, at et formsprog er et sprog i dette begrebs kulturelle og dermed strukturelle forstand.

Her ses en lejlighed magen til arkitektfamiliens. Den er fra samme byggeri i Glostrup. Der er et tydeligt tidspræg over indretningen: persienerne (der sikkert har været standardudstyr i alle lejlighederne), de lette, mønstrede gardiner og Le Klint-skærmen. Men møblementet er ikke funkis; det er hyggelige, magelige, polstrede, store stole. Bemærk hvor få funktioner, der er plads til i rummet, når møblerne er så store. Hos arkitekten med de små funktionelle møbler er der både spisekrog, hygge-krog og arbejdsplads i samme rum.

Folks hverdagsbegreber, hvad enten de er verbale eller visuelle, er elementer, der giver hinanden indhold i strukturelle helheder. Løsrevet fra den begrebsstruktur, hvori et begreb har mening, bibeholder det enkelte element det indhold, man fra strukturen har indskrevet i det. Men det ser nu ud som om, det kan stå alene ved at referere til og udtrykke egenskaber ved en virkelig ting, man taler om. Den ting, stilarterne i funktionalisternes øjne talte om, var klasseherredømmet.

De klassiske elitære stiltræk var for funktionalisterne bærere af betydningen »magt« og »social distance«, fordi skønhedsbegrebet i sig selv både var et mål og et middel for overklassemennesket til at distancere sig fra den almindelige befolkning. For at bryde med dette måtte der brydes med forestillingen om, at en stilart er bærer af skønhed i sig selv. Funktiona-

listerne ville i stedet for lade tingenes funktionalitet tale for sig selv i en non-kommunikativ antistil.

Når indholdet fra et formsprog er læst ind i det enkelte element, fremstår dette løsrevet som en ting i sig selv, hvis indhold blot afspejler dens egen natur. Derfor kunne funktionalisterne betragte de klassiske stiltræk som udtryk for magtens natur. Og derfor betragtede de det som muligt at skrinlægge de gamle stilarter og erstatte dem med funktionelle ting, som ene og alene ville udtrykke deres egen funktionalitet i forhold til almene behov.

At betragte de arkitektoniske og kunstneriske udtryk som sådanne atomiserede ting med hver deres universelle, eviggyldige indhold indebar ikke blot, at man så etnocentrisk på andre stilarter, men også at funktionalisterne så bort fra den mulighed, at det, de selv fremstillede, var et elitært kulturelt formsprog, hvis struktur var lige så socialt specifik som andre stilarter og lige så ubegribelig og uacceptabel for arbejderklassen, som andre elitære stilarter havde været.

Derfor var det også umuligt for funktionalisterne at forudse risikoen for det fænomen, at deres eget formsprog 50 år senere blomstrede op i en ny variant som »high tech«, i små, eksklusive avantgardistiske miljøer, der i kulturel henseende ligger langt fra arbejderklassens livsform. – For slet ikke at tale om det modsatte fænomen: at store upyntede flader på funktionelt designede huse, tog, o. lign., der er tegnet af funktionalisternes efterkommere, pyntes op af unge, til hvem dette formsprog ikke taler, med grafitti, så der i deres øjne kan komme noget flot og ikke-anonymt ud af de bare flader.

Litteratur:

- Andersen, Troels m. fl.: Hus – Billede – Dekoration. 20'erne i Danmark. Arkitektens Forlag 1978.
- Bangert, Albrecht: Jugendstil – Art Deo. Smuck und Metallarbeiten. Heyne 1981.
- Bech, Svend Cedergreen: Københavns historie. Haase 1967.
- Brandt, Per Åge m. fl.: Arkitekturens praksis – bidrag til en teori. Borgen 1974.
- Funder, Lise m. fl. (red.): Form og Funktion. Sophienholm 1980.
- Gad, Emma: Vort hjem I–IV. Det Nordiske Forlag 1903.
- Glaeser, Ludwig: Ludwig Mies van der Rohe. Museum of Modern Art, New York 1977.
- Harsløf, Olav: Omkring Stuk. Reitzel 1977.
- Hartmann, Sys og Villads Villadsen: Byens Huse – Byens plan. (Danmarks Arkitektur). Gyldendal 1979.
- Hartsteen, Hans: Bauhaus-perioden. Danmarks Radio 1979.
- Hebdige, Dick: Subkultur og stil. Sjakalen 1983.
- Henningsen, Poul: Kulturkritik. Rhodos 1980.
- Jørgensen, Lisbeth Balslev: Enfamiliehuset. (Danmarks Arkitektur). Gyldendal 1979.
- Klein, Dan: Art Deco. Treasure Press, London 1974.

Lundahl, Gunilla (red.): Nordisk Funktionalisme. Arkitektens Forlag 1980.
Menten, Theodore: The Art deco Style. Dover Publications, New York 1972.
Sternier, Gabriele: Jugendstil – Art Deco. Glas und Keramik. Heyne 1980.
Uecker, Wolf: Art Deco. Die Kunst der Zwanziger Jahre. Heyne 1974.
Veblen, Thorstein B.: Den arbejdsfrie klasse. Rhodos.
Wolfe, Tom: From Bauhaus to our House. Pocket Books, New York 1982.

Summary

The Social Manifesto of Functionalism

– an Ethnocentric Delusion

Functionalism was not only the style of the 1920's and 30's. Originally it was to a great extent a social programme aiming to remove the class distinctions that had been particularly prevalent before the First World War. Assisted by scientific research, the power of the machines, and industrial mass production, the products of the future were to be more functional, easier for people to produce, and cheaper to buy. Another element was equally important: the future world of objects was to be exempt from indicators of power and prestige. No power group should be able to confirm their power by using a certain style. In fact, the functionalists must have thought that power could not be maintained without a special power style.

Therefore the functionalists attempted to create a design free of tradition, where forms were exclusively defined by function, which, again, was defined by scientific research. They thought that function was universal, because their basis was the positivist school of science. This school held that it could draw up universal natural laws also as regarded human beings – here, they were translated into human needs. Hence, forms that arose on this basis must necessarily be universal as well.

However, it seems clear that the functionalist forms are, on the whole, very similar to others in its day, such as late Classicism and Art Deco. Both are, like Functionalism, rooted in the style and art of the preceding élite, especially in Cubism.

The functionalists looked back at élitist worlds of objects of the past and noticed that what was common to all of them was stylistic features. Therefore they attributed to these features the possibility of communicating and, thus, of maintaining power. This was due to the fact that the functionalists thought in general terms and, hence, failed to understand that elements become part of an idiom where they attain another significance. However, if one considers the problem in structural terms, it is rendered intelligible. Since stylistic features were thought to communicate power, Functionalist design left them out.

Furthermore, the functionalists presupposed a universal human culture and universal human needs. Thereby they prevented an understanding of the unity in idiom and world of objects that various cultural groups possess. If they had understood their autonomy they would also have realized that it is impossible to create a common idiom for groups/classes that are rooted in different and culturally specific idioms. The idiom of Functionalism originated in the idiom of the élite, and therefore Functionalism became the style of the intellectuals and of the multinational companies. The functionalistically inspired elements that reached the working class were forced upon them: tiny, identical flats in big concrete boxes far away from the city centres. This idiom still does not appeal to the working class, no matter how beautiful it looks on the architect's drawing board – judging from his culturally specific idiom.

Funktionalismens boligtekstiler

– eller hvordan en ny stilart blev til

Af Birgit Jensen

Hvem kender ikke funktionalismens boligtekstiler. De enkle, stilrene tekstiler i afdæmpede og afstemte farver. Ensfarvede eller diskret mønstrede i tern eller striber og som regel udført i udsøgte materialer. Før 1950 oftest håndvævede, efter dette tidspunkt også maskinvævede. Næsten altid designede, det vil sige med et kunstner- eller håndværkernavn bag.

Hvorfor kom epokens boligtekstiler til at se sådan ud. Hvem og hvad skabte stilen? Spørgsmålet kan naturligvis ikke besvares entydigt, men meget tyder på, at det var de national- og bonderomantiske institutioner, som stiftedes i anden halvdel af 1800-årene og begyndelsen af 1900-årene samt genopdagelsen af de tekstile håndværk, der smeltede sammen til et hele i 1930ernes danske boligtekstiler under fællesnævneren funktionalisme. Hvordan det skete handler denne artikel om.

Ideologien der blev en stilart

Funktionalismen var oprindelig en ideologi, senere blev den en stilart. Der er andetsteds i årbogen gjort udførligt rede for ideologien og det, den affødte, hvorfor der ikke er nogen grund til at komme nærmere ind på dette emne her. Blot skal det nævnes, at ideologiens mål var, at industrialismen – maskinerne – skulle bringe bedre vilkår til de brede befolkningslag. Den lagde op til en renovering af boligen og hjemmet som helhed, og både ideologien og stilarten var først og fremmest rettet mod arbejderklassen og et fælles anliggende for hele den vestlige verden, selvom stilarten gav sig forskelligt udtryk i de forskellige lande.

For Skandinaviens vedkommende og dermed også for Danmarks fik stilarten sit gennembrud med »Stockholmsudstillingen 1930« (1). Efter det tidspunkt udfolder den nye smagsretning sig inden for arkitektur og brugsgenstande under mottoet »det hensigtsmæssige er det skønne«.

Men udstillingen i Stockholm blev ikke blot skelsættende for funktionalismen som stilart. Herhjemme blev den tillige gennembruddet for den renæssance, som blev tekstilhåndværket til del.

Den hjemlige tekstilproduktion før 1930

I Danmark har vi ikke haft den ubrudte tradition for hjemmevævning og dermed for håndvævede tekstiler, som kendes i de øvrige nordiske lande. Indtil omkring midten af 1800-årene blev vores forbrug af tekstiler stort set dækket ved indenlandsk produktion, der først og fremmest foregik i hjemmene som husflid, hos landsbyvæverne og i byernes småhåndværksvirksomheder.

I 1838 opgjordes antallet af væve, der holdtes i stadig gang, til knap 30.000. Heraf benyttedes ca. 18.000 i husfliden, svarende til en væv for hver 11 familier, 10.500 af landsbyvæverne og resten ca. 1.500 af byernes småhåndværksvirksomheder (2).

Det vil sige, at landsbyvæveren allerede i 1838 havde en dominerende rolle i tekstilfremstillingen – en rolle, som formentlig forstærkedes under industriens begyndende mekanisering af produktionen, for derefter at svækkes og glide ud i takt med dens tiltagen og endelige gennembrud i løbet af 1870'erne (3).

Set fra en håndværksmæssig synsvinkel var væverens tekniske og kunstneriske kunnen allerede for nedadgående i begyndelsen af 1800-årene. Det skyldtes ikke kun mangelfulde kundskaber hos den enkelte eller de hjemlige vanskelige økonomiske kår, men også at håndværkeren for at kunne konkurrere med den langt billigere maskinfremstillede vare måtte sænke kvalitetsniveauet.

Husflidsvævningen blev stort set lagt på hylden i løbet af midten af 1800-årene. Man nøjedes nu med at spinde garnet og fik det farvet og vævet hos den lokale farver og landsbyvæver. Endelig gik man over til at dække sit forbrug hovedsagelig ved køb af industrivarer. En tradition var dermed brudt.

Stoftrykket har aldrig haft betydning som husflid, men der kendes eksempler på lokale fingernemme personer med kunstnerisk sans og mekanisk snilde, som anlagde kattuntrykkerier for at betjene den lokale befolkning.

De tidligste hjemlige kattuntrykkerier anlagdes i begyndelsen af 1700-årene, og deres antal tog til i årene fra omkring 1750 som følge af regeringens manufakturpolitik. I perioden 1800–1840 aftog antallet igen, og stoftrykkeriet udførtes nu udelukkende af farverne i købstæderne.

Efter 1870 var der i realiteten ikke flere farvere, der brugte trykkebord og trykkeblokke. Deres arbejde var overtaget af tekstilfabrikanterne, og endnu et tekstilhåndværk gik i glemmebogen (4).

At håndvævningen og stoftrykket blev en saga blot i løbet af midten af 1800-årene var ikke en opdagelse, man gjorde i 1920'erne, da funktionalismen blev »opfundet«. Det blev opdaget allerede i 1800-årenes national- og bonderomantiske periode.

Først forsvandt de gamle håndværkstraditioner, derefter det traditionelle bondeliv – begge dele fortrængtes af mekaniseringen. De traditionsbevarende og traditionsgenoplivende initiativer, der blev taget i den anledning i slutningen af 1800- og begyndelsen af 1900-årene, må betragtes som en væsentlig del af forklaringen på, at funktionalismens boligtekstiler (og andre af stilartens genstande) i Danmark udformedes, som de gjorde.

Ønsket om en højnelse af håndværket

Det var ikke blot tekstilhåndværket, som teknisk og kunstnerisk var for nedadgående i første halvdel af 1800-årene; problemet var fælles for alle slags håndværk og årsagerne stort set de samme. Man var klar over det allerede i forbindelse med de kunst- og industriudstillinger, som det efter 1800 blev moderne at afholde rundt omkring i Europas storbyer. På den første større udstilling af slagsen i København i 1852 sås det tydeligt, på hvor lavt et stade det hjemlige håndværk befandt sig.

Der var dog allerede taget initiativer til at udbedre situationen, idet *Teknisk Selskabs Skole* var blevet oprettet i København i 1843. Skolen fik snart filialer i nogle af de større byer, men – den tog sig kun af den rent teoretiske håndværksuddannelse.

For at råde bod på dette oprettedes flere skoler, der tillige tog sig af det kunstneriske indslag. To af de kendteste private skoler på området var *Kleins Haandværkerskole*, oprettet 1868 af arkitekten, medlem af Industriforeningen, Vilh. Klein samt maler Jens Møller-Jensens *Skolen for dansk Kunsthåndværk*, oprettet 1911. Begge skoler lå i København.

Efter en udstilling i 1872 mente Industriforeningen (stiftet 1838) at kunne spore en vis bedring i udviklingen, og 5 år senere fandt man, at der utvivlsomt »efterhaanden er kommen en vis Længsel tilstede efter at faa et Industrimuseum oprettet i Kjøbenhavn, og da navnlig et kunstindustrielt Museum« (5).

De gamle håndværk fik deres museum i 1890, da Det danske Kunstindustrimuseum i København blev en realitet. Det åbnedes for publikum 3 år senere. I museets regi oprettedes ligeledes skoler til fremme af håndværket,

først for metal- og træarbejdere i 1900, og i årene derefter udvidedes med andre discipliner. Senest kom væveskolen, nemlig i 1927, med Gerda Henning som leder (se side 70–72).

Det fælles mål for Kleins, Møller-Jensens og Kunstindustrimuseets skoler var at fremme håndværkernes tekniske og kunstneriske uddannelse, og at *genoplive traditionerne fra gammelt dansk håndværk*. Også kendskab til materialerne hørte med til undervisningen.

For vævningens vedkommende var man dog sent ude. Man var med skolens oprettelse alene med til at føre det traditionsbevarende og traditionsgenoplivende arbejde videre, som allerede var sat i gang af andre (6).

Bonde- og nationalromantik

De national- og bonderomantiske strømninger i anden halvdel af 1800-årene skal ses på baggrund af forskellige hændelser. Sagt meget forenklet havde de deres rod i krigene 1848 og 1864, i mekaniseringen af vort nationale erhverv landbruget og de deraf følgende ændringer i landbefolkningens levevis, som medførte den traditionelle bondekulturs opløsning.

Det bonderomantiske sværmeri, som vi havde fælles med størstedelen af Europa, gav sig ikke blot udtryk hos tidens malere; også på anden vis blev der gjort et stort arbejde for at redde stumperne af »vor nationale arv«. Det tidligste initiativ blev taget af lærer N. C. Rom, som stiftede *Dansk Husflidsselskab* 1873 (7).

Selskabets formålsparagraffer var ikke uden ambitioner; de omfattede ikke blot et ønske om at genoplive husfliden, dvs. håndværks- og bondetraditioner, men også den tanke, at samme husflid skulle medvirke til at højne de unges moral i videste forstand.

Om målet blev nået hvad angår sidstnævnte punkt skal lades ude af betragtning i denne sammenhæng. Rom arbejdede i hvert fald utrætteligt med at genoplive kendskabet til de gamle bondehåndværk, ikke kun i Husflidsselskabets regi, men også gennem initiativer og engagementer andre steder. At den del af målsætningen blev nået til fulde er udenfor al tvivl.

Ideen om et *Dansk Folkemuseum* satte i 1870'erne for alvor gang i de hjemlige national- og bonderomantiske følelser, der havde ulmet i flere årtier. Museets første direktør, Bernhard Olsen, var primus motor i forbindelse med oprettelsen.

Museet blev en realitet i 1885. Målet var at redde stumperne fra den svundne, traditionelle bondekultur. Bondedragterne og -tekstilerne havde en fremtrædende plads både i bevaringsplanerne og hos Bernhard Olsen,

som lige fra museets start ivrigt indsamlede både beklædnings- og brugstekstiler.

Det var et direkte ønske om at genoplive håndvævningen, som gjorde *Johanne la Cour Siegumfeldt* til pioner inden for dette håndværk i Danmark. Hun var født 1868, var af gammel væverslægt, og da det dengang ikke var muligt at få væveundervisning herhjemme, tog hun sommeren 1888 til Sverige sammen med sin moster *Jenny la Cour*. På Hvilan Folkhögskola lærte de håndvævning og tegnede tillige en del mønstre af.

Efter hjemkomsten året efter åbnede de Væveskolen i Askov, hvor de gav elementær undervisning i håndvævning, og hvor der arbejdedes med mønstre fra de gamle bondetekstiler. 1897 udgav de i fællesskab »Vævebog for Hjemmene« (udg. på Roms Forlagsforretning), som blev flittigt anvendt både herhjemme og i de øvrige nordiske lande.

Det arbejde, de to udførte i de første mange år, var så absolut udtryk for såvel genoplivning som bevaring af de glemte tekstiltraditioner.

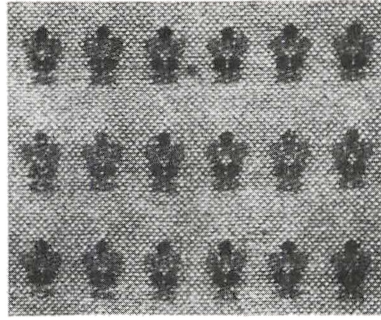
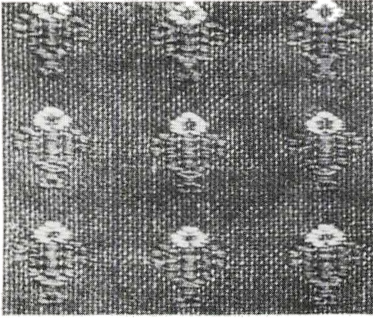
Da *Anton Rosens Vævestue* oprettedes i København i 1913, blev *Johanne Siegumfeldt* ansat som daglig leder, mens *Jenny la Cour* videreførte Væveskolen i Askov.

Bag oprettelsen af Vævestuen stod den københavnske arkitekt *Anton Rosen*, Dansk Husflidsselskabs altdominerende drivkraft *N. C. Rom* og arkitekten *Martin Nyrop*. På et møde i Dansk Husflidsselskab i 1913 viste *Martin Nyrop*, som dengang arbejdede med indretningen af Københavns Rådhus, nogle prøver af svensk hjemmevævning for selskabets bestyrelse. Han påpegede, at det var nødvendigt at »gaa til Sverige eller Norge, naar man, ved Montering af Lokalteter, ikke vilde nøjes med, hvad Fabrikkerne præsterede« (8).

Med økonomisk støtte fra Dansk Husflidsselskab iværksattes prøvevævninger efter en række gamle mønstre, udtaget blandt Dansk Folke-museums bondedragter. Prøvevævningerne og analyserne udførtes af *Johanne Siegumfeldt* og *Elna Mygdal*.

Vævestuen skulle også redde, hvad reddes kunne af de gamle bonde-traditioner samtidig med, at dens væsentligste opgave i de første år var at være skole. De vævninger, der udgik fra Vævestuen »var tro Kopier af de gamle Prøver – røde, blaa o. s. v. med kulørte Blomster – og af samme fremragende Soliditet som Originalerne« (9).

Dannelsen af *Foreningen til Folkedansens Fremme* 1910 skal nævnes, fordi den fik stor betydning for indsamlings- og genoplivningsarbejdet. Foreningsdannelsen var med til at understøtte de nationale og bonde-romatiske følelser, som den selv var udsprunget af, og medlemmerne havde forventninger om at kunne iføre sig kopier af bondedragterne, når de

Typiske eksempler på gamle bondevævninger, analyserede og vævede af Johanne Siegmufeldt i Vævestuens regi. I et foredrag fra 1922 beretter Vævestuens stifter, arkitekten Anton Rosen, om de forsøg på eftervævning, som blev foretaget i Vævestuen de første 7–8 år, »men Resultaterne viste sig, som det kan forstaas, ret uanvendelige under moderne Forhold. Det varede da heller ikke længe, inden vi stillede os den Opgave, vi senere har holdt os til, nemlig med Omkomponering af de gamle Mønstre og Farver at gøre disse Vævninger anvendelige i det daglige Liv«. (Efter gammelt foto).

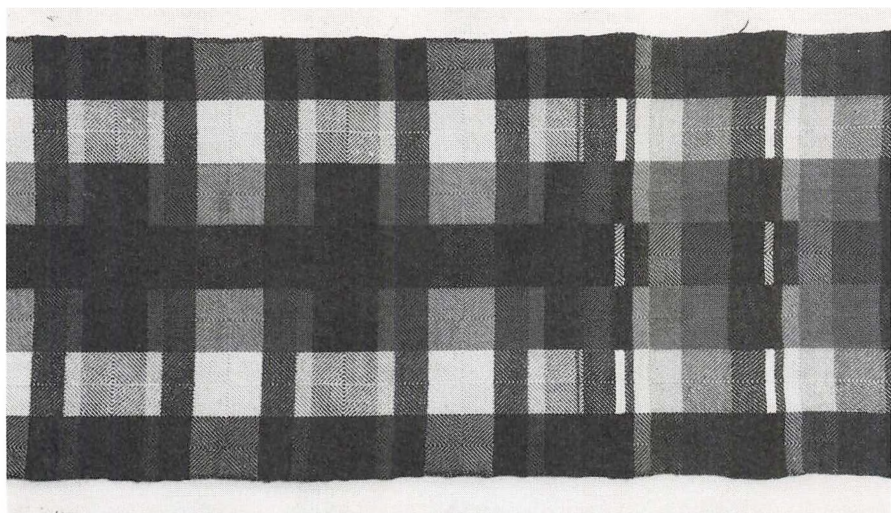
dansede. Det sidstnævnte var medvirkende til, at begreberne nationaldragt og egnsdragt blev lanceret, før man endnu anede, om der overhovedet var egnspræg i bondebefolkningens påklædning.

Folkedanserforeningen var heller ikke uden betydning for, at der så ihærdigt indsamledes bondetekstiler og -dragter, analyseredes og optegnedes mønstre, og de var – ikke at forglemme – med til at give den gryende håndvævning et skub med deres ønsker om dragtkopiering. Herom vidner fx. de mange vævekurser på højskoler og i de lokale husflidsforeninger.

Gennembruddets tekstilhåndværkere

Fire kvinder skal først og fremmest nævnes i forbindelse med gennembruddet i 1930, nemlig Gerda Henning (1891–1951), Lis Ahlmann (1894–1979), Paula Trock (1889–1979) og Marie Gudme Leth (1910). De skal nævnes, fordi de var blandt de første, fordi de var blandt de bedste, og fordi de hver især havde deres styrke og betydning på ganske bestemte områder inden for det samlede tekstilkompleks. Men det skal pointeres, at mange, mange andre tillige burde nævnes.

Hvem var de fire, og hvad stod de for (10). *Gerda Hennings* fortjeneste er først og fremmest, at hun var ikke blot lærer, men *læreren* for en hel

Prøvevævning til møbel- eller hyndestof. Tegnet og udført af Gerda Henning (i samarbejde med Rigmor Andersen) til Kvinderegensen i København. Vævet i kipper, en af de tre grundbindinger. Materialet er uld i farverne mørkegrøn, elfenben, beige, karry og rustød. Tilhører Kunstindustrimuseet. (Foto: Ole Woldbye).

generation af danske tekstilhåndværkere. Hun står som en central person, fordi hun på en eller anden måde må betragtes som bindeleddet mellem tiden før og tiden efter gennembruddet.

Efter afgang fra Statens Tegnekursus blev hun i 1910 ansat på Den kongelige Porcelænsfabrik. Hun opgav malerarbejdet der i 1917, da hun begyndte at beskæftige sig med tegning og brodering. Gennem sit ægteskab med billedhuggeren Gerhard Henning færdedes hun hjemmevant blandt tidens kunstnere, og det var da også i foreningen Anvendt Kunst, hun i 1922 traf den kendte væver Mette Westergaard – et møde, som resulterede i, at Gerda Henning lærte væverhåndværket (11).

Allerede året efter, i 1923, udstillede Gerda Henning vævninger på Charlottenborg, for hvilke hun modtog et udstillingslegat, som satte hende i stand til at studere jacquardvævede damaskstoffer og lære jacquardvævning hos den tyskfødte vævemester Hermann Schultze fra det da nedlagte, hæderkronede danske tekstilmanufaktur Kjøng Vævefabrik (12).

Herefter udførte Gerda Henning tekstiler i to forskellige genrer, nemlig jacquardvævede damasker og flad- og flosvævede, bondeinspirerede uldne vævninger.

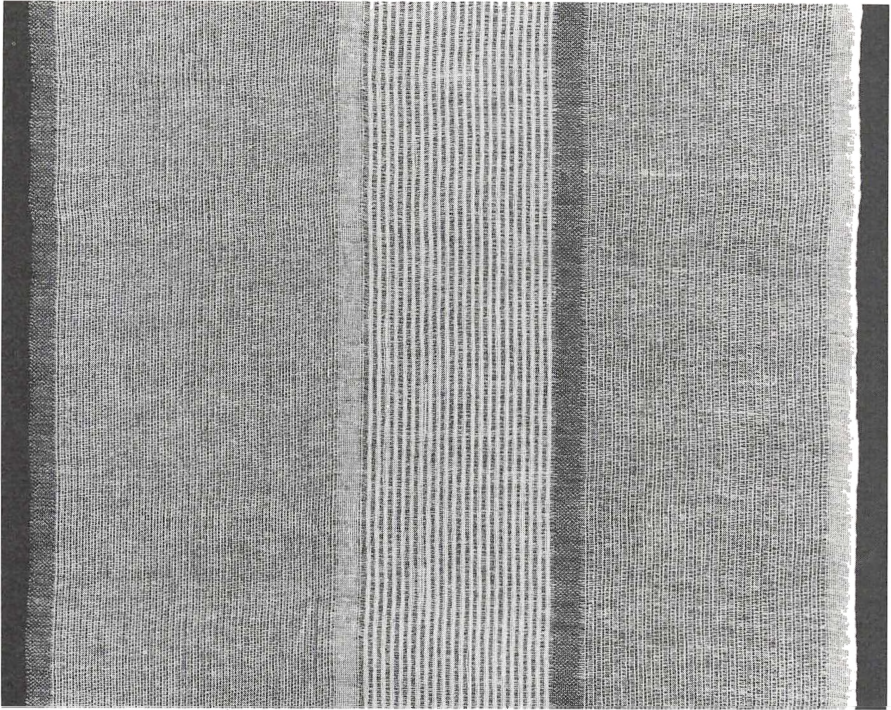

Dynevårsstribet sengetæppe. Vævet af Lis Ahlmann 1938 til arkitekt Kaare Klints »kugleseng« og et eksempel på L. A.s samarbejde med tidens arkitekter. Arkitekt Mogens Koch skrev i 1944 i Nyt Tidsskrift for Kunstindustri: »Det er Lis Ahlmann's Fortjeneste, at hun har arbejdet bundet paa original og selvstændig Maade paa Grundlag af de Erfaringer, som tidligere Tider har nedlagt i dansk Vævekunst«. (Foto: Mogens S. Koch).

Da Kunstindustrimuseet i 1927 ønskede at oprette en væveskole i tilknytning til museets håndværkerskoler (se side 68), valgtes Gerda Henning som leder af værkstedet. Hun kom derved til at præge ikke blot de elever, hun havde på sit eget værksted i Sct. Gertruds Stræde, men også skolens elever.

Også flere af tidens kendte arkitekter samarbejdede hun med, bl. a. Kaare Klint og Mogens Koch, som begge tegnede tæppemønstre til hende. En af hendes dygtigste medarbejdere var Lis Ahlmann.

Lis Ahlmann var oprindelig uddannet maler. Hun var elev af Harald Giersing og var 1916–21 ansat på Kählers keramiske værksted i Næstved.

Paula Trock's »Uldspind«, som har gået sin sejrs gang over det meste af den vestlige verden, og som var et resultat af mange års utrætteligt arbejde med råvaren. (Foto: Ole Woldbye).

Mens hun arbejdede der, tog hun ofte ud på landet til auktioner og stiftede på den måde bekendtskab med traditionel, dansk tekstilkunst. Hendes vævninger har da også alle rod i bondevævningerne.

Sin væveruddannelse fik Lis Ahlmann hos Gerda Henning, og siden 1934 og til sin død havde hun sin egen vævestue.

Allerede i 1930 indledte Lis Ahlmann samarbejde med to af tidens kendte arkitekter, Kaare Klint og Børge Mogensen, idet hun vævede bl. a. betræk til deres møbler. Mest kendt blev nok hendes samarbejde med Børge Mogensen; det strakte sig over flere årtier.

Da tekstilfabrikanterne og håndværerne i 1950'erne indledte et samarbejde om masseproduktion af boligtekstiler – kunstindustrielle varer – var Lis Ahlmann med i første række.

Og ligesom sin læremester gav hun også sin viden og inspiration videre til nye generationer, dels gennem sin lærergerning på Ollerup Haandværkerskole, dels gennem de elever, hun havde på sin egen vævestue. De førte

trofast det arbejde videre, hun havde lært dem: de gode materialer og de enkle, klare farver i rolige striber og tern.

Paula Trock åbnede væveskole og vævværksted i Askov i perioden 1928–29. Hendes største fortjeneste skal søges i et utrætteligt arbejde med at fremskaffe og udvikle gode garner. Hun fik sin uddannelse hos Jenny la Cour i Askov (se side 69) og frekventerede derefter Dansk Husflidsselskabs vævekurser 1924–26.

I årene 1926–28 var Paula Trock på Sätergläntan i Sverige og på Tavastahus i Finland for at lære mere. Hun oprettede Spindegaarden i Askov 1938 med moderne spindemaskiner, kronen på hendes mange års eksperimenter med garnerne, som blev grundlaget for bl. a. »Uldspind« – et let gennemskinneligt vævet boligtekstil, som er fremstillet dér siden 1950'erne.

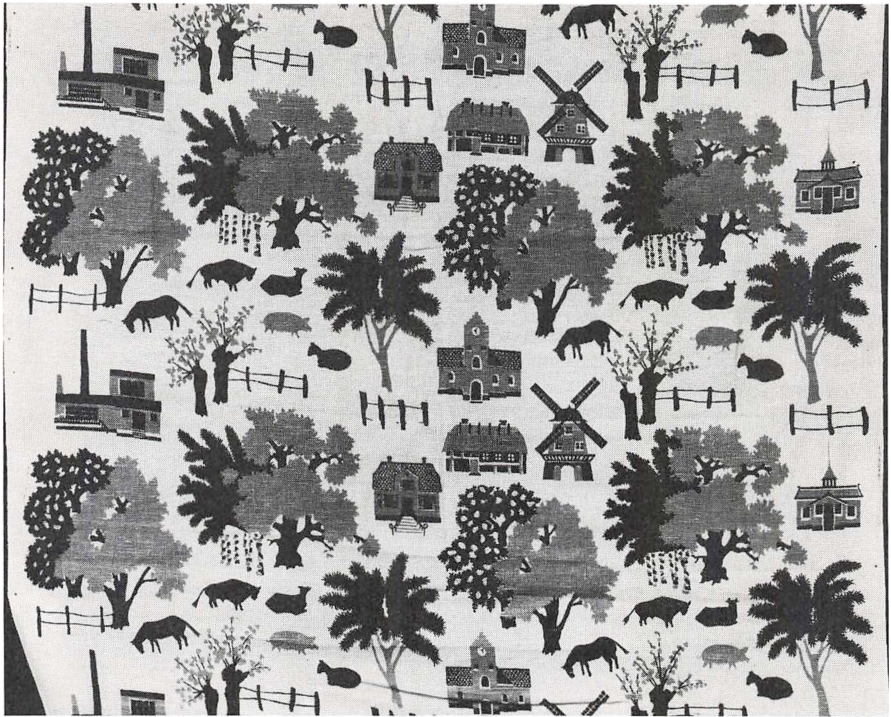
Den fjerde af gennembruddets kvinder, *Marie Gudme Leth*, blev pioner på stoftrykområdet. Hun var den første herhjemme, der tog den gamle bloktrykteknik op med henblik på storproduktion, og også den første, som tog filmtrykket (i dag kaldet silketryk) op.

Marie Gudme Leth er uddannet på Tegne- og Kunstindustriskolen for Kvinder og på Kunstakademiet. Efter endt uddannelse tog hun i 1929 til Java, hvor hun studerede i 3 år, især batik. Da hun kom hjem, fik hun lyst til at trykke på stof, og da hun ikke kendte teknikken, fik hun ved Kunstindustrimuseets daværende direktør, Vilh. Slomann's mellemkomst et studieophold i Tyskland for at lære trykkekunst og farvning.

Opholdet blev dog kun af nogle måneders varighed; hun blev kaldt hjem for at blive lærerinde i stoftryk på Kunsthåndværkerskolen (13).

Under et fornyet studieophold i Tyskland i 1934 stiftede hun bekendtskab med filmtrykket, en teknik som dengang var helt ukendt i Danmark. Hun så heri muligheden for at nå sit mål: at komme ud til et større publikum med sine tekstiler end det var muligt, hvis den gammelkendte bloktrykteknik med sin langsomme, upræcise og kostbare arbejdsgang skulle anvendes. Hun ønskede sit arbejde ud blandt de brede befolkningslag, og allerede året efter var hun i stand til at trykke fejlfri metervarer i store mængder ved hjælp af den nye teknik, der helt i funktionalismens ånd ved sin rationelle fremstillingsmetode medførte lavere priser og et større og bredere publikum.

Fælles for de fire tekstilhåndværkere var, at de alle tog glemte, traditionelle tekstilhåndværk op, nemlig vævningen og stoftrykket, at de udførte disse håndværk på samme måde, som det var sket indtil omkring midten af 1800-årene, at deres motiv- og farvevalg var såvel direkte kopier som

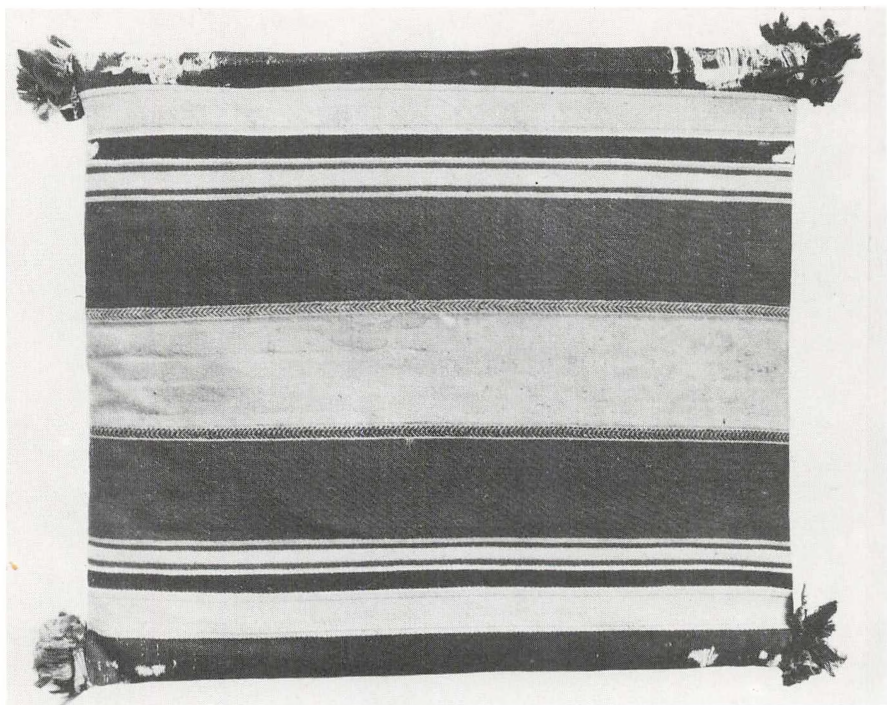
»Landsbyen«, filmtryk, tegnet af Marie Gudme Leth 1936, udført på Dansk Kattuntryk, som M. G. L. oprettede 1935. M. G. L.s stil varierer. Hun har tegnet blomster- og dyremotiver, geometriske figurer, striber, bølgelinier og zig-zag. I hvor stor udstrækning hendes motiver var præget af gamle kattuner vides ikke; stoftrykket er et meget lidt udforsket emneområde. Men M. G. L. har alene æren for, at stoftrykket fik en renaissance som håndværk herhjemme. (Foto: Ole Woldbye).

meget kraftigt inspireret af gamle bondetekstiler, og at de alle blev læremestre for kommende generationer af kunsthåndværkere.

At stilartens vævede boligtekstiler i de første 20–25 år efter gennembruddet alene blev fremstillet på håndvæv virker som et paradoks; ideologien gik jo ud på, at det var maskinerne, der skulle bringe »det hensigtsmæssige og skønne« ud til folket. Det var dog ikke desto mindre et faktum og må ses som en følge af genopdagelsen af håndvævningen.

Den allestedsnærværende Elna Mygdal

Sidst men ikke mindst skal *Elna Mygdal* nævnes. Hun var absolut ikke nogen anonym person, da hun i 1913 var blandt initiativtagerne bag

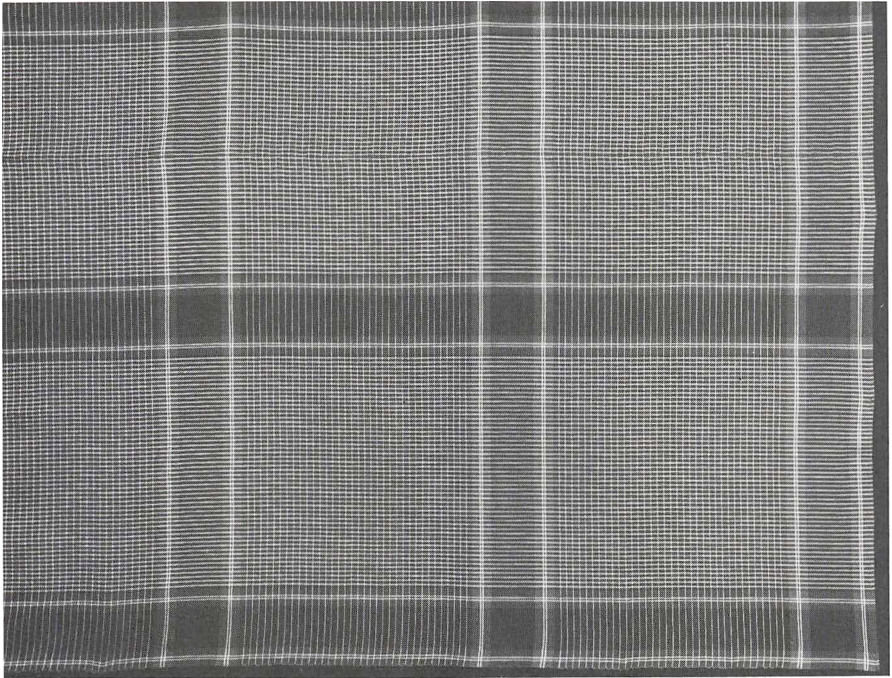

Stolehynde fra Hald sogn i Randers amt. Femselstøj. Tilhører Dansk Folkemuseum. Så sent som i 1928 agiterede Elna Mygdal for hjemmevævningen i forbindelse med sin artikel »Dansk Vævning« i Nyt Tidsskrift for Kunstindustri. Under den her gengivne stolehynde, som også illustrerede Elna Mygdals artikel, skrev hun bl. a.: »Denne Vævning har været almindelig brugt over hele Landet, til Dragter samt til Dyner og Hovedpuder, hvor Bunden var hvid med kulørte Striber. . . . Der er dog ikke Tvivl om, at den vil kunne laves med Held til Puder m. m. af en Væver, som er i Besiddelse af godt Materiale og har Smag og Farvesans«. – Og det blev den!

Rosens Vævestue – tværtimod. Og i nærværende spørgsmål var hun måske den mest centrale person.

Elna Mygdal blev født i 1868. Hun var først elev og derefter lærer på den i 1875 oprettede Tegne- og Kunstindustriskole for Kvinder, ligesom hun senere tog afgang fra Kunstakademiets 3-årige malerskole.

I 1895 tog hun til Sverige for Tegneskolens regning for at lære jacquardvævning. På Stockholmudstillingen 1897 mødte hun Dansk Folkemuseums stifter og direktør, Bernhard Olsen. Han var udstillingsdommer, hun udstillingsdeltager (med mønstre til jacquardvævninger) og prismodtager.

Bordtæppe. Vævet af Lis Ahlmann i 1928. Et meget tydeligt eksempel på den lige forbindelse, der går fra Elna Mygdals og Anton Rosens arbejder til Lis Ahlmanns vævninger. Tilhører Kunstindustrimuseet. Fot. Ole Woldbye.

Allerede på det tidspunkt havde Elna Mygdal på forskellig vis viet sit liv til tekstilerne. Nu blev hun tillige freelance medarbejder ved Folkemuseet, for hvilket hun foretog indsamlings-, optegnelses- og studierejser i hele landet, indtil det i 1919 lykkedes Bernhard Olsen at overtale hende til at opgive lærergerningen til fordel for et inspektørembede ved museet (14). Hun var tillige en flittig forsker, skribent og foredragsholder samt en ivrig fortaler for genoptagelse af håndvævningen.

Elna Mygdal havde relationer til alle de i denne artikel omtalte initiativer og personer (eventuelt undtagen Marie Gudme Leth), og hun var en betydende faktor i forbindelse med andre initiativer, som fulgte i årene indtil 1930'erne, med samme formål for øje som de her omtalte.

Initiativtagerne til bevarings- og genoplivningsarbejdet var »fædre« til funktionalismens boligtekstiler. De var 1920'ernes »bestemte kredse inden for dansk tekstilkunst«, for eksempel kredsen omkring Dansk Folkemuseum, kredsen omkring Elna Mygdal, kredsen omkring Rosens Vævestue, og de påvirkede derigennem gennembruddets tekstilhåndværkere. –

De var årsagen til, at den tekstile formverden, som bonden omgav sig med i 1800-årene, blev funktionalismens boligtekstiler, at håndværker-, bonde- og nationalromantik gik op i en højere enhed – blev periodens stilart.

Fra bondens seng til borgerens sofa

Funktionalismens boligtekstiler blev lanceret og accepteret; for uden accept ingen -isme.

Stilarten fik dog sit store og egentlige gennembrud relativt sent, nemlig omkring 1960 – eller cirka 30 år efter præsentationen.

For de vævede boligtekstilers vedkommende spillede det givet en rolle for det sene gennembrud, at tekstilerne var håndvævede. Det var både tidsrøvende og dermed omkostningskrævende, hvilket vil sige lille og dyr produktion. Men det var tillige vanskeligt at skaffe gode materialer, i krigsårene var det endda næsten umuligt at fremskaffe garnet i det hele taget. Først da dette problem blev løst, og samarbejdet mellem tekstilfabrikanterne og tekstilhåndværkerne kom i gang i løbet af 50'erne og 60'erne, fik periodens boligtekstiler et større publikum.

Man kan dog alligevel tale om en bredere accept i 30'erne og 40'erne, da de dynevårsstribede stoffer kom på mode som stole- og sofabetræk. Ikke så meget ved hjælp af nyvævede stoffer, men ved at anvende gamle dynevår, som opkøbtes hos bondebefolkningen og nu kom til ære og værdighed i byboens stue.

En medvirkende årsag til accepten skal sikkert også ses i selve tidsånden. De følelser, der lå bag århundredskiftets indsamlings- og genoplivningsarbejde, var ikke kun bonderomantiske, men også nationalromantiske. Tiden efter 1. verdenskrig var ligesom tiden efter 1848 og 1864 også præget af stærke nationale følelser, og truslen om den nye krig, som vi havde hængende over hovedet i 10 år, før den blev en realitet, gjorde ikke nationalitetsfølelsen mindre.

Vi tog funktionalismen til os, ikke blot af fornævnte årsager, for så enkelt er det ikke, men blandt andet af dem. Vi var i hvert fald ikke i første omgang arbejderklassen, som ideologien var rettet imod, men de toneangivende for hvem stilartens eksklusive og kostbare genstande indeholdt den prestige, som alle nyheder indeholder.

»Vis mig, hvordan du bor, og jeg skal sige dig, hvem du er«, er også en form for visitkort, og en årsag til accept. – Og vel at mærke uden forpligtelse til med overbevisning at synes, at »det hensigtsmæssige er det skønne« (15).

Noter:

1 Stockholm Utställningens Hovedkatalog. Sthlm. 1930. 2 Axel Nielsen: Industriens Historie i DK, III, Tiden 1820–70, 2. halvbd., Kbh. 1975/1944, s. 125. 3 Per Boje og Hans Chr. Johansen: Dansk tekstilindustri 1850–1914. i: Erhvervshistorisk årbog 1981. 4 Ingeborg Cock-Clausen: Foreløbige erfaringer ved bestemmelse af trykte tekstiler. i: Arv og Eje 1973. 5 Holger Rasmussen: Dansk Museumshistorie. (Arv og Eje 1979), s. 89. 6 At andre forlængst var gået igang, kan have været årsagen til, at Kunstindustrimuseet så sent oprettede Væveskolen. 7 Forf. er klar over, at det kan diskuteres, hvad der omfatter håndværksromantik og hvad bonderomantik i det følgende. Den foretagne opsplitning er dog sket efter bedste overbevisning og under hensyntagen til, at håndværkerskolerne så sent tog tekstilhåndværket op. 8 A. Rosen: Vævestuen. Kbh. 1920, s. 3. 9 A. Rosen: op.cit., s. 5. 10 De fire tekstilhåndværkere er omtalt på baggrund af oplysninger i: Dansk Kunsthåndværkerleksikon. Kbh. 1979, div. artikler i Haandarbejdets Fremme, kataloger samt Thomas Mogensen: Lis Ahlmann-tekstiler. Kbh. 1974. 11 Mette Westergaard lærte Gerda Henning vævning, som til gengæld for undervisningen leverede tegninger til vævemønstre. M. W. lærte at væve hos Jenny la Cour på Dansk Husflidselskabs kurser i Askov. 12 Forf. har tidligere udført en personalhistorisk undersøgelse af H. Schultze, som p. t. er stillet til rådighed for konservator Charlotte Paludan, Kunstindustrimuseet, til brug for hendes endnu ikke publicerede artikel om Kjæng Linnedvæveri (publ. i Damask og Drejl). Det har endnu ikke været muligt at suppl. undersøgelsen med eksempler på de vævninger, Schultze udførte til kongehuset (det 3. Christiansborg); kongehusets aflevering til Rigsarkivet er endnu ikke gennemgået af arkivets medarbejdere, hvorfor der ikke er adgang til at se dem. 13 Kunstindustrimuseets håndværkerskoler udskiltes i perioden 1930–35 fra museet og blev overtaget af Teknisk Selskabs Skole og videreført under navnet Kunsthaandværkerskolen. 14 Brev af 6/4 1921 fra Bernh. Olsen til Emil Hannover. Emil Hannovers Brevsamling, Den Hirschsprungske Saml., Kbh. Der henvises iøvrigt til forf. bog om Elna Mygdal. Udk. formentlig ult. 1986. 15 Ena Hvidberg: Vis mig, hvordan du bor, og jeg skal sige dig, hvem du er. i: Folk og Kultur 1984. Artiklen er et omarbejdet og indholdsmæssigt afkortet indlæg, som forf. holdt på Nordisk Forum for Formgivningshistorie's seminar i juni 1985.

Zusammenfassung

Die Einrichtungstextilien des dänischen Funktionalismus sind heute auch ausserhalb des Landes bekannt und geschätzt. Sie präsentieren sich als einfache, stilreine Textilien in gedämpften und abgestimmten Farben. Es gibt einfärbige Stoffe oder in diskreter Musterung den Karo- oder Streifeneffekt und sind gewöhnlich aus Materialien höchster Qualität hergestellt.

Vor 1950 waren die meisten Stoffe handgewoben, nach dieser Zeit kamen aber auch die maschinenengewirkten Textilien. Sie waren fast alle entworfen, d. h. hinter dem Produkt fand sich ein Künstler- oder Handwerkername.

In dem Artikel diskutiert die Verfasserin warum die Einrichtungstextilien der Epoche nach der Art geformt wurden, durch wen oder was der Stil ins Werden kam.

Als die Stilrichtung bei der »Stockholmausstellung 1930« den Durchbruch erfuhr, waren vier dänische Textilhandwerker sehr zentral im Bilde zu finden. Weder sie noch ihre Zeitgenossen haben aber die Stilart geschaffen. Sie war viel früher entstanden.

Die Verfasserin behauptet in dem Artikel die Auffassung, dass die national- und bauernromantischen Institutionen, die in der 2. Hälfte des 19. und anfangs des 20-Jahrhunderts gegründet wurden, zusammen mit der Wiederentdeckung der textilen Handwerksformen sich um 1930 in den dänischen Einrichtungstextilien unter dem gemeinsamen Nenner Funktionalismus zu Einem vereinten.

De første konturer af et museernes Danmarksbillede

Af Peter Dragsbo

Der tales meget om bevaring i disse år. Og ikke uden grund, for gennem de sidste 20 år har vi set, at selv herhjemme i vort relativt hensynsfulde, historiebevidste og let konservative land har vi formået at ændre landskaber, udradere store bykvarterer, splitte vante sammenhænge og livsrammer for tusinder af mennesker. Derfor har også bevaringsbegrebet været nødt til at forandre sig – fra tidligere tiders lidt eksklusive fredning af det sjældne, det gamle og det bemærkelsesværdige, til en bred indsats for, at samfundsplanlægningen tager hensyn, ikke blot til enkelte bygninger og anlæg, men også til helheder og sammenhænge i vore daglige omgivelser.

Og erfaringerne fra de seneste årtier har også vist, at en stillingtagen til bevaring ikke kan vente, til fænomenerne har nået en »passende« alder. Det hurtige tempo for nedslidning og udskiftning af vore omgivelser bevirker stadig oftere, at den almene trussel kommer længe før den almene forståelse af bevaringsværdierne i det, der forsvinder. Københavns brokvarterer er ved at være borte, inden de af andre end et fåtal er erkendt som andet end slum. Andelsmejeriets skorsten, bungalow'erne, industribygningerne fra 1930'erne – netop som vi tror, at vi har rigeligt af dem, eller blot ikke ænser dem, er de ved at være sjældenheder. Bevaringsarbejdet har måttet skubbe »fronten« fremad – har måttet tage sig af »det forsømte århundrede« mellem bygningsfredningslovens 100-års-grænse og nutiden.

Dermed har bevaringsdiskussionerne også i stigende grad måttet beskæftige sig med det, der indgår i menneskers liv, i produktion, samvær, livsformer. »Bevaring« er blevet et politisk begreb, fordi det lige så meget skal tage stilling til et levende samfund som til en overleveret kulturarv. Bevaring er derfor blevet en fælles sag for kulturhistorikerne på museer og arkiver, fredningsstyrelsen, planlæggerne, politikerne, beboergrupperne, miljøbevægelsen og mange andre. I denne artikel vil jeg se på bevaring af landskaber og bebyggelser, set fra lokalmuseerne (1).

Museerne og fredningsplanerne

Det nye bevaringsbegreb har betydet, at museerne har indset, at deres ansvar for kulturhistorien ikke stopper ved museumsdøren, men lige så vel omfatter byer og kulturlandskaber som genstande og arkiver. En anledning til at vise, at der med dette ansvar også fulgte en vilje til at få indflydelse på samfundsplanlægningen, har blandt andet været amternes planlægning. I fortsættelsen af regionplanarbejdet har amtskommunerne nemlig fået til opgave at udarbejde sektorplaner – heriblandt fredningsplaner, som skal omfatte f. eks. de geologiske, naturhistoriske, kulturhistoriske og fritidslivets interesser. Med hensyn til kulturhistorien stod amterne uden egen sagkundskab, og derfor kom lokalmuseerne naturligt ind i billedet.

Især beskrivelsen af kulturhistorien i nyere tid var imidlertid et helt nyt arbejdsområde for museerne, og det var derfor nødvendigt, at der, inden museerne gik i gang, foregik en grundig diskussion af arbejdsmodeller og praktiske fremgangsmåder. For ikke mindst fra de sidste 100 år er mængden af fænomener så stor i by og på land, at der er en stor risiko for, at man »ikke kan se skoven for bare træer«. Der er en fare for, at man giver sig til at foretage omfattende registreringer af enkeltelementer: forsamlingshuse, missionshuse, stationer, stendiger, møller – og tror, at prikkerne på kortet tilsammen kan give overblikket over den komplekse udvikling siden 1850. Alle de her nævnte ting og mange flere er det naturligvis nyttigt at få kortlagt. Men kun på baggrund af et grundigt kendskab til hele egne og regioners historie, til samspillet mellem landskab, teknik, konjunkturer, politik, ejendomsfordeling, magtinteresser mv., samt til de typiske, synlige udtryk for denne udvikling, kan man foretage en fornuftig udpegning af, hvad der i den enkelte egn er så karakteristisk, at det er bevaringsværdigt.

Derfor har de museer, som er gået i samarbejde med amternes fredningsplaner, lagt så stor vægt på, at der allerførst skulle udarbejdes samlede, amtsvise kulturhistoriske oversigter. Når så mange museer har engageret sig i arbejdet, skyldes det ikke blot bevidstheden om, at et kvalificeret bidrag til fredningsplanerne har betydning for en sikring af de kulturhistoriske værdier i fremtidens samfund. Årsagen er lige så meget, at et sådant oversigtsarbejde er en forudsætning for, at museerne kan prioritere den etnologiske undersøgelsesvirksomhed, som er ved at komme i gang i disse år.

Foreløbig er der udgivet kulturhistoriske oversigter, udarbejdet af museumsfolk i Vestsjællands, Ringkøbing, Ribe og Sønderjyllands amter, mens hovedstadsområdet og Københavns amt er på vej. Ligeledes er der lavet værdifulde registreringer af landsbyer i f. eks. Fyns og Vejle amter. Alt i alt er der – trods de mange forskelle i metode og detailleringsgrad – ved at gro en kulturhistorisk Danmarksbeskrivelse frem.

Vejrum Bakke ved Struer. Vejrum Kirke med sit »herregårdsspir« fra 1700-årene, set mellem bronzealderhøjene Brokhøje – hvor der på den ene er sat et genforeningsmonument i form af en pyntedysse med runeindskrift. Tidsaldrene mødes – og kan i et fortættet glimt give en historisk fortælling, som overgår enhver museumsudstilling! Thorben Lundø fot., Struer Museum.

Hvad er bevaringsværdi egentlig?

I det følgende vil jeg prøve at give nogle eksempler på, hvad det er, museernes folk har beskrevet og fundet bevaringsværdigt – og ikke mindst hvorfor.

»Bevaringsværdi« er jo ikke noget, der kan fastlægges en gang for alle. Det er et begreb, som må udvides, hver gang forskere får ny viden, beboere står over for nye trusler mod deres miljø eller lokalsamfund får en ny identitet. – Det er derfor heller ikke et neutralt begreb. Byboer og bønder, borgerskab og arbejderklasse, teknokrater og kollektivister – alle har de deres egne værdier, som ofte må være i modstrid med hinanden, fordi de ikke bruger omgivelserne ens, fordi de ikke har samme magt eller økonomiske interesser i dem. Man kunne nævne fiskerihavnen, der er daglig arbejdsplads for de fastboende, men promenade for sommergæsterne. Eller man kunne nævne gaden på det københavnske Vesterbro, der er

spekulationsobjekt for nogle, et symbol på »de dårlige gamle dage« for andre, og for beboerne både et problem og en identitet – alt efter social status og kulturelt tilhørsforhold.

Hvordan landskaber eller byer fungerer og bruges – hvilke kulturer, traditioner og interessekonflikter, de rummer, er ikke noget, der kan afdækkes ved nogle måneders oversigtsarbejde. Dertil kræves egentlige, dybtgående etnologiske undersøgelser. I amtsbeskrivelserne har museernes folk måttet koncentrere sig om at indsamle den eksisterende viden og supplere den med nogle måneders rundrejse i de respektive egne, hvor fotografiapparat, notesblok og »kulturhistoriske briller« var arbejdsredskaberne.

Det er derfor i høj grad det synlige – det fysiske miljø – som museerne i denne omgang har beskrevet og struktureret. I denne forbindelse har museernes kulturhistorikere – ud over at pege på de mange mere traditionelle historiske og arkitektoniske bevaringsværdier – ikke mindst bidraget til at vise, i hvilken grad landskaber og byer er en stor, åben bog med tusinder af fortællinger om menneskers liv og kultur gennem tiderne for den, der forstår at læse sproget. Det er denne »fortællerværdi«, som også er blevet det centrale i den seneste bygningsfredningslov, hvor § 1, stk. 1 taler om »bygninger, der belyser bolig-, arbejds- og produktionsvilkår og andre væsentlige træk af den samfundsmæssige udvikling« som et væsentligt interesseområde for bygningsfredning.

Fortællerværdi i helheder

En vigtig gruppe af gode fortællinger i vore omgivelser består af helheder, som er bevaret så godt som uspolet fra en bestemt tidsperiode – med få eller mange elementer, som alle beretter om denne periodes liv og kultur. Helheder af denne type er det, man traditionelt har opfattet som det mest bevaringsværdige, vi ejer – f. eks. de små førindustrielle købstæder som Ærøskøbing, Præstø eller Ebeltoft – eller 1700-årenes søfartsbyer som Dragør og Sønderho.

Til vore traditionelle bevaringsværdier hører også det »klassiske« danske landskab – et sydfynsk landskab med landsbyer, bindingsværksgårde og et helstøbt herregårdsmiljø eller et sønderjysk bakkeland med levende hegn og klukkende småbække. Det er det kulturlandskab, som romantikken lærte os at sætte pris på.

Et eksempel på et sådant bevaringsværdigt landskab kan vi hente fra amtsbeskrivelsen af Sønderjylland, hvor bind 1 bl. a. indeholder en række sammenfattende egnebeskrivelser:

Vej mellem levende hegn på Løjtland. Junggreen Have fot.

LØJT SOGN

Løjt med Barsø fremtræder umiddelbart som en særpræget del af det østsønderjyske kulturlandskab. Både naturgeografisk og kulturhistorisk falder en række træk, som karakteriserer store dele af Sønderjylland, her sammen i en særudvikling, der næsten virker selvforstærkende. I en ret skarp kontrast til det omgivende fladere landskab består Løjt øst for Kirkebyen af tætliggende, stejle og frugtbare morænebakker.

Det og nærheden til købstaden Aabenraa med skove og gode sejladsmuligheder har dannet en hovedforudsætning for dannelsen af en selvstændig og velhavende klasse af bønder, der i perioder, hvor konjunkturerne var gode, gjorde søfart til en hovednæringsvej. I deres kontakter, rejser og levevis blev de mere borgere end bønder. Historisk er Løjt den del af Danmark, der først afskaffer fællesskabet og udskifter jorden. Det sker allerede fra slutningen af 1500-årene, og det indebærer, at markerne indhegnes i små løkker. Helt til i dag er hegnene blevet formet ved kløvning og nedkrogning, en metode som ikke genfindes andre steder i landsdelen. Selv om de sidste 30–40 år har nedbrudt den traditionelle pleje – hegnene er maskinklippede og nedlagt i stort tal – så fremtræder de dog stadig som en meget væsentlig detalje i indtrykket af det gamle kulturlandskab.

Ligesom i hovedparten af Sønderjylland har bønderne ikke været tæt bundet til opdyrkning og drift af storgodser. De har ret selvstændigt kunnet dyrke deres jorder og lægge forholdsvis stor vægt på kvægopdræt og salg af overskudsprodukter, og på Løjt specielt som nævnt søfart. Ved siden af dette er udskiftningen formodentlig blevet begunstiget af den spredte beliggenhed af gårdene. Det er et oprindeligt træk, som bakkelandet i sig selv har fremelsket. På Løjt fuldføres den

tidlige udskiftning langt fra i en samling af hver enkelt gårds jorder eller en udflytning af bygninger.

Bebyggelsesmønstrer bæres af de mange små gårde, der sjældent ligger helt alene, men er samlet i småklynger på to eller tre. Disse tvilling- og trillinggårde er dannet ved flere former for delinger, hvad en fællesbetegnelse gerne afslører. Fra de større gårde er springet til de næsten jordløse arbejderhuse stort, og mellemlaget af husmandsbrug har været ubetydeligt. Op mod 1864 var fordelingen i Løjt sogn 300 huse med og uden jord og 137 gårde. Bortset fra Kirkebyen, der er lagt på grænsen til det fladere, mere moserige og grusholdige land omkring Bodum, er bebyggelsen ikke samlet til egentlige landsbyer. Mindre klumper af gårde findes i Støllig, Skovby, Åbæk og på Barsø. Kun i Barsmark bygade har terrænet muliggjort et langt og sammenhængende anlæg af gårde, der i en række på ca. 6 km når helt ind til Kirkebyen.

Af de karakteristiske detaljer i bygninger og anlæg kan nævnes, at stuehusene ligger frit, har en anseelig dybde, er grundmuret allerede i 1700-årene, de byprægede ornamenter som øjenbrynsbuer, kvaderpudsede pilastre og pilastre eller frie søjler om dørene. På Løjt og Barsø har indtil 1920'erne været bevaret større anlæg i bulkonstruktion. I dag ses enkelte rester i udlænger, mens der inde i husene findes flere gamle træpanelvægge fra de oprindelige bulhuse, endvidere bræddebeklædninger og mange fornemme 1700-tals døre, alkovedøre m. m. Endelig fortæller en lille detalje som de gamle granitlæsten om de solide led, der tidligere dannede indgang til gode markløkker. De ses spredt langs vejene eller opmarcheret ved indkørsler, og de bærer ofte årstal og ejerinitialer. Over for disse tegn på selvbevidst velstand er kontrasten stor til de beskedent dimensionerede arbejderhuse, der ligger på smalle jordstrimler langs vejene (2).

Denne oversigtlige egnsbeskrivelse er så i bind 2 om Sønderjylland suppleret med en kommunevis ordnet, detaljeret beskrivelse af en lang række mindre helheder og enkeltfænomener. For Løjtlands vedkommende har opgaven været at udpege nogle af de mindre områder, som i særlig grad repræsenterer områdets kulturhistorie. Som eksempel kan vi tage »område 14« i Aabenraa Kommune:

STENTOFT-KNAPPEN

Med tyngdepunkt i den smukke, højtbeliggende kaptajns gård Stentoft fortsætter bebyggelsen fra Støllig ned til udflugtsrestauranten Knappen.

Stentoftgårds stuehus er et resultat af Aabenraasøfartens første blomstringstid i sidste halvdel af 1700-årene. Det brede grundmurede hus har som det ses flere steder på Løjt en facade med indgangsparti både i gavlen og mod gården. Begge steder er døren indrammet af murede pilastre og vinduerne har øjenbrynsbuer. Herved bliver gården næsten en kopi af købstadens gavlhuse. Udlængerne er nybyggede og camoufleret beboelse.

De mindre gårde og kådnersteder langs bækken repræsenterer for største delen de nye steder, der blev oprettet med befolkningstilvæksten i første halvdel af 1800-årene. Øverst på bakken knejser kaptajn Schlaikiers rødstensvilla fra 1890'erne. Ved resterne af vandmøllen Stenbjergmølle fungerer Knappen stadig som sommerrestaurant med en karakteristisk terrasse fra 1890'erne.

Alt i alt et koncentreret udsnit af Løjts bygningshistorie i en stejl slugt, der følger bækken i et fald mod Avbæk og fjorden (3).

Stentoftgård, kaptajns gård fra 1785. Peter Dragsbo fot.

Men også fra de sidste 100 år findes der fremragende helheder, hvor alt fortæller om en epoke eller en side af udviklingen. Det gælder for eksempel de større byers mange intakte miljøer fra industrialiseringens gennembrud. Om 1870'ernes internationale idealer for arkitektur og bybygning fortæller f. eks. den store helhed, som i København udgøres af Søerne, Dronning Louises bro, Søtorvet, Frederiksborggade, Farimagsgade og Ørstedsparken. Spir, tårne, stuk, broer, pladser og parker – man skal langt ud i Europa for at finde noget tilsvarende! Over for disse store linjer i borgerskabets by står så de lige så intakte, men som førnævnt truede arbejderkvarterer på Broerne.

Ude i provinsbyerne giver den mindre målestok ofte en mere fortættet fortælling. For eksempel kan man inden for 8–10 gader i Frederiksbjergkvarteret i Århus møde karakteristiske eksempler på alle stilstrømninger og boligtyper i perioden 1870–1920. Endnu mere dramatisk bliver helheden, når man f. eks. som i Horsens vest for Allégade på en gades højre side ser fabrikken med dens fornemme forhus – og på gades modsatte side byens første arbejderbyggeforenings lave længe! Den samme utroligt fortællende enhed af industri og arbejderkvarter møder man f. eks. i Nykøbing Mors omkring jernstøberiet, i Randers ved »Scandia« og mange andre steder.

Men når talen er om de sidste 100 års bidrag til landskab og bybebyggelse, er opgaven med at få fortalt, at »det her bare er alle tiders«, ofte svær. Det er ikke nemt at formidle, at en række forbyggede små rødstensgårde langs en endeløs hedelandevej er et ualmindeligt godt og bevaringsværdigt eksempel på en jysk hedeopdyrkning. At en forkølet bebyggelse ved et vejkryds i Vendsyssel er en spændende mejeriby, der fortæller om et vigtigt kapitel i dansk landbrugs historie. Eller at et villakvarter i Herlev eller Ballerup er interessant, fordi det beretter om københavnernes flugt fra byen under 1930'ernes krise – ud til hjemmebyggede havehuse i et »fjernt« landsogn.

Ikke mindst Vestjylland, hvor tre fjerdedele af alle byer og bygninger stammer fra tiden efter 1870, har »lidt« under den manglende forståelse for de sidste 100 års bevaringsværdier. Det viser f. eks. det meget lille antal fredede bygninger. Her ligger der en kæmpeopgave i at fortælle, at de vestjyske miljøer har lige så stor interesse som f. eks. Fyn eller Løjtland, fordi de er typiske for en udvikling, der betød så meget for netop disse egne.

Et af disse indtil nu lidt miskendte miljøer er stationsbyerne, og derfor er det glædeligt, at der i de jyske amtsbeskrivelser er gjort meget ud af disse. Jeg kan f. eks. citere den generelle kulturhistoriske beskrivelse af Ribe amt:

STATIONSBYERNE – DE NYE BYER FRA TIDEN EFTER 1850

De såkaldte stationsbyer må siges at være de sidste 100 års mest markante bidrag til Vestjyllands bebyggelse. Nye småbyer i landdistrikterne skabtes i slutningen af 1800-årene overalt i landet, men i få egne har de præget bebyggelsesmønstrer så meget som i Vestjylland. Det var udviklingen i landbruget efter 1850, der skabte behov for stadig flere centre for vareforsyning og håndværk, som før havde været købstædernes monopol. I deres kerne afspejler de nye småbyer deres rolle som oplandscentre – købstædernes stedfortrædere.

Første generation af disse byer voksede op som ægte stationsbyer ved de 1874–75 anlagte jernbaner, mens anden generation opstod i landdistrikterne og ved sidebanerne i årene mellem 1890 og 1920. Efter 1920 gjorde lastbilerne og det bedre vejnet mange af de mindre byer overflødige. Da de fleste nye byer i Vestjylland voksede op på bar mark, og da mange af byerne samtidig kun har haft en ringe udvikling i nyere tid, står mange af de nye byer som en velbevaret fortælling om den måske vigtigste periode i Vestjyllands historie.

I deres kerne rummer de nye byer nogle meget faste elementer: Købmandsgård, hotel, mejeri, evt. apotek, lægebolig, posthus m.v., der beretter om byernes oplandsfunktioner. Dertil kommer så lange rækker af småhuse, bygget af småhåndværkere og handlende, også med beboelse, butik og værksted under samme tag. De beretter om de selvstændige erhvervsudøvere, som især prægede de nye byers erhvervsliv. Nogle af de største nye byer fik desuden miljøer, der hører større byer til: fabrikker, etagehuse, anlagte villaveje etc. Og endelig tilkæmpede byerne sig en lang række institutioner, som hørte til »en rigtig by« og som understregede de nye byers rolle som centre også for åndelig og social

Stationsbymiljøer i Hovedgård, tegnet af Hans Kruse 1984.

aktivitet i landdistrikterne: kirke, teknisk skole og realskole, missions- og forsamlingshus, bypark, gas- og vandværk osv.

Mange af de nye byer i amtet rummer særdeles velbevarede og historisk interessante miljøer. Det gælder ikke mindst de store stationsbyer som Ølgod, Tistrup, Bramming, Gørding, Holsted, Brørup og Vejen. Især omkring stationerne, hvor de ældste og fineste huse byggedes, er der miljøer af stor værdi. Gamle lokalcentre som Grindsted, Sdr. Omme og Nr. Nebel, der først efter 1900 blev stationsbyer, rummer også miljøer af interesse, og blandt de mindste af 2. generations stationsbyer kan Henne og Glejbjerg nævnes. Især sidstnævnte rummer et interessant bykompleks, hvor »Aastrup gade« er et spændende vidnesbyrd om starten på en ny by, bevaret uden senere tilføjelser, fordi byudviklingen ved placeringen af Glejbjerg station 1916 samledes om denne (4).

Hvordan den enkelte stationsby kan beskrives med en kort tekst og få, velvalgte illustrationer, kan herefter vises med Hovedgård i Vejle amt som eksempel:

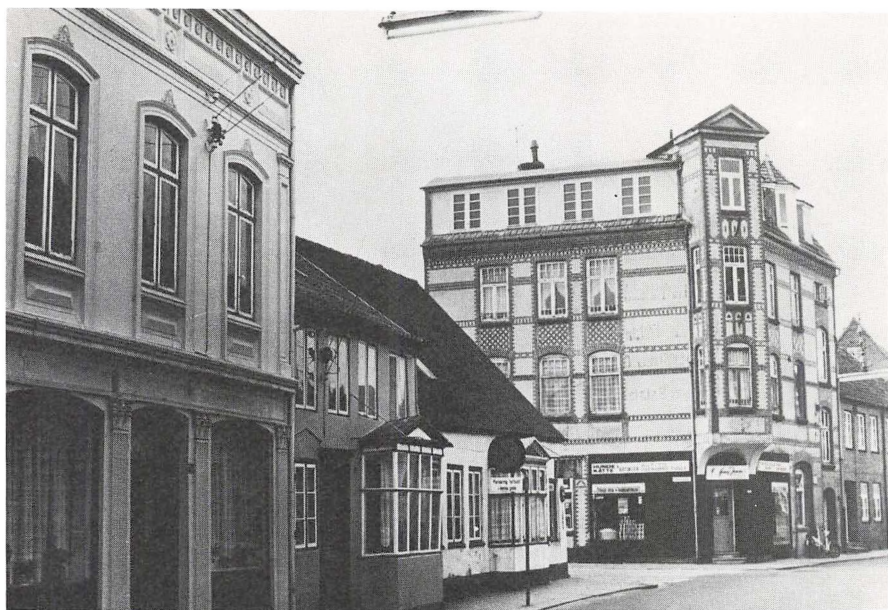
HOVEDGÅRD – STATIONSBY MED TÅRNE OG SPIR

Byen er opstået omkring stationen ved den østjyske længdebane, åbnet 1868. Byen er på mange måder en typisk stationsby med en lang række »stationsby-huse«, heraf enkelte pretentive med to etager, tårne eller spir. Der er flere håndværkergårde, kro fra banens åbningsår, mejeri, elværk, missionshus, apotek opr. 1907, savværk, teglværk. Hovedgård er et eksempel på de stationsbyer, som ikke længere er afhængige af jernbanen (stationen er iøvrigt nedlagt).

I de senere år er der bygget meget i Hovedgård. Stationsbypræget er stadig fremherskende i de to hovedstrøg nord for stationsbygningen samt i Østergades lave huse på banens østside (5).

Fortællerværdi i kontraster

De sidste 100–150 års bebyggelsesformer og -miljøer stiller begrebet »fortællerværdi« over for en udfordring. Det er en tid, der mere end nogen anden historisk periode har været præget af store og grundlæggende forandringer på alle områder. Skal vi finde noget i vore omgivelser, som

Søndergade, Tønder. Her mødes tidsaldrene, med huse fra (fra v.) ca. 1870, 1800, 1680, 1905. Måske uharmonisk – men spændende! Peter Dragsbo fot.

fortæller om disse forandringsprocesser, nytter det ikke, at vi bare leder efter helstøbte miljøer. Vi må vende »det kulturhistoriske øje« mod kontrasterne, mod de synlige brud og konflikter. Smukke er stederne sjældent efter en traditionel målestok – men de beretter koncentreret og ærligt om de seneste generationers historie.

Lad os tage et sted i Esbjerg, Kirkegade. Her ligger et lille hus fra byens første fattige nybyggertid klemt mellem på den ene side 3–4-etagers ejendomme med tårne og nyrenaissancefacader fra 1890'ernes »amerikanske år« og på den anden side en »smagfuld« bank-parkeringsplads fra 1970'erne. I en nøddeskal: Esbjergs indre by i hundrede år! Eller lad os tage et sted som Hanstholm, yderst på knuden. Her har middelalderkirken og 1800-talsfyret som nærmeste naboer både 1920'ernes spredte, hvidkalkede fiskerhuse, de tyske bunkers og 1960'ernes planlagte mønsterby i parcelhusstil. Eller det sted ved Tørsbøl i Sønderjylland, hvor der midt i en fredelig 1800-tals-landsby ligger to mægtige bygninger i arkitekt Jablonowski's offentligt-tyske nygotik fra 1898: banegård og hotel ved en forlængst nedlagt stikbane fra Flensborg. Eller et usædvanligt rodet sted i Odsherreds sommerland, hvor sommerpensionater fra århundredskiftet,

Naffet, Haderslev. Til venstre jernstøberens og storgrossererens palæer fra 1858 og 1904, til højre to små boder fra 1700-årene. På brandgavlen anes endnu reklamen for Holzkohlen, Nusskohlen og meget andet. Peter Dragsbo fot.

gamle husmandshytter shinet op som »bondehuse«, spejderlejre, sommerhuse i alle stilarter, grill og minigolf er en synlig short story om 80 års typisk dansk fritidsliv.

Et eksempel på, hvordan den »harmoniske« og den »dramatiske« opfattelse af kulturhistorisk bevaringsværdi kan tørne sammen, viste en sag i Haderslev i slutningen af 1970'erne. På det tidspunkt var restaureringen af den indre by gået i gang og nået til en husrække i gaden Naffet, som især bestod af små 1-2-etagershuse fra 17-1800-årene. Midt i husrækken lå imidlertid to store huse: Dels et 3-etagers hus i hamburgsk nygotik, bygget i 1858 af byens første og største jernstøber Wolfgang Pedersen. Dels et storborgerligt etagehus i tysk jugendstil, bygget i 1904 af storgrosserer Sohl. På ét sted kunne man altså se tre faser i byens erhvervsudvikling tilligemed to skoleeksempler på byens sydfra kommende stilpåvirkninger. Men de store huse var planlagt nedrevet som »uharmoniske i gadebillede«, og først efter en hård kamp om fredning af jernstøberens palæ blev helheden sikret.

Denne nyere opfattelse af bevaringsværdi præger mange af amtsbeskrivelserne. Som symbol for denne opfattelse af helhederne »på tværs af historien« kan bringes et citat fra Ringkøbing amt:

. . . Netop ved Vejrum Kirke har man iøvrigt en udsigt, hvor man vel mere end noget andet sted i amtet får trukket en bred historisk linie – med en utilsigtet humoristisk pensel.

Fra hovedlandevejen mellem Holstebro og Struer ser man mellem bronzealderhøjene Brokhøje den middelalderlige Vejrum Kirke med sit »herregårdsspir« skænket af ejere til Quistrup og Ausumgård, omgivet af parken plantet af den rationalistiske provst Krarup (stifter af Ringkjøbing Amts Landhusholdnings-selskab, plantningsforegangsmand m.v.). På den ene oldtidshøj er rejst en genforeningssten i form af en dysse, sat af sognets skolebørn med en grundtvigsk lærer som initiativtager. Stenen bærer teksten »Gud sammen førte, hvad sammen hørte« og udtrykker datidens historicisme ved at være indhugget med rune-lignende skrift! (6).

I beskrivelsen af Vestsjællands amt er bl. a. gennemgået et landskab syd for Kalundborg, der gennem tiderne langt fra har eksisteret i fred og harmoni:

Kalundborgs nære opland mod sydøst er et område, der har gennemgået store ændringer siden begyndelsen af 1700-tallet. Byområdet strækker sig i dag til de nærmestliggende landsbyer, en enkelt – Melby – er allerede indlemmet. Havneanlæg og omfattende storindustri dominerer mod syd ved overgangen til Lerchenborg nu arealmæssigt stærkt reducerede herregårdslandskab.

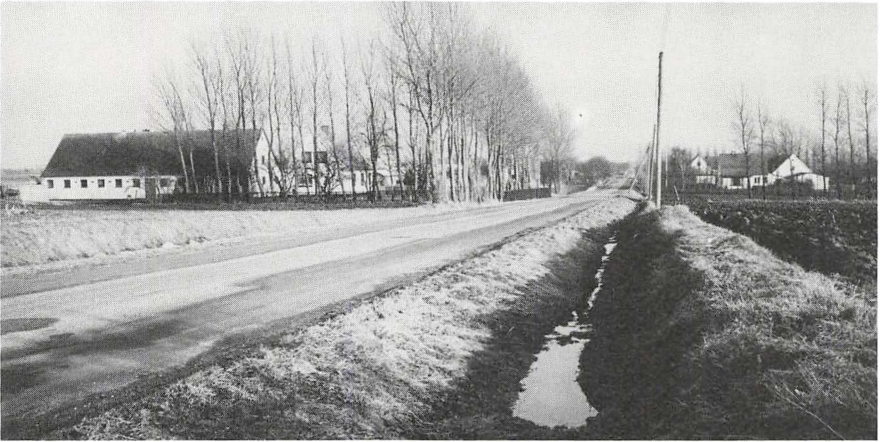
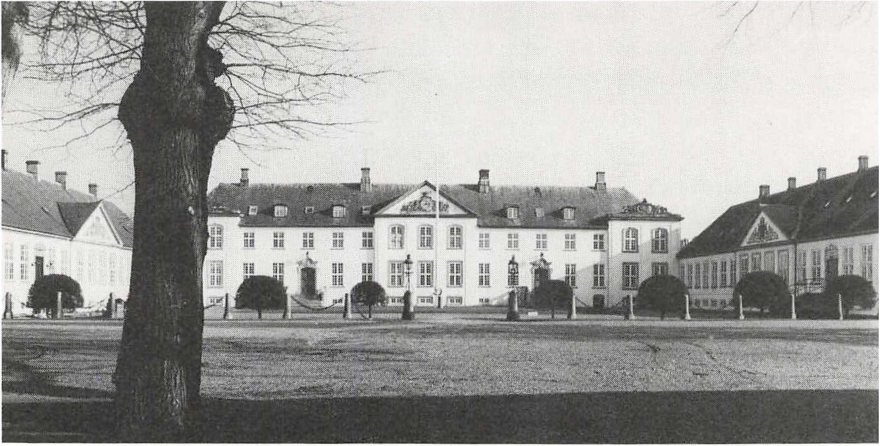
Lerchenborg oprettedes under navnet Østruggård i 1704 ved nedlæggelse af landsbyen Østrups 8 gårde og senere jordudvidelser. Herregården indgik som en del af det store gods-kompleks, der i 1755 blev stamhus under navnet Lerchenborg. Ved afståelse af jord i. h. t. lensafløsningsloven og gennem yderligere bortsalg til bl. a. Statens Jordlovsudvalg reduceredes godset betydeligt fra 1923.

Østrup er en bebyggelse med flere kolonier af statshusmandsbrug oprettet i årene 1925/53–54 efter statshusmandsloven af 1919, på afgivet og frasolgt jord fra Lerchenborg. Arkitektonisk indeholder denne bebyggelse gode eksempler på landbrugsbygninger fra forskellige perioder – flertallet er opført i Bedre Byggeskik-stil.

Området ved Melby Sønderstrand og Bastrup Sønderstrand består af oprindelige, små, gamle husmandsbrug, der i sin tid var underlagt Lerchenborg og oprettet i forbindelse med bøndernes hoverifrigørelse. Husmændene udgjorde herefter en vigtig arbejdskraft for godset. Få af de oprindelige bygninger har overlevet, idet brugene senere er om- og nybygget. Flere er udvidet med tillægsjord i. h. t. den første statshusmandslov, der kom i 1899, og efter 1919-loven.

På kanten af husmandsområdet ligger landsbyen Bastrup med mange jordløse gadehuse opført i bindingsværk. Landsbyen står i kontrast til kirkelandsbyerne med store gårde og bebyggelse fra andelstidens gennembrud.

Samlet afspejler husmandsbebyggelserne syd for Lerchenborg forskellige faser af den historiske udvikling i husmandsbefolkningens tilknytning til herregårdene (7).

En fortælling om kontraster i de folkelige bevægelser. Til venstre missionshuset »Pella« i Skanderup, til højre valgmenighedskirken sammesteds, indrettet 1922 i et tidligere andelsmejeri! Hans Kruse tegn. 1984.

Lerchenborg-området er et vidnesbyrd om en århundredlang magtkamp mellem herregård og husmandsklasse i landbosamfundet, som kan genfindes overalt i landet, hvor der er – eller har været – herregårde. Nogle steder »vandt« godset, og arbejderhuse, tjenerfløje, polakkaserner m.v. ligger stadig i slotsspirets skygge. Andre steder vandt bønderne helt, som i Vestjylland, hvor mange herregårde ved »godsslætningerne« omkring 1800 helt veg pladsen til fordel for nye, rationelt anlagte bondelandskaber.

Det er også tydeligt, at de, der har beskrevet de enkelte amter, har haft et meget vågent øje for signalerne for tilhørsforholdet til de folkelige, religiøse, nationale og politiske strømninger, som prægede landbosamfundet i slutningen af forrige århundrede. To beskrivelser kan illustrere dette. Først Skanderup sogn i Vejle amt:

Skanderup sogn var i tiden omkring århundredskiftet stærkt præget af konflikten mellem Indre Mission og Grundtvigianerne. Sognepræsten var den stærkt indremissionske pastor Moe, som før havde været præst i Harbøre (Harbørebevægelsen). I 1882 var opført missionshuset »Pella« i Skanderup kirkeby (den kaldes derfor også »Pellaby«). I Skanderup landsby derimod blev grundtvigianerne dominerende: I 1910 dannedes en valgmenighed, som i 1922 fik egen kirke. Kirken blev til ved en gennemgribende ombygning af det tidligere andelsmejeri. En efterskole med friskole er oprettet 1914. Brugsforeningsbygningen er fra 1918. I Skanderup ligger også den store gård Wissingminde med hovedbygning fra 1912. Den er af røde mursten med hjørnepilastre af gule sten. Præstegården ved Skanderup kirke er opført i 1924, efter at den tidligere præstegård i Nagbøl var udstykket og solgt.

Bebyggelsen i Skanderup er en blanding af store gårde og nye og ældre huse. Sammen med valgmenighedskirke, friskole og brugs er det et karakteristisk miljø (8).

Herregårdslandskabet med de mange fortællinger: Fra oven Lerchenborgs hovedbygning (1743–45), i midten fæstehusmandshuse fra omkring 1800 i Asnæs Vesterskov og nederst statshusmandsbrug fra 1950'erne i Østrup-kolonien. Fot.: Gunnar Solvang 1980, Kalundborg Museum.

Mindesten i Skibelund Krat. Trap: Danmark, 4. udg.

Og derefter et uddrag af beskrivelsen af Bedsted sogn i Sønderjylland:

... Der er tydelig forskel mellem Øster Terp, som næsten kun består af store gårde beliggende på en lille bakkeø og Bedsted nede på hedesletten med mange håndværker- og arbejderhuse og lidt præg af en stationsby. Mange af gårdejerne i Øster Terp var enten grundtvigsk eller tysk orienteret. Derimod havde og har det nationalt neutrale Indre Mission stor tilslutning blandt husmænd og landarbejdere i Bedsted. Forskellen mellem Øster Terps og Bedsteds beboere kom blandt andet til udtryk, da man i Bedsted i 1948 og i 1951 besluttede at opføre et andelsvandværk og et andelsfrysehus, gårdejerne fra Øster Terp ville ikke være med. Derimod blev aktierne til det fælles forsamlingshus for de to byer – det er opført i 1937 lige øst for Øster Terp – væsentligst tegnet af gårdejerne. I Bedsted havde man mindre interesse og behov for et forsamlingshus.

Efter genforeningen blev et antal husmandsbrug øst for Bedsted udstykket fra den tidligere domænegård Sivkro. I 1950'erne opdyrkedes flere hundrede hektar hedejord omkring Gravlund vest for Bedsted, et projekt igangsat af Statens Jordbrugsudvalg. Husmandsbrugene her kaldes i Bedsted »den nye by« (9).

Hvorledes en hel egn kan være gennemsyret af folkelig og national symbolik, kan eksemplet Kongeådalen ved Skibelund vise:

... Udsigtspunktet ved Skibelund Krat blev hurtigt efter krigen 1864 det sted, hvor man især samledes for at se over på og mindes »det tabte land«. Står man i dag i Skibelund Krat, ser man først mod nord Askov, hvortil Rødding Højskole i 1865 måtte flytte. Rundt om i krattet står mindestene for tidens folkelige og nationale skikkelser. Nede ved Kongeåen gemmer sig mellem træerne det lille hus »Frihed«, som en storbonde på den tyske side byggede i 1870 for at holde møder og undervisning af sine børn på dansk grund. Neden for krattet ses også bygningerne til en efterskole, startet for sønderjyske unge. Syd for Kongeåen fornemmes endnu tydeligt følgerne af affolkningen i den tyske tid i de få huse og store gårde i kontrast til nordsidens tætte bebyggelse. Og længst ovre i Skodborg ligger de tyske posthus-, skole- og gendarmbygninger bevarede som symboler på deres tid (10).

Ikke engang museet på Sønderborg Slot har en så anskuelig nationalpolitisk udstilling!

Fra Høllund Søgård plantage, anlagt af familien Dalgas 1877, med bygninger opført for den københavnske grosserer Holger Petersen 1907 med arkitekt Valdemar Ingemann som arkitekt. Tegning: Vibeke Dalgas 1976.

Og hvad så?

De nye egnsbilleder har for det første givet mange egne en første samlet formidling af værdierne i de daglige omgivelser. For det andet har planlægningen – som nævnt i indledningen – fået et arbejdsredskab i hænde. Og for det tredje har museerne fået et bedre grundlag for at prioritere deres eget undersøgelsesarbejde. I stort og småt har oversigterne påvist en masse mangler i museernes viden. I en egn kan det være de sidste 100 års gårdbebyggelse eller stationsbyerne, der er ret udokumenterede, i en anden egn kan det være udnyttelsen af en naturressource, en søfarts-tradition eller et kystfiskeri, der er dårligt belyst. Og en tredje egn kan simpelthen have vist sig at være en »hvid plet« på det kulturhistoriske kort.

Hvorledes en beskrivelse af noget kulturhistorisk interessant kan udmøntes i både forslag til konkrete, praktiske skridt – og i forslag til en egentlig etnologisk undersøgelse, viser det sidste eksempel, hentet fra amtsbeskrivelsen over Ribe Amt. I et supplerende katalog over problemer og undersøgelsesbehov siges det bl. a. om de såkaldte »Københavnertplantager« – store plantager med tilhørende landsteder eller jagtslotte, som i årene mellem 1880 og 1920 anlagdes af velhavere fra København:

I dag er plantagerne lige så håndfaste realiteter som lynheden var det for hundrede år siden. Der må derfor rejse sig en række spørgsmål til videre undersøgelser, hvis man skal afgøre hvordan plantagerne i fremtiden skal indgå i planlægnings- og formidlingsarbejde.

Plantageområderne indgår i regionplanlægningen som påtænkt naturparkområde. Der burde laves en registrering af samtlige plantageejendomme, skovarbejderhuse, plantørboliger, avlsbygninger m. m. Fra et kulturhistorisk synspunkt ville det være vigtigt med en undersøgelse af, hvad disse plantager har betydet for de pågældende egne økonomisk, socialt og kulturelt. Har plantageejernes »københavnske« livsstil påvirket de omkringboende gårdejere. F. eks. når der skulle bygges nye gårde og anlægges haver, kunne man tænke sig, at inspiration blev hentet fra de fine plantageejendomme. Hidtil har hedeplantagerne bygningsanlæg – og ikke mindst det levende miljø – været upåagtet.

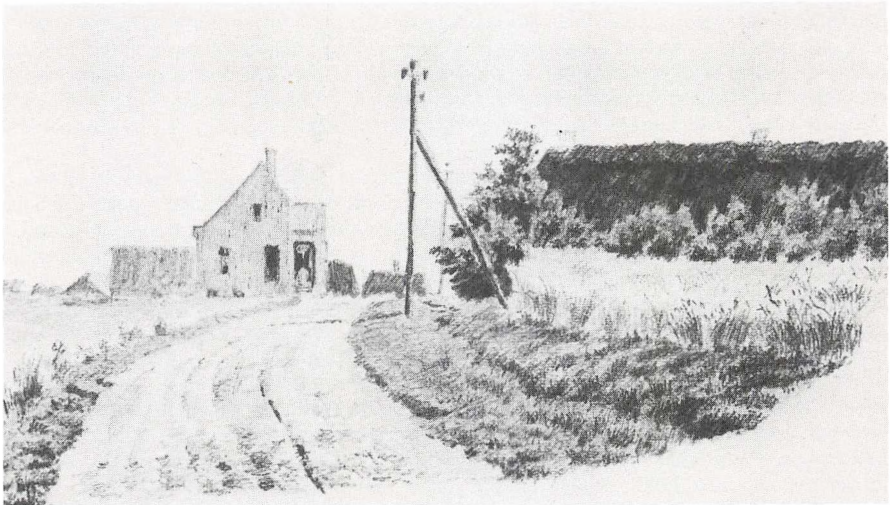
Skal området være en naturpark? – og kan det gå i spænd med erhvervsinteresserne? – Måske havde det været rimeligt, om plantageejerne havde bevaret mere af heden og den oprindelige natur, bl. a. nogle af de gamle egekrat. I hvert fald er det ønskeligt, at de resterende få hedearealer i plantagerne bliver bevaret og plejet. Det samme gælder nogle af de tidligste beplantninger i forrige århundrede, hvor man ofte forsøgte at få specielle fyrrearter og bøgeskove til at gro. De steder, hvor man endnu har sådanne områder, f. eks. på Høllund Søgård, burde man foreslå genplantninger (11).

Konsekvensen af alle de beskrivelser, der er udført og vil blive udført, er forhåbentlig, at kulturhistorien i vore omgivelser kommer til at indgå i den almindelige bevidsthed. Dette er i det lange løb vigtigere, end at dette eller hint bliver bevaret – fordi så mange »almindelige« bevaringsværdier – især fra de sidste 100 år – står og falder med den folkelige forståelse. For det er klart, at ikke alt, hvad der er peget på, kan eller skal bevares. En stationsbygade, et forsamlingshus, en villavej – det kan lade sig bevare, hvis der er faglig argumentation, politisk vilje og økonomisk mulighed. Men andre ting er så knyttet til deres funktion, at det er svært at bevare dem, når de ikke bruges mere. For eksempel et teglværk, et kulgasværk, en industriel mølle . . . Det moderne landbrug har også kun dårligt plads til de traditionelle former for landskabsbrug: vandingsenge, overdrev, marskfenner, husmandsmarker . . .

Bevaring vil derfor i fremtiden kræve en hel vifte af løsninger, gående fra offentlig drift og pleje over økonomisk støtte til særlige erhvervsformer, dispensationer (f. eks. for »marginaljord« som det jo nu hedder) til f. eks. landskabsmuseer eller folkeligt organiseret lokal aktivitet. Men den anden halvdel af kulturhistorien – den levende, ikke-materielle såsom arbejds-traditioner, fællesliv, skikke og traditioner – den kan kun »bevares« gennem dokumentation, mens det er muligt. At der – i modsætning til udgravning af fortidsminder – ikke er alt for gode muligheder for museerne for at udføre dette, er en helt anden historie . . .

Noter:

1 Se endvidere: »Kulturbevaring og dagligt liv«, Statens Museumsnævn 1986. 2 »Fredningsplanlægning: Kulturhistorie, bind 1«, v/Hans Kruse Pedersen og Annelise Walsted, Sønderjyllands amtsråd 1985, p. 132–134. 3 »Fredningsplanlægning: Kulturhistorie, bind 2«, v/Hans Kruse Pedersen og Annelise Walsted, Sønderjyllands amtsråd 1985, p. 207. 4 »Kulturhistoriske bevaringsinteresser, 1: Historisk tid«, v/Peter Dragsbo, Ribe amtskommune 1985, p. 48–50. 5 »Landsbyer og bygningsmiljøer i Vejle amt«, v/Hans Kruse Pedersen, Museumsrådet for Vejle amt & Vejle amtskommune 1984, p. 49. 6 Ellen Damgaard: »Et landskab fortæller kulturhistorie«, i FRAM 1982, p. 7–23, jfr. »Kulturlandskabet i Ringkjøbing amt«, v/Ellen Damgaard, 1983–84. 7 »Vestsjællands amt – et kulturhistorisk bidrag til fredningsplanlægningen«, v/Dorte Haahr Carlsen og Gunnar Solvang, Vestsjællands amtsmuseumsråd 1983, p. 35. 8 Op. cit., Vejle amt, p. 82–83. 9 Op. cit., Sønderjylland, p. 120–121. 10 »De kulturhistoriske bevaringsinteresser – nyere tid«, v/Nina Fabricius og Peter Dragsbo, Fortidsminderådet 1981. 11 »Holsted-Brørup-Vejen-området« v/Inger Tolstrup, i »Kulturhistoriske bevaringsinteresser, 3: Egnsbeskrivelser«, Ribe amtskommune 1985, p. 28–29.

Fortælle værdi fanget af en tegner – den nye brugsforening ved den gamle landsbygade. Tarp v. Esbjerg, tegnet 1898 af Valdemar Boberg.

Summary

Ethnological landscape descriptions: the initial outlines of an image of Denmark as seen by the museums

In recent years museums everywhere in Denmark have tried to give a new and more comprehensive survey of the ethnological development of the various regions and of the landscapes, environments and traces created by this development. The occasion is that the counties have been asked to work out plans for preservation that embrace geological, biological and ethnological interests as well as leisure activities. The counties were no experts on ethnology and hence the local museums got into the picture.

It was quite a new field of activity for the museums to decide what was worth preserving of the history and sociological tendencies of the last 100–200 years. Before they started they had to discuss the various methods. The number of transmitted elements, small and big, from town and country, is so enormous that there is a great danger of being unable to see the wood for trees. A danger that they would start a comprehensive registration of old farms, mills, bridges, fishing grounds, stone walls, moors, and village halls – only to mention a few things that belong to the picture of ‘what is worth preserving in Denmark’. But dots on a map does not give us a general idea of what a region is like. In order to single out what is characteristic and worth preserving in the region in question we need a thorough knowledge of its historical development, including the relevant connections, the interplay of landscape and built-up areas, natural resources, technology, political power, etc.

The article presents a number of examples of the various regional descriptions: descriptions of parishes, landscapes, villages, railway towns, specific phenomena and complex totalities. In their surveys the historians of the museums have had to consider – as well as use – the numerous criteria that exist for what is worth preserving. It is no easy matter to agree on what is worth preserving. Different sections of the population have different views on our surroundings, and researchers as well as grassroots constantly point out new items of value. Traditionally, age, rarity, historical significance, art-historical and environmental value determine what is worth preserving. However, to this list the historians now need to add more ‘ethnological values’, such as utility value (i. e., what did the phenomena mean to the residents or users), value of experience and symbol value, all of which are relevant when we are concerned with the last 100 years, because we are dealing with living people. At the same time these are values that can only be uncovered by more thorough methods, i. e., by ethnological investigations.

Therefore, a key concept in the ethnological descriptions is the value that can be established by the knowledge and qualifications that the museums possess: narrative values, i. e., the information that can be read in town and country as if they were a book or an exhibition.

But the architectural forms and environments of the last 100 years challenge the concept of narrative value since there are two sides to this concept. A completely preserved totality explains a lot about a period, and we are used to considering the unspoiled totalities from a certain period of history particularly valuable: villages, old market towns, etc. And large totalities have been preserved from the last 100 years that give us a precise account of one side of the development: the working-class district of a town, the railway town, the residential suburb. But the last 100 years are a period of change more than any other period. Accordingly, we need to take another view and look at the contrasting environments – at signs of conflict and process – rather than at homogeneous environments. The factory right beside the thatched farmhouse; the small holdings adjoining the manor; small towns where Danish and German, Evangelical and Grundtvigian resorts and symbols face each other.

Om glasmorderen og andre vinduespudserere

Af Bent Zinglersen

Ved Eske K. Mathiesen

Vinduespudserere har ry for at opleve mere end de fleste. Oswald Helmuth beskrev det i Erik Leths og Sven Gyldmarks vise »Opad eller Nedad« fra Helsingørrevyen 1963 således:

Det at være vinduespudser det er skægt,
for det er sgu så sjovt at stå og kigge gennem ruden.
Altså, mens man står og pudser,
ser man søde pi'r i trusser,
somme tider ser man nogle uden!
Pigerne er smarte. Overgangen er lidt stor,
når man henad aften kommer hjem til lilleemor.
Det er ikke til at se hva'
der er opad eller nedad –

.....

Det er dog ikke de pikante sider af vinduespudseriet, eller vinduespolerieret, som det hedder, hvis det skal være fint, Bent Zinglersen fortæller om i sin samling af argot, anekdoter og andre bemærkninger om dette arbejde. Det er faget og dets udøvere, han beretter om. Ethvert fag er en lille verden af udtryk, traditioner og regler. Disse ting har deres officielle historie, om man så kan sige. Men et fag har også sin uofficielle, ofte muntre og ikke mindre vigtige historie. Den bliver overleveret i anekdoterne – *anekdote* betyder netop uudgivet, d. v. s. som overleveres mundtligt, som ikke er offentliggjort på tryk.

Nu er det så heldigt, at Zinglersen ikke alene har været vinduespudser og derfor kender faget indefra. Han er også en vågen kulturhistoriker med f. eks. bøger som »Skål København« (1965), »Endnu en skål« (1966), »Vejen går min tro over Knippelsbro« (1968), »Lad os mindes Johannes« (1969), »Køb blomster, køb blomster« (1970), »Københavnske gaders

navne og deres historie« (1972), »Københavnsliv der blev borte« (1973) og »Københavns havne« (1977) bag sig. Og udgangspunktet for hans samling om vinduespudserne var da også irritation over, at en anden kulturhistoriker, sprogforskeren Kaj Bom ikke havde udtryk om vinduespudserne med i sin slangordbog. At det sandsynligvis skyldes, at Bom skelner mellem argot og slang, altså mellem mere almindelig kendt jargon og den, som er knyttet til et fag eller mindre gruppe, bekymrer ikke Zinglersen. Han går i gang med at samle ind. Ikke så lidt folkemindesamling er begyndt med ønsket om at supplere andres indsamling. Zinglersen sendte sit manuskript til Dansk Folkemindesamling, hvor det findes under arkivbetegnelsen *DFS 1983/1 Optegnelser indsendt til Dansk Folkemindesamling 1960–1983. Alfabetisk efter optegner*. Et mindre stykke af teksten har i en noget omarbejdet form været bragt i »Arbejds-mændenes og specialarbejdernes fagblad« nr. 12, 1967, side 231, under titlen »Pudsige pudsere«.

Zinglersen fortæller en del om arbejdsvilkår og arbejdets organisering men intet om arbejderne organisering. Organiseringsprocenten har formentlig også alle dage været lav for vinduespudserne, de er frie fugle. Ikke desto mindre har der siden den 27. august 1908 eksisteret en »Vinduespulerernes Fagforening« som en afdeling under først »Arbejds-mændenes Forbund for København og Omegn« senere »Specialarbejderforbundet i Danmark«. Mestrene er organiserede i »Vinduespulererlauget for Danmark«, ligeledes stiftet 1908. Iøvrigt har der også en tid eksisteret et »Vinduespulerernes Kooperative Kompagni«.

Til sidst blot én bemærkning før Zinglersen selv kommer til orde. I slutningen af sine optegnelser nævner han den engelske revy- og filmstjerne George Formby, fordi der var en pudser, som lignede ham og derfor blev kaldt Formby, senere Formbrød. Men Zinglersen nævner ikke, at netop George Formby – i filmen »Keep Your Seats Please« (1936) – sang en lidt uartig vinduespudsersang »The Window Cleaner«, som blev så berømt, at Formby måtte lave en fortsættelse af den året efter! Det er sandelig ikke ethvert fag beskåret at blive så elsket af sangskrivere og revystjerner. Herhjemme har også Bjarne Jes Hansen skrevet en vinduespudsersang – offentliggjort i hans bog »60 sange for børn og andre mennesker« (1983) – men den er ikke spor pikant.

I Kaj Boms slangordbog ofres der ikke mange linier på vinduespolerere. Dette foranledigede nogle tidligere og »nuværende« vinduespudserne til i sommeren 1967 at samle alle de slangudtryk fra branchen, man kunne komme i tanker om over en kop øl. Deltagere var Hans Bjerneboe Larsen (kun polerer en kortere overgang, bopæl Klokkehøjen 19, NV), Henning Springborg (stadig polerer, bopæl Guldbergsgade 8, N) og Bent Zinglersen (c/o Keller, Holmbladsgade 14, Kbh. S), som skriver disse linier. Et par andre, hvis navne jeg ikke fik fat i, deltog også.

Man enedes om ved en senere lejlighed at samle branchens anekdoter – især på basis af, hvad Springborg, eneste endnu aktive i branchen, kunne fortælle os andre af nyere ting. En sammenkomst med dette formål er aldrig blevet realiseret, men jeg har alligevel noteret en del anekdoter – dels fagets vandreanekdoter, dels sandfærdige beretninger af den art, der vel i nogen grad farves ved genfortælling, men dog alligevel turde give et billede af dagliglivet inden for denne ejendommelige branche, som i alt fald tidligere i betydelig grad befolkedes med folk af mange talenter, som imidlertid aldrig rigtig er kommet til udfoldelse. Så vidt jeg kan forstå er det nu overvejende anderledes. Nu lader unge mennesker sig oplære i vid udstrækning med henblik på at forblive i faget, og der er sikkert også i dag langt større indtjeningsmuligheder end hidtil. Tidligere gik mange ind i faget som »en midlertidig foranstaltning« med henblik på siden at slå igennem på andre områder, ikke sjældent malerkunst, forfattervirksomhed og scenisk virksomhed – og så er de »blevet hængende«.

Mens faget altså nu mere og mere synes at blive befolket med energiske folk, som tager arbejdet alvorligt, var der for blot nogle få år tilbage særdeles mange, som var mest interesseret i at få arbejdet fra hånden i en hast for så at nyde livet resten af dagen, ofte på værtshuse – eller for at dyrke de hobbies, man engang og måske svagt endnu havde en drøm om at kunne gøre til en levevej.

Først skal her nævnes de slangudtryk, ovennævnte lille selskab kunne komme i tanker om over »en kop øk«:

Vinduespolereren kaldes i reglen *pudser*, men også af og til *gnubber*, oftere *smøreka'l*, især hvis man er bange for at få vand på fingrene og bruger den tørre klud, polerekluden – *smørelasen*, *støvekluden*, *den fine*, *den tørre*, *den kemiske*, *den tekniske*, *kardæskan*, *kulsækken* (særlig hvis man glemmer at vaske den ud) og *det finske hørlærred*. »Den kemiske« og »tekniske« anvendes over for kunder, der stiller sig tvivlende over for dens anvendelse uden vand.

Et jævnt eller meget beskidt vindue kan man ikke nøjes med at *smøre* med *smørelasen*, det skal have både vand og vaskeskind – med andre ord

Samtlige pudserne i vinduespudserfirmaet Standard stillet op til ære for fotografen en dag i slutningen af 40'erne foran Ølandshus, Amagerbrogade 62. Fotografiet er venligst udlånt af Poul Johansen.

hele repertoiret, hele den tyrkiske musik, alle ti kontakter – kort sagt hele armen.

Den kritiske kunde skal have *perlestikkerarbejde* – og tager arbejdet som følge deraf lang tid, er kunden en *tandtrækker*. Kommer pudseren op til en kunde, der ikke har fået pudset vinduer i lang tid, siger han krænket: »Jeg er vinduespudser – ikke jord- og betonarbejder«.

Kunden, der får pudset hyppigt, er *en sukkerstang*, her skal vinduerne bare ha' *med søsters hånd*, altså den tørre. Hvis en rude ikke har fået vand, kan den komme til at *lyne* – måske endda så voldsomt, at hestene nede på gaden stejler. Dette stadig benyttede udtryk må stamme fra krigstiden eller sandsynligvis helt tilbage fra fagets start. Hvis mester kommer og der er sådant et vindue, siger han: »Hør Petersen, har De pudset det vindue med et stykke leverpostejmad?«

Den pudser, der har mange butiksruder eller andre store ruder på repertoiret, er *skvisekonge* – han bruger svaberen, som aldrig benævnes svaber af pudserne, men altid *skvise*, velsagtens afledt af den amerikanske

betegnelse. Redskabet stammer fra USA og havde i mellemkrigsårene uhyre svært ved at trænge igennem i Danmark. Pudseren har indtil nyeste tid været uhyre konservative, hvad arbejdsmetoder angår.

Pudseren med de mange trappevinduer, er naturligvis *trappeartist*. Blicher man sendt ud i omegnen, er man på *flyvetur*. En vinduespudser Petersen vil ofte blive kaldt *vinduespisser Puddersen*. *Puderusser* høres ofte – bagvendt for rudepudser.

Faget har beriget sproget med nogle adjektiver. Et sammenkoblet fag hedder *et perspektivt fag* – efter firmaet Perspektiva, der lancerede denne vinduestype i Danmark. Skal et sådant vindue skilles ad og poleres på fire sider, skal det *ha' på alle syv sider*.

En *gnubber*, der bliver sat til at rense stærkt angrebne vinduer, f. eks. på B & W, er ikke længere gnubber, men *gnaver*.

Betegnelsen *tugthusfag* for *palæfag* – altså fag med lutter små ruder – er vistnok gået af mode. Det florerede endnu for små 25 år siden. Et hus med sådanne vinduer er en *palækasse*.

En spand med møgbeskidt vand indeholder *polerevand* – efter fagets store standardvittighed, som siden skal gengives.

En skydestige er en *amerikaner*, kortere stiger benævnes efter antallet af trin, en *syv'er*, en *otter*, osv. Sådant kan amerikaneren også benævnes, hvis man har flere af dem i forskellige højder. Det bliver så bare *tolveren* eller *sejstentrinneren*.

De gamle etagestiger, ofte til 2. sals højde ud i ét stykke, som pudseren spadserede rundt med på skulderen, har mærkelig nok ikke inspireret til slangudtryk. De er nu helt afløst af stiger i flere stykker til at sætte sammen og have på taget af en almindelig vogn.

En kost til at vaske ruden ind, når den skal skvises, er en *børste*.

En gulvklud til at vaske ind med, når der skal trækkes med skind, er en *vasker*. Skindet er ikke rigtig noget i fagets argot, men det siges undertiden at være lavet af ægte nonnemaveskind.

Man kan stadig høre pudseren sige, at de arbejder på *gården* (Dansk Polerings Selskab), skønt det snart er mange år siden, at branchens største virksomhed lå i Vægtergården. Ti år efter, at branchens ældste virksomhed (fra 1896) var flyttet fra Vestergade til Skindergade, sagde man stadig, at man arbejdede for *Vestergade*. Kellers Polerfirma i Pilestræde i 20'erne blev kaldt *det lille Vestergade*. Dengang var Vestergade nemlig branchens største, og de næststørste, bl. a. Keller. havde langt færre ansatte. *Kloster-Ole* er naturligvis et firma, der har kontor i gaden *Ved klostret*. Andre firmaer har været benævnt på lignende måde efter adressen: *Stakkesund*, *Hostrups Have*, *Assensgade*. Navnet, de står under i telefonbogen, kendes så at sige ikke i pudserkredse.

Og her er firmaet Standards folk igang med den høje trappe til Ølandshus. Fotografiet er venligst udlånt af Poul Johansen.

En meget lille vinduespudser må finde sig i at blive beskyldt for at være ansat af hensyn til kældervinduerne. Tilsvarende kaldes en meget lav stige *kælderstigen*. Hvis den meget lave pudser spadserer på gaden, får han på et eller andet tidspunkt besked på af sin makker om at lade være med at bruge kantstenen som gelænder. Man spadserer jo ude på gaden, hvis man har en stige på nakken. Går man inde på fortovet, bliver man let *glasmorder* – man rager let et af udhængsskiltene ned. Den meget høje pudser må ofte høre, når han skal pudse anden sals vinduer udefra, at han ikke behøver tage stige med.

Men så er vi allerede ovre i noget helt andet – nemlig branchens vittigheder. Og her er standardvittigheden den med polerevandet. Der findes næppe den begynder – eller *nybegynder* som man stædigt siger med en ejendommelig »dobbeltkonfekt« – som ikke af mester eller svend, der skal lære ham at pudse, har fået serveret anekdoten som noget, vedkommende selv havde oplevet.

Historien drejer sig om en pudser, der går og pudser udvendig i en villa. Fruen kommer ud i haven og ser hans møgbeskidte vand, og da hun udtrykker sin dybe mistillid til, at man kan få vinduerne rene i sådan en gang pløre, siger pudseren yderst krænket: »Det er skam rigtig polerevand, frue! Det *skal* ha' den farve!« – »Polerevand?« – »Ja, det er skam fremstillet på firmaets eget kemiske laboratorium. Det er ene og alene dets skyld, vi kan få vinduerne så flotte!«

Damen er en fedtsyl, der selv vil pudse indvendig af frygt for omkostningerne. For at få det indvendige lige så flot som det udvendige, køber hun en flaske beskidt vand af pudseren for en daler.

Følgende må også siges at høre til standardanekdoterne, selvom undertegnede specielt har hørt den af F. Keller, død i 50'erne, men grundlægger af tidligere omtalte *Lille Vestergade* i Pilestræde. Når en dame ringede og bestilte pudsningsaldeles omgående, sagde Keller overbærende: »Sig mig engang, frue, tror De, jeg har pudserne liggende på hylder, så jeg bare lige kan trække én frem, når en kunde ringer?«

En, i forskellige versioner, utallige gange hørt dialog mellem kunde og pudser, har også en snert af anekdoten over sig: »50 kroner for de par vinduer! Jeg er vant til at give 30!« – »Jamen det er skam bare, til De har givet 50 tre-fire gange, så er De blevet vant til det!«

For ikke at tale om denne: »50 kroner! Min forrige pudser tog kun 25!« – »Hvorfor beholdt De ikke ham, frue?« – »Han holdt pludselig op med at komme.« – »De skal se, frue, han er nok død af sult.«

Ligefrem standardanekdote er det også blevet med pudseren, der stjæler cigarer, men den er også hørt i forskellige versioner, bl. a. i radioens Hvornår-var-det-nu-det-var, hvor en glarmester (pudsere med honette ambitioner kalder sig ofte glarmestre) fortalte den til lytterne og Claus Walther. Men jeg, altså Bent Zinglersen, har sandelig oplevet en anekdote af denne art i virkeligheden – det kan da ikke være en fejlhuskning? Det skete efter min bedste vilje i 1947, hvor »Gården« hold 3 med Edmond Sneedorff som sjakbejs om morgenen pudsede på flygtningeadministrationskontor i Frederiksgade, hvor minister Johs. Kjærboel var chef. Han

mødte selv ofte længe før nogen anden, og da jeg brasede ind på hans kontor og så chefen sidde der, siger jeg naturligvis: »Undskyld, men er der pudset vinduer her?« Kan ikke se det helt henne fra døren. Kjærbøll kigger ikke op på vinduet, men letter låget på sin cigarkasse og siger så med et mildt blik bag brilleglassene: »Jo, pudserne *har* været her!«

I øvrigt har jeg været ude for en anden hændelse, hvori en stjålen cigar spiller hovedrollen. Det må have været omkring 1950, idet jeg arbejdede for *Vestergade*. Jeg var om morgenen med et helt hold ude at pudse indvendig på Carlsberglaboratorierne. »Kom til« at lette på låget af en cigarkasse på professor Øjvind Wings kontor. Op ad dagen skulle jeg alene blive der, mens de andre skulle videre ud i byen. Jeg skulle pudse hele molevitten udvendig fra stige. Smuk sommerdag med død-dam stille vejr. Jeg har tændt mig en cigar, prægtig aroma, glemt hvorfra den stammede. Så ser jeg pludselig professor Winge sidde inden for et vindue og stirre op imod mig med kraftigt vibrerende næsebor. En herlig blå røg var sivet ind ad en åbentstående overrude. Professoren lettede på cigarkasselåget og så betydningsfuld ud, men sagde ikke en lyd. *Den* duft kunne han have kendt mellem hundrede sælsomme odeurer.

Mens vi er ved de selvoplevede, må vi lige ha' den med Smukke Hansen med. Han var en tid sidst i 50'erne min makker hos Correll – også et af branchens mest markante firmaer (Argus Rengøringselskab), grundlagt af Willy Correll, der mange år tidligere havde grundlagt det selskab, som i 1941 købtes af De forenede Vagtselskaber. Correll måtte så ikke stifte nye selskaber i branchen i 10 år, men tog fat påny, såsnart disse 10 år var udløbet.

Men tilbage til Smukke Hansen, som hedder Georg Hjort Hansen, var gammel fynsk mester i boksning og naturligvis også blev kaldt Hjorten. Han er i dag selvstændig vinduespudser sammen med sin lille vakse kone, der er lige så skrap til at pudse som han!

Men jeg var altså en dag oppe i en privatlejlighed med Hjorten, og vi havde umanerlig travlt – akkord. Hjorten sløsede lidt med det, og fruene tog maske på. Der var et par af hans vinduer, der ikke var helt pæne. Vi havde bestemt ikke tid til at lave noget om. Så lagde Smukke Hansen, som på det tidspunkt havde pudset vinduer i 10-12 år, ansigtet i de elskværdigste folder og sagde: »Åh, ved De hvad, frue, jeg synes da de er meget pæne – jeg har kun pudset vinduer i to dage!« – Det stillede jo sagen i et ganske andet perspektiv. Fruen kunne straks se, at det var vældigt pænt, og at Hansen nok meget hurtigt skulle komme efter det.

Så er der Bjørneboe Larsen, som har prøvet lidt af hvert, også håndværksmæssigt, skønt han har fået opereret det ene skulderblad og halvdelen af ribbenene bort. Han var skam også vinduespudser en overgang – og en herlig fætter. Det gik jo ikke så stærkt med ham, men alle var villige til at hjælpe, og man ville meget nødig undvære ham, selv ikke på en skrap akkord, hvor han gik helt bag af dansen.

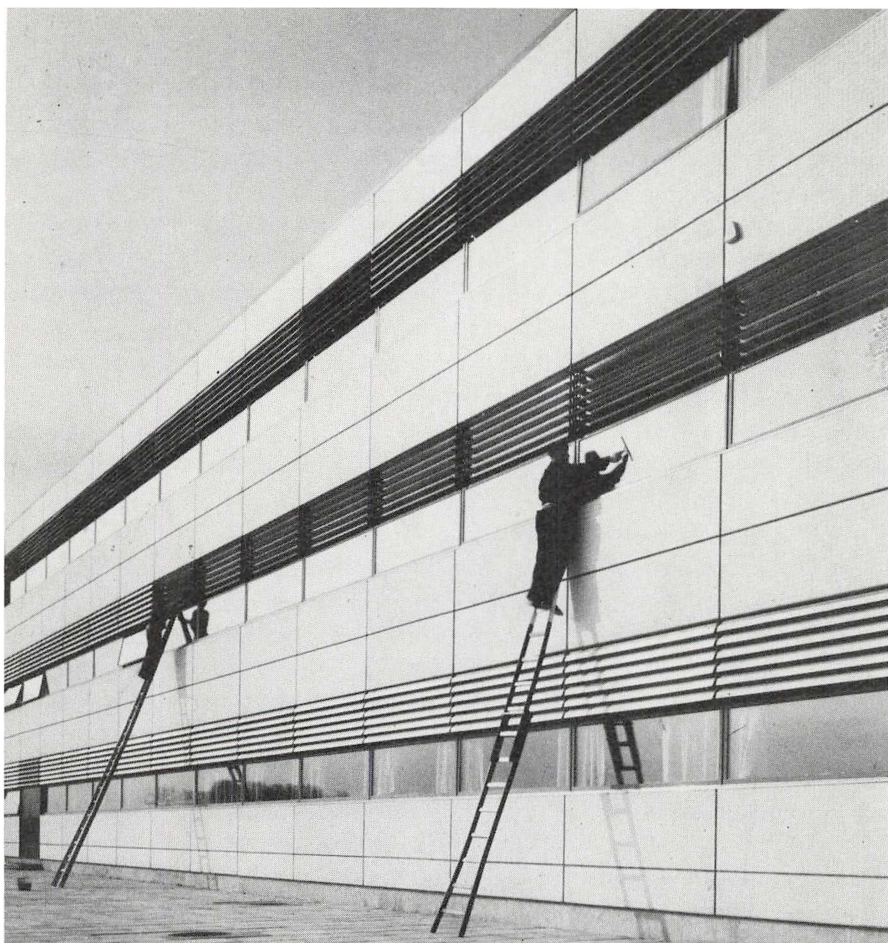
En sådan fællesakkord fik vi engang 4–5 mand med at pudse hele Glassalen i Tivoli. Hver især skulle vi først ud i byen til en del småkunder, og til slut skulle vi mødes i Tivoli. Hele dagens samlede resultat blev smækket sammen og delt efter antallet af næser.

Hans Bjørneboe kom naturligvis sidst ind i Tivoli fra sin tur. I mellemtiden var sket det, at vi andre var blevet smidt ud, fordi Osvald Helmuth var kommet i utide med Inger Christrup og ville prøve på »Vi har det – åh, åh«, osv. Vi havde ellers omhyggeligt konfereret med prøvelisten først. Men vi var altså blevet kastet på porten. En af »os« var den gæve pudser Osvald Olsson, nu selvstændig.

Da Bjørneboe ankom til Glassalen, kunne han ikke begribe, at alle døre var låst. Han hørte sang derinde fra og var ikke et øjeblik i tvivl om, at det var Osvald Olsson, som nemlig altid var i fortrinligt humør og ofte gik og sang så det gjaldede, mens han arbejdede. »Hold nu din kæft, Osvald, og kom og luk mig ind!« Skal vi pynte lidt på historien og sige, at Osvald Helmuth tog det – forholdsvis – pænt . . .

Jeg var engang sammen med bemeldte Osvald Olsson blevet sendt ind for at vaske et stort glasloft i en fornem antikvitetshandel på hjørnet af Ny Østergade og Hovedvagtsgade. Større arbejde – vi gik der det meste af en dags tid og kom på en ret god samtalefod med antikvitetshandleren. Indtil denne pegede på en antik sofa og spurgte Olsson, hvad han ville byde på det stykke møbel. Olsson svarede, selv om han naturligvis godt kunne se, det var noget kostbart stads: »Tjae, lad mig se – skal vi sige, De får en hundredlas for den, men så skal den også ombetrækkes!« Sofaen var mange tusinde værd – ikke mindst var betrækket af stor værdi. Den gode antikvitetshandler blev forbløffende nok så fornærmet, at han ikke alene forholdt sig aldeles tavs resten af den tid, vi var der, men også ringede til firmaet og frabad sig, at Olsson pudsede vinduer hos ham i fremtiden.

Stump, som i 40'erne var stige-, cykle- og cyklelygteformand – udtaltes med tryk som f. eks. *overpakmester*, temmelig ulogisk – på »Gården« (man stillede dengang cykler til rådighed for mandskabet – det skulle man bare byde en pudser i dag!), men altså Stump, som i virkeligheden hed Villy Petersen, nød engang den ære at blive interviewet i radioen »på tomands-

Der kan være mange vinduer i en stor industrivirksomheds bygning. Her er to af firmaet Standards pudsere igang med facaden på Toms Chokolade-fabrik. Fotografiet, der er fra begyndelsen af 60erne, er venligst udlånt af Poul Johansen.

hånd« med Karl Bjarnhof, som havde sludret med ham, da han pudsede i radiohuset. Stump kom med nogle djærve udfald imod arkitekter – jeg erindrer svagt, at han sagde noget i retning af, at de har hoved, hvor vi andre har røv.

Denne indledning blot for at fortælle en anden selvoplevet historie. Jeg havde pudset på et arkitektkontor, hvor en ung dame havde inviteret på en kop kaffe. Almindelig samtale – vist nok lidt frittet ud fortalte jeg om det mest idiotiske arkitektpåfund, jeg endnu havde været ude for, og det

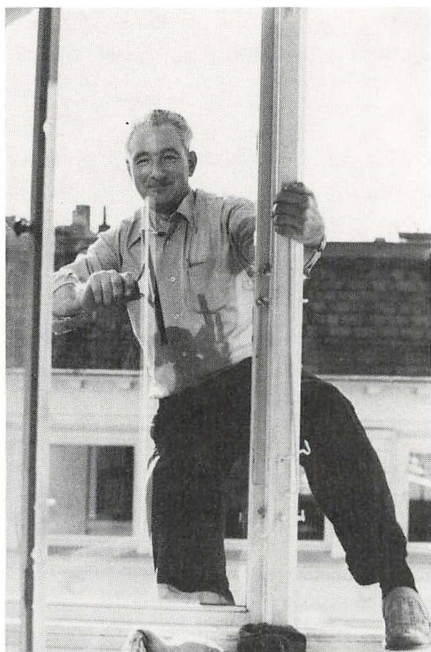
siger sandelig ikke så lidt. Det var på Standard Electric i Rådmandsgade, kæmpevirksomhed med stab af arkitekter og ingeniører til at »regne den rigtigt ud«. De laver en fornem trappe med sammenkoblede vinduer i vippehængsler, vippende over vandret akse. Øverste vindue, eller vist endda flere vinduer, var placeret sådan i forhold til trappen, at de kun kunne åbnes en halv centimeter. Ikke alene skulle der rejses et tårn til 7. etage for at få øverste vindue pudset udvendig, men det ville simpelthen aldrig kunne blive pudset inde imellem! Det var ikke lufttætte, men alm. piv-utætte sammenkoblede fag.

Den unge dame gik hen i et skab og hentede modellen af den pågældende bygning, så flygtigt på den og sagde: »De har ret – det er noget makværk, far dér har lavet!«

Jeg blev vinduespudser, fordi en kollega på Dansk Guldstefabrik, hvor jeg arbejdede på ekspeditionen i nogle år indtil 1946, dette år »sprang« og tog arbejde for sin far, Christian Pedersen, kaldet Christian Knude eller bare Knude (død i 50'erne), der havde en ganske god vinduespolerervirksomhed. Jeg traf kort efter Folmer, min tidligere kollega, på gaden. Han fortalte lidt om faget. Jeg faldt især for hans beretning om Bahns hotel i Badstuestræde, hvor alle gæster gav ham cigaretter, når han kom og skulle pudse deres vinduer. Det var endnu en hård og vanskelig lod at være cigaretryger i Danmark, hvad jeg endnu var på det tidspunkt. Jeg blev omgående vinduespudser – efter at være blevet sat stævne af Knuden i forlængst nedlagte cafe Tanken i en barak over for Vesterport. Det hed sig, at mester skulle lære mig fagets »udgangsstilling«. Og denne viste sig at være at bøje armen – hver gang man fik en bajer i hånden. Jeg var ret lærenem og blev ansat.

En af de aller første dage var jeg med mester ude i generalkonsulinde Hartmanns villa på Svanemøllevej, og aldrig havde jeg dog – har forresten ejheller endnu – set en så overdådig rigdom (jo, forresten, forlæggerenken Hasselbalchs i Ryvangs Alle kan vist stå mål). Til kæmpevillaen hørte en fornem vinterhave med eksotiske planter. Da det var svært at finde tjenestepersonalets toiletter i sådan et stort hus, og Knuden skulle lade sit vand, så han sit snit til at gøre det i en urtepotte i ly af palmer og kæmpemæssige tropiske blomster. I det samme gjorde en prægtig blomst en bevægelse med kronbladene, som om den begyndte at visne, og Knuden hviskede forskrækket: »Av for satan, madammen er helt tosset med de blomster – nu visnede denne her sgu, fordi jeg pissede i potten.« Helt idiotisk plukkede han blomsten af i sin rådvildhed i håb om, at hun så ikke ville få øje på skaden, han havde forvoldt.

Lidt senere hørte vi den fornemme frue beklage sig over, at der var sket

Vinduespolerer Hjalmar Ehlers i arbejde. Fotografierne er fra 1979 og venligst udlånt af Hjalmar Ehlers.

noget mystisk med hendes kostbare *kødædende* plante – dens prægtige blomst var fuldstændig forsvundet. Knuden overhørte ganske den insinuation, der lå i denne bemærkning, selvom den var rettet til en af husets mange tjenende ånder. Knuden gik med den kødædende blomst, som altså blot havde vibreret lidt, fordi der var noget animalsk i nærheden, i sin ene bukselomme. »Jeg vil ikke fortælle, hvad den gjorde ved mig«, sagde han siden, når han genfortalte hændelsen.

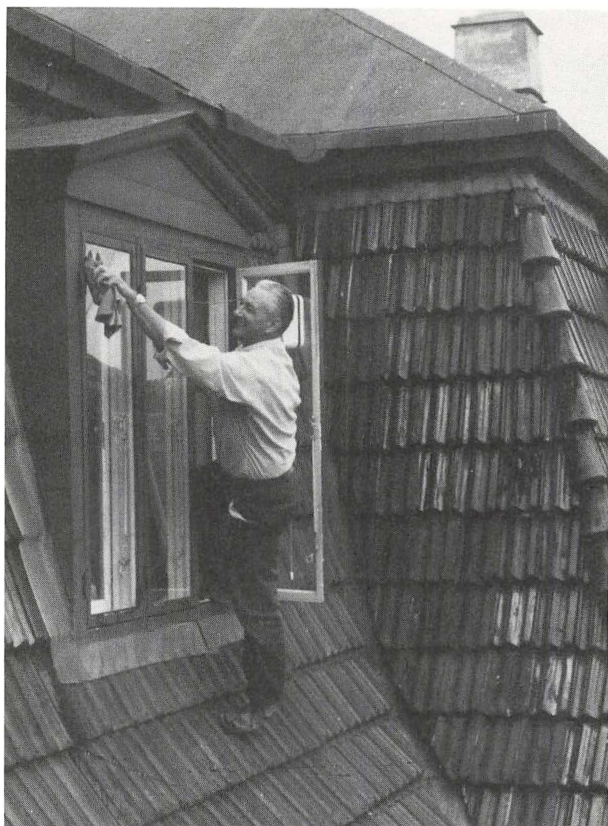
Knuden var i øvrigt en djærv fortæller af allehånde anekdoter, og så vidt jeg husker, var det fra ham, jeg havde den om Andreas Zinglersen – en slægtning af mig langt ude, som jeg ikke kendte, men som havde været vinduespudser i sine unge dage, bl. a. sammen med Knuden. Da de pudsede i Anatomisk Institut og kom ind i et rum, hvor der stod et skelet, gik Andreas kåd hen og greb skelettet i næven og sagde: »Goddag, det er jo min gamle ven Kristoffer!« – Kristoffer var ikke indstillet på en sådan pludselig hjertelighed. Han stod et øjeblik og svajede og klaskede så sammen som en uordentlig bunke ben på gulvet med et grinende kranium på toppen.

Samme Andreas blev undertiden kaldt Glasmorderen, fordi han i mangt og meget andet var lige så voldsom, som da han hilste på skelettet. En dag gik han, ifølge afdøde Christian Knude, på fortovet med en stige over skulderen, mens Knuden gik med sin ude på gaden, som sig hør og bør. Der lyder et brag, og et udhængsskilt styrter ned, »Det var sgu da ikke mig, der gjorde det!« udbryder Andreas og vender sig så brat med stigen, at han smadrede endnu et udhængsskilt fem meter fra det første.

Så er der en historie, der nærmer sig det kriminelle – eller rettere overskrider det en kende. Desværre, må man vel sige, er der ikke tale om nogen opdigtet anekdote. Fra firmaet »Vestergade«, hvor sidst i 40'erne Søren Beton var forretningsfører (direktør Frantz Olsen var en fornem mand og lod sig sjældent se), var et hold ude at pudse i Carlsberglaboratoriet på Gl. Carlsberg Vej. Man holdt frokost i et kælderrum og fik af en kittelklædt herre nogle bajere, nok til et par omgange til frokosten. Da de var drukket, var tørsten ikke rigtig slukket. Så er der en, der siger: »Jeg ved, hvor bajerne står!« – Afsted med ham, tilbage til kælderrummet med en nævefuld. I det samme kommer firmaets forretningsfører på besøg, iført den gule kedeldragt, som han tog på, når der var chancer for, at han selv kunne være lidt til nytte et sted, hvor han besøgte sit mandskab. Der blev hentet en omgang øl, da Søren kom – det var jo vor mester, og man gør meget for at stå sig godt med mester. Da den omgang var drukket, blev der hentet en omgang til. Siden ville Søren, der blev meget hurtigt halvfuld, også give en omgang. Han fik forevist stedet, hvor bajerne stod – dog vist nok uden, at man gjorde ham opmærksom på, at det var ganske illegalt, at man tog selv.

Vinduet stod åbent i kælderrummet, uden for var der en dyb udgravning – der skulle indlægges et eller andet i bygningen. Efterhånden som der blev »købt« flere og flere omgange, røg de tomme flasker ud af vinduet og havnede i udgravningen. Man cykler omsider hjemad, alle noget berusede. En af dem påkører en mand ved Palladium – og stikker af. Men manden så telefonnummeret, som stod malet med store tal på både stigerne og pudsernes store kobberspande, som hang over diverse cyklestyr.

Ankomsten til Vestergade fester man videre. Politiet ringer. Søren tror, det er gas, og lægger røret på med en dum vits. Politiet ankommer straks efter til kontoret og optager rapport. Det blev til en betydelig bøde til ham, der væltede manden. Men meget værre var det dagen efter, da der blev ringet til forretningsføreren fra Carlsberglaboratoriet om, at pudserne dagen før havde stjålet et hav af bajere. At dømme efter de tomme flasker i udgravningen var der tale om ca. en kasse øl, som man i hvert fald ville have betalt. Søren Beton, forretningsføreren, erklærede sig naturligvis

*Vinduespolerer
Hjalmar Ehlers
fotograferet 1980
under arbejde i den
indre by i Køben-
havn. Fotografiet er
venligst udlånt af
Hjalmar Ehlers.*

straks villig til at betale, men blev noget hed om ørerne, da stemmen i telefonen sagde: »Men vi vil gerne tale med en af pudserne, der var her – mere for at statuere et eksempel. Ham med den lyse kedeldragt var den værste – vil De være venlig at sende ham herud med penge for en kasse øl!«

Den var ikke så god, for »ham med den gule« var Søren selv – de andre havde grønne kedeldragter. »Jeg har fyret ham«, måtte Søren sige, »jeg havde indtrykket af, at det var ham, der forledte de andre!« – Så måtte »en af de andre« cykle ud med pengene, som Søren naturligvis betalte af sin egen lomme. Og Søren måtte også betale en klækkelig ekstraskilling til ham, som måtte ud at stå til skideballe på hele holdets, og altså ikke mindst forretningsførerens vegne. Det taler til laboratorieledernes ros, at intet i forholdet til pudserfirmaet ændredes, man hørte aldrig om episoden mere, og der var stadig gratis øl til pudserne – i det omfang, man fra laboratoriets side ønskede at give.

Frantz Olsen, der døde i 50'erne, var grundlægger af det første vinduespoleringsfirma i Danmark, kaldet Vestergade, og eksisterende endnu andetsteds i byen. Officielt navn Kompagniet for Spejl- og Vinduespolering, grundlagt 1896. Olsen havde indført tyske polerere til oplæring af danske og fik i dette århundredes første årtier en sådan vind i sejlene, at han blev en meget rig mand. I bogen »Mit København« fra 1939 beretter Carl H. Clemmensen om et besøg i Nimb i udgivelsesåret – og ser til sin store forbavsel selvste direktør Frantz Olsen, en af de gamle fra Chr. Houmanns og Herman Bangs dage, da fru Nimb var deres moderlige veninde.

Frantz Olsen holdt aldrig op med at have fine vaner, selvom det gik mildest talt ned ad bakke med hans firma, og der i de sidste mange år kun arbejdede 6–7 mand i firmaet, mens Dansk Polerings Selskab (»Gården«) havde overtaget rollen som det store firma og havde 35–40 i arbejde.

Jeg har mange gange pudset direktør Olsens privatlejlighed i Carl Johans Gade på Østerbro. En tragisk udseende, grå dame, der så ud, som om hun havde sultet hele sit liv, blev af mig første gang – som af alle de pudserne, der gennem tiden havde været der – anset for at være direktørens lille, forhutlede tjenestepige. Men det var den store mands kone. Han vedblev til det sidste at holde elskerinder og spise frokost hver dag i Nimb. Tilsidst ældgammel og senil. Kunne komme op på firmaets kontor om formiddagen og hente 500 kroner og kvittere for dem og hen på eftermiddagen komme tilbage og sige: »Hør, fik jeg ikke en hel del penge i formiddag?« – Han havde ikke til en vogn hjem. Det var vel at mærke i 1948–50, hvor 500 som bekendt var lidt mere end i nutiden.

Men vi må vist hellere se at komme tilbage til anekdoterne . . .

I de tider, hvor Dansk Polerings Selskab endnu hørte til Vægtergården, mødtes pudserne i en kælder i »Gården« og fik sedlerne til dagens arbejde udleveret samt eventuelt cykler og stiger, og man mødtes igen her til fyraften. En dag fortalte en pudser, som blev kaldt Fantomet, om en hændelse, han havde været udsat for, og som »vi andre« jo nok havde holdt kæft med, hvis det havde været os. Han havde (1947) været ude at pudse i en villa i Hellerup, og da han var på vej tilbage, var der blevet ringet og klaget over hans arbejde. – »Du må selv tage ud og lave det om«, sagde overinspektør Aage Olsen, kaldet Ole, til ham, og Fantomet stampede atter til Hellerup med cykle og stige dagen efter. I modsætning til den foregående dag havde han denne gang ikke sine briller med, og det gav ham et fuldstændig andet udseende. Fruen i Hellerup genkendte ham ikke. Sammenbidt måtte Fantomet æde beske piller som: »Det var et værre svin, som var her i går« – og: »Han var iøvrigt en højst aparte fyr«.

Vinduespudser på Husqvarna motorcykel. Fotografiet er fra 1934 og venligst udlånt af Rich. Jensen.

Det var han nu også. Alene det, at han selv stiller op i kælderens og fortæller det, siger jo et og andet om ham. Men en brav gut og en førsteklases kammerat. Udmærket begavet, selv om man skulle tæt på ham for at blive klar over det – og have en stor tålmodighed. Han snakkede nemlig som et maskingevær skratter. Navnet Fantomet havde han fået, fordi han om vinteren stoppede kedeldragtens bukseben ned i nogle vældige støvler og havde en hjelm på hovedet, der gav ham en sporadisk lighed med tegneseriefiguren. Fantomet begik selvmord med gas midt i 50'erne, kun et par og tredive år gammel. Motivet meget gådefuldt for alle, der ikke kendte ham meget, meget godt. Han var jo udadtil den evigt smilende og glade, der tilsyneladende nød at være ethvert selskabs klovn.

Nu om stunder kan man købe polereklude, der er »vasket ud« ad teknisk vej, men før i tiden tog det en rum tid, før en ny klud kunne fungere rigtigt. Den skulle ikke blot vaskes ud i mange hold vand, men også slides til. Man kunne her skyde en genvej ved at slibe kluden lidt på en fortovsflise eller husmur. At en pudser engang gjorde det nede i den smukke forgård med flisegange foran Gentofte rådhus, fik den funktionær på rådhuset, der havde med vinduespudsningen at gøre, til at ringe til Ole på Gården og sige: »Hør Olsen, en af deres mænd er stærkt beruset. Han ligger på knæ ude ved indkørslen og pudser fortovsfliser!«

Sorte Rudolf var i 40'erne pudser og en gevaldig sheik. Der var ikke grænser for de eventyr, han oplevede med damer, når han pudsede badeværelsesvinduer. Da han for Vægtergården skulle ud at pudse på gummivarefabrikken Schjönning og Arvé på Nørrebro, Heimdalsgade vist, blev han på forhånd advaret imod at være for rapmundet over for damerne i kondomafdelingen. Men dem skulle Sorte Rudolf (erindrer ikke hans efternavn) nok klare i stiv arm.

Mens hans makker holdt sin kæft og ikke svarede mere end højst nødvendigt, når damerne begyndte at gasse, optrådte Rudolf dels som den store hjerteknuser, dels som en slem gavflab. Det skulle han aldrig have gjort. Hans makker ville meget nødtigt pudse vinduet på dametoiletet, men den skulle Rudolf selvfølgelig nok klare! Da han kom derud, kastede tre store, stærke kvinder sig over ham, trak under anvendelse af lettere vold bukserne af den skrækslagne Don Juan og holdt deres jublende indtog i kondomafdelingen med dem som sejrspane, en af dem holdt dem højt hævet i den ene hånd. Det var en knap så kry Rudolf, der en time senere, stadig på toiletet, modtog sine bukser af kollegaen, der havde optrådt uprovokerende.

At begyndere – undskyld, »ny«begyndere – ofte på to dage er meget dygtigere end læremesteren, har man mange eksempler på. Frederik A. Keller (søn af grundlæggeren af føromtalt «Lille Vestergade» i Pilestræde) kender et af de pinligste eksempler herpå. Keller, som nu er legepladsleder i Bredegrund på Amager, har også en fortid som vinduespoleremester. En dag i begyndelsen af 50'erne havde han taget en Tom Sander, som netop havde pudset i to dage, med på etagetur. Med en drabelig høj stige skulle man pudse daværende restaurant Peking på hjørnet af Østergade og Kongens Nytorv udvendigt. Da Tom var oppe på stigen, vaskede han alle ruderne ind på én gang og skulle først bagefter trække med skindet. Det var en steghed sommerdag, og vandet var forlængst dampet bort, før Tom var der med skindet, hvilket får ruderne til at gnistre og lyne. Keller råbte op til ham, at han skulle nøjes med at vaske en lille smule ind ad gangen.

Hva'beha'r? Skulle den fyr dernede komme og lære ham, Tom Sander, noget? Han smed skind og klude ned, stavlede ned ad stigen og gik sin vej uden at sige farvel. Så stod Keller ellers der med en stige så drabelig høj, at der skulle to mand til at lægge den ned, hvor meget han end pressede den ind mod muren og forsøgte at gøre det alene.

Princippet er naturligtvis, at man løfter stigen godt ud på gaden, hvorpå den ene mand stiller sig to trin op og bliver her som kontravægt, mens den anden lægger den ned. Så er det hele ganske let. Keller måtte vente næsten en time, før der kom en tilfældig pudser forbi, der kunne hjælpe ham.

Der er en meget udbredt hang mellem pudserne til at give hinanden øgenavne – eller kælenavne, om man vil. Her er tidligere nævnt Fantomet og Glasmorderen, og adskillige andre. Man har gennem tiderne også kendt navne som Arme og Ben (og hvilket fag har ikke det), Henning Vådrev, Den gyldne Kapsel, Ministeren (pudsede en lang periode i ministerialbygningen, men navnet fulgte ham siden overalt), Niels Vaskeklud, Påskeægget (efter hovedformen), Ti små snavsede fingre, Knalde Karl og mange andre.

Hansen Dårligvej (Hans Hansen, som startede som pudser omkring 1920 og blev ved til 50'erne, nu vistnok på en retrætepost som lagerarbejder på Atlas) fik dette navn, fordi han en morgen i 20'erne, mens han arbejdede for den dengang ganske unge Willy Correll, af mester blev bebrejdet, at han havde brændt den af dagen før. – »Det var sådan et dårligt vejr,« undskyldte Hansen sig med – den dårligste undskyldning, nogen pudser kan give. Man skal helst kunne pudse vinduer i al slags vejr, og kunne man ikke pudse i regnvejr, ville man aldrig kunne opnå en rimelig årsage.

Søren Formbrød, som lever endnu som pensionist i Klokkerhøjen, vistnok nr. 13 (NV), var også en af de gamle fra 20'erne. Straks efter 2. verdenskrig, da George Formby's film kom op herhjemme, blev Sørensen (Niels) kaldt Søren Formby – på grund af en umiskendelig lighed. Det blev siden, da George Formby blev mindre kendt, forvansket til Formbrød! Det må noteres, at Sørensen aldrig på noget tidspunkt har villet vedkende sig nogen som helst lighed med den sjove englænder.

Søren Formbrød var med ude at pudse for Correll på Ingeniørkasernen i Ryvangen den dag, da Knudsen lavede skandale. Et helt hold pudsede derude om morgenen, deriblandt Gunnar Knudsen, som havde været på druk hele natten. Han blev smidt hen i en lænestol og bedt om at sove, så han ikke gik de andre i vejen – han skulle nok få lov til at være med på den fælles akkord alligevel.

Da man var færdige med morgenarbejdet, glemte man ganske Knudsen og gik over i kantinen og drak kaffe og spillede billard (på kaserneområdet). Det var lørdag, og man skulle hjem til mester kl. 11. Da man forlader kantinen, ser man, at der er stor parade nede på appelpladsen, uhyre højtideligt, der præsenteres gevær og høres gnækkende kommandoråb og hornsignaler og smelden af flag. Det er generalinspektøren, der er på besøg. Midt i det hele står Knudsen og præsenterer spand! (og kæfert!).

Pudserne får smidt ham ind på kantinen, mens de i hast gør noget udvendigt arbejde færdigt, men da man en halv time efter kommer for at hente synderen, er han væk. Man leder og leder og finder ham ikke – drager

så til staden og modtages af en temmelig vredladen direktør Correll. Der var blevet ringet ude fra kasernen, at da kommandantens kone havde åbnet sin dør, var en døddrukken pudser trimlet ind i hendes entré med spand og det hele.

Knudsen blev fyret, men det var ikke første gang, han var blevet det – heller ikke af Correll.

Willy Correll havde undertiden den vane pludselig at fyre hele personalet, når en eller flere af dem havde lavet labanstreger med ham. Det skete således en lørdag morgen, hvor pudserne skulle ud og lave en hel masse. De kom tilbage kl. 11 – uden at have lavet andet end at drikke bajere. Alligevel sagde Correll, djærvt, for sådan var han jo osse (og er vel endnu): »Jeg har tilgivet jer! I kan godt komme på mandag alligevel«. – Så skulle selvfølgelig hele banden ikke blot have deres sædvanlige lørdagsforskud, men denne gang dobbelt så meget som ellers, fordi de i deres sorg over at være blevet fyret havde måttet sidde på værtshus hele formiddagen i stedet for at arbejde.

Summary

The »Glass-killer« and other window-cleaners

Bent Zinglensen, the author, who is known for a number of ethnological books, mostly about Copenhagen and its night life, writes about Copenhagen window cleaners, their nicknames, jargon, and their anecdotes. Zinglensen is a former window cleaner and therefore knows the trade from within. Eske K. Mathiesen has written an introduction to Zinglensen's article.

Dansk Folkekultur 1985

EN SELEKTIV BIBLIOGRAFI

Af Else Marie Kofod

Redaktionen afsluttet 1. februar 1986

I. BIBLIOGRAFI, HISTORIE, METODE

Bibliografi:

BARNETS kulturhistorie i Norden. En kommenteret litteraturfortegnelse. Supplement 1980–1984. Under redaktion af Mette Alkærsig . . . et al. Viborg 1985. 64 s. (NEFA-dokumentation. Ny serie; 6).

BJERREGÅRD, KR.: Udvalg af litteratur om Ringkøbing amt 1983–1984. HARDSYSTEMS ÅRBOG 2. rk. 19. bd. (1985) 117–151.

CHRISTENSEN, BODIL: Vendsyssel-litteratur 1984. VENDSYSEL ÅRBOG 1985 115–118.

DANSK FOLKEKULTUR 1983. En selektiv bibliografi. Af Else Marie Kofod. FOLK OG KULTUR 1984 85–93.

DANSK FOLKEKULTUR 1984. En selektiv bibliografi. Af Lis Castberg. FOLK OG KULTUR 1985 137–148.

DIECKMANN RASMUSSEN, JØRGEN: De lokalhistoriske årbøger 1984. En oversigt. FORTID OG NUTID XXXII:4 (1985) 305–316.

ELIASSEN, SIGRID: Litteratur om Bornholm 1984–85. BORNHOLMSKE SAMLINGER II. rk. 18. bd. (1985) 217–225.

ET UDVALG af historisk litteratur om Ribe Amt. FRA RIBE AMT XXIII:II (1985) 456–465.

FRYDENDAHL, ELLEN: Et udvalg af litteratur om Holbæk Amt 1984. FRA HOLBÆK AMT 1985 62–70.

HANSEN, JEPPE: Litteratur om Himmerland og Kjær Herred 1984–1985. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 74 (1985) 125–134.

HEDEGAARD, RUTH: Nordjylland i forandring. En bibliografi om bygninger og anlæg i Nordjyllands Amt 1850–1950. Udg. af Museumsrådet for Nordjyllands Amt. Søby 1985. 66 s.

ILLUSTRERET TIDENDE. Illustrationer af danske lokaliteter. En topografisk fortegnelse. København 1983- ill.

BIND 2, del 1: 1900–1924. København og Frederiksberg. af Marianne Duelund, Lis Frederiksen, Hanne Lund. 1985. 226 s. (Studier fra Danmarks Biblioteksskole; 53).

MOGENSEN, MARGIT: De kulturhistoriske museers årsskrifter 1984. En oversigt. FORTID OG NUTID XXXII:4 (1985) 317–321.

NORDISK BIBLIOGRAFI for folkelivsforskere 1981. Udgivet af NEFA Nordens dokumentationsudvalg. Viborg 1984. 175 s. (NEFA-dokumentation. Ny serie; 5).

SVANBERG, INGVAR: Folk og kulturer. En vägledning till kulturanthropologiska, etnologiska och folkloristiska bibliografier. Av Ingvar Svanberg och Eva-Charlotte Ekström. Viborg 1985. 79 s. (NEFA-dokumentation. Ny serie; 7).

Historie

ADRIANSEN, INGE: Det sønderjyske teglværksprojekt – historie, indhold og resultater. LOKALHISTORISK JOURNAL 14:1 (1985) 3–10. ill.

BOYSEN, JESPER: Hans Ellekilde og hans virke for det sønderjyske og lokalhistoriske arbejde. SØLLERØDBOGEN 1985 103–126. ill.

BØNDER OG FISKERE. Festskrift til Holger Rasmussen. Red.: Birte Friis. Udg. af Nationalmuseet. København 1985. 250 s. ill. (Folkelivs studier; 9).

DET ER DANMARK. 1985 – Dansk Folke-museum 1985. Red. af Inge Mejer Antonsen . . . et al. Udg. i tilknytning til udstillingen på Nationalmuseet, Brede. København 1985. 76 s. ill.

- FORENINGSARKIVER FRA VIBORG AMT. Red.: Erik Bach Andersen. Udg. af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver i Viborg Amt. Thisted 1984. XII, 142 s.
- HAHN-PEDERSEN, MORTEN: Søfartssamlingen i Troense og den sydfynske søfart. Udg. af Svendborg og Omegns Museum. Svendborg 1985. 36 s. ill. (Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum; 14).
- KJÆR, BIRGITTE: Et museum bliver til. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY«. ÅRBOG 1984 9–32. ill. litteraturliste.
- KJÆRBOE, TOVE: Et museum og dets historie. Udg. i anledning af Ærø Museums 75 års dag 1910–1985. Ærøskøbing 1985. 23 s. ill.
- LOKALHISTORISKE ARKIVER i Fyns amt 1985. Ved Bent Ødegaard. Udg. af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Arkiver i Fyns Amt. Odense 1985. 217 s.
- MICHELSEN, PETER: Frilandsmuseet ved Sorgenfri. Museets historie og gamle huse. 3. forøgede udgave. København 1985. 255 s. ill.
- NIELSEN, FLEMMING: Foreningsarkiver og forenings historie. FRA RIBE AMT XXIII:II (1985) 442–455. ill.
- NYROP-CHRISTENSEN, HENRIK: Peter Holm og hans museum. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY«. ÅRBOG 1984 33–68. ill.
- OUSAGER, STEEN MICHAEL: Foreningsliv i Storkøbenhavn. En arkivoversigt. Udg. af Lokalhistoriske Arkiver i Storkøbenhavn. Ballerup 1984. 338 s. ill.
- STORBY-FORSTAD-BOLIG: Rapport fra NEFA's 13. feltseminar. Bagsværd 1983. Udg. af NEFA-Norden. NORD NYTT 23 (1985) 3–123. ill. Litteraturliste. English summary.

Metode

- DRAGSBO, PETER: En ny Danmarks beskrivelse på vej. Overblik over kulturhistorien – et mindre forskningsfelt for museerne. FOLK OG FORSKNING 9:3 (1985) 22–33. ill.
- FRIIS, LARS: Om indretning af fattighuset fra Greve. NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1985 146–151. ill.
- JUST, FLEMMING: Om at udgive lokalhistoriske årbøger. FOLK OG FORSKNING 9:3 (1985) 34–41.

- LUND, NIELS WINDFELD: Hvorfor beskæftige sig med dagliglivet. FOLK OG FORSKNING 8:4 (1984) 44–52.
- LUND, NIELS WINDFELD: Livsformens historie. FOLK OG FORSKNING 8:4 (1984) 76–83.
- MUSEUM EXTERIØR/INTERIØR. Udg. i forbindelse med et symposium om Museumsarkitektur, den 9., november 1984 i Etnografisk Samling, Nationalmuseet. København 1985. 93 s. ill.
- NIELSEN, FLEMMING: Indsamling af foreningsarkivalier i Ribe amt. FOLK OG FORSKNING 8:4 (1984) 32–43.
- PIHL-ANDERSEN, AXEL: Historien er levende. [Om Kirsten Hastrups opgør med den mekaniske historieopfattelse]. FORSKNINGEN OG SAMFUNDET 11:7 (1985) 5–7. ill.
- STEENSBERG, AXEL: Det manipulerende menneske. København 1985. 134 s. ill.
- STOKLUND, BJARNE: folk life research. Between history and anthropology. A 75th anniversary lecture. Pub. by National Museum of Wales. Cardiff 1983. 27 s.
- VEJLEDNING i lokalhistorie. Fra plan til bog. Af Verner Bruhn, Knud Prange, Eric Mourier. København 1985. 1984 s. ill. (Dansk Historisk Fællesforenings Håndbøger).
- VESTERGAARD, TORBEN: Fiskeri og teknologisk antropologi. JORDENS FOLK 20:2 (1985) 60–68. ill.

II. FOLKELIV, ERINDRINGER OG BIOGRAFIER, DAGBØGER OG BREVE, SAMFUNDSFORHOLD

Folkeliv

- HERREGÅRDSLIV 1887–1900. Udg. af Dansk Fotohistorisk Selskab. Herning 1984. 32 s. ill.
- KRISTIANSEN, KRISTIAN: Det ukendte Danmark. 43 mærkelige og mystiske steder vest for Storebælt. København 1984. 159 s. (i 2 bind) ill.

Folkeliv: Sjælland, Lolland-Falster, Møn og Bornholm

- ANDERSEN, FR.: Nykøbing F. fra gamle Dage. 2. udgave. Tofterup 1985. 45 s.
- EN BOG OM BRØNDBYØSTER. Udg. af Landsbyforeningen Brøndbyøster. Brøndbyøster 1985. 124 s. ill.

FLENSBURG, CARL: Billeder fra det gamle Kastrup. Med indledning og billedtekst ved Gerhard Taarnby. Udg. af Tårnby Lokalhistoriske Samling. Kastrup 1985. 168 s. alle ill.

FRA DET NU FORSVUNDNE BIRKERØD. Fra billedsamlingen i Birkerød Lokalhistoriske Forening og Arkiv. Red.: Tor-mod Hessel og Hanne Mikkelsen. Birkerød 1985. 95 s. alle ill.

FRA DET NU FORSVUNDNE GREVE, Kildebrønde, Hundige, Mosede, Karlslunde og Tune. Ill. med fotografier fra Greve Lokalhistoriske Arkiv. København 1985. 95 s. alle ill.

HJORT ERIKSEN, S.: Møde med Stationsbyen Ballerup. Udg. af Ballerup og Omegns Historiske Forening. Ballerup 1984. 20 s. ill.

HUNDSTRUP, H.: Folk i Brøndby. Fra reformationstiden til grundloven. Udg. af Brøndby kommune, kulturel forvaltning, i anledning af 900-års dagen for Brøndby, 21. maj 1085–21. maj 1985. Bd. 1–2. ill.

MICHELSSEN, F.: Næstved 1870 – da banen kom til byen. Udg. af Historisk Samfund for Præstø Amt. Herlufmagle 1985. 79 s. Særtryk af HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT 1985 7–79. ill.

OLSEN, OLUF: Stationsbyen Taastrup. Et erindringsbillede. Udg. af Torslunde-Ishøj Lokalhistoriske Forening. Ishøj 1985. 19 s. ill. (Lokalhistorien for Torslunde-Ishøj og Tranegilde. Sænummer).

TIEMROTH, PETER: Der var engang et Valby ... Mennesker og miljøer fra en svunden tid. Valby 1984. 85 s. ill.

Folkeliv: Fyn

JONASEN, OTTO: Købstadsliv i enevældens barndom. Svendborg sidst på 1600-tallet. Udg. af Svendborg og Omegns Museum. Svendborg 1985. 96 s. ill. (Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum; 13).

LUND, EVA: Træk af en forsvunden landsbys liv. Ejby, Vor Frue Landsogn, Odense. Odense 1985. 53 s. ill.

MEHR, KAJ: Faldsled. Et bevaringsværdigt miljø. Odense 1985. 62 s. ill.

RUDKØBING – dengang. Byen i billeder 1865–1915. Udg. af Rudkøbing byhistoriske Arkiv. Rudkøbing 1984. 111 s. alle ill.

Folkeliv: Jylland

BARN AF HIMMERLAND. Red. af Martin Bjerring ... et al. ... Udg. af Lions Clubber i Himmerland. Ranum 1985. 223 s. ill.

BARN AF VENDSYSSEL. Vendelboere fortæller erindringer fra deres barndom i Vendsyssel. Udg. af Lions Clubber i Vendsyssel. Vrå 1975-. Bind 5: Red.: Elmer Dalsgaard ... et al ... 1985. 185s. ill.

CHRISTIANSEN, FOLMER: Af Kiers Gaards historie. Udg. af Højer Mølle- og Marskmuseum, Kiers Gaard. Højer 1984. 20 s. ill. (Skrifter fra Kiers Gaard; 2).

FAABORG, SVEND AAGE: »Wollesgydekaréen« afgrænset af Ramsherred, Nørretorv, Wollesgyde, Klinkbjerg, Barkmøllegade. Spredte træk og hændelser fra et af de ældre bykvarterer i Aabenraa. Åbenrå 1984. 54 s. ill.

GRAUGAARD, ESBEN: Harboørefolk på Jegindø. En beretning om havboernes opbrud og søgen mod Limfjordsøen. Thisted 1985. 52 s. ill.

GROVE-STEPHENSEN, F. S.: Lille Rådhusgade in memoriam. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1985:3 81–85. ill.

GUDUM-SOGNET mellem hede og fjord. Samlet af Ellen Damgaard ... et al ... Lemvig 1985. 151 s. ill.

HOLCK ANDERSEN, KNUD: Torvene, huse og mennesker i Thisted o. 1900. Af Knud Holck Andersen m. fl. Udg. af Lokalhistorisk Arkiv For Thisted Kommune. Thisted 1984. 91 s. ill.

JENSEN, KNUD: Folkeminder fra Janderup og Billum Sogne. FRA RIBE AMT XXIII-II(1985) 366–407. ill.

KINCH, J. F.: Ribe bys historie og beskrivelse. Med indledning og kilde- og litteraturfortegnelser ved Ole Degn. Reprografisk genudg. af Jysk Selskab for Historie efter originaludg. 1869–1884. Århus 1985. 2 bind.

LANDBOLIV. Erindringer fra Viborg amt. Udg. af Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver i Viborg Amt. Thisted 1985-.

BIND I: red. af John Gert Laugesen og Henriette Kristensen. 1985. 71 s. ill.

MATHIESEN, HANNE: Men klitterne er tavse – et essay om Lildstrand. MIV 13 (1985) 148–163. ill.

NIELSEN, JENS: Erindringer og egnebe-

- skrivelser. VENDSYSSEL ÅRBOG 1985 77–104. ill.
- NORDBORG. Historien om Nordborg med træde helt frem til vor egen tid. Red. Boye Andersen. Udg. af Historisk Samfund for Als og Sundeved. Sønderborg 1984. 137 s. ill. (Fra Als og Sundeved; 62).
- NØRGAARD, FELIX: Mellem hav og fjord. Glimt af fjerne år. En barndom i Hanhered. Herning 1985. 33 s. ill.
- PETERSEN, VIGGO: Aalborg og herregårdene. Aalborg 1985. 128 s. ill. (AALBORGBOGEN1985).
- RYTTER, JENS: En by ved en fjord. [Om Struer]. Struer 1981. 10 s. ill.
- UNG I VESTJYLLAND. Under redaktion af Benny Boysen. Herning 1984. 141 s. ill. (Hardsysselfolk; 4).
- VESTJYDER FORTÆLLER. Udg. af Lions Club Varde. Varde 1984. 96 s. ill.
- WITT, TORBEN: Da Alborg blev en industriby. BYGD 16:1 (1985) 3–31. ill.
- Samfundsforhold:**
- ANDERSEN, BIRGIT: Løsgængere og ørkesløse folk. Værdigt og uværdigt trængende omkring år 1600. FORTID OG NUTID XXXII:4 (1985) 245–261. ill.
- ANDERSEN, SVEND AAGE: Salt og brød gør kunden rød. Arbejderliv i Århus 1870–1940. Udg. af Byhistorisk Udvalg. Århus 1985. 227 s. ill.
- BJØRN, CLAUD: Frygten fra 1848. Bonde- og husmandsuroen på Sjælland i foråret 1848. Udg. af Landbohistorisk Selskab. Odense 1985. 155 s. ill.
- DAHL HANSEN, BENTE: Fattigjagt i 1700-tallet. SIDEN SAXO 2:3 (1985) 11–17. ill.
- DAMSHOLT, NANNA: Kvindebilledet i dansk højmiddelalder. København 1985. 338 s. (Doktordisputats).
- DAMSHOLT, NANNA: Kvinder i middelalderen. SIDEN SAXO 2:3 (1985) 18–23. ill.
- FOLK OG RET. [Interview med Claus Bjørn om hvordan tingbøger kan bruges til at beskrive landsbysamfundet i 1600-tallet]. SIDEN SAXO 2:4 (1985) 20–23. ill.
- FRIIS JENSEN, EJVIND: Ordenshåndhævere i landsogne. HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT. ÅRBOG 72 (1985) 22–35. ill.
- FINCK, GRETE: Borre Forsamlingshus. 1894–11. november 1984. 18 s. ill.
- GLENTÉ, KAREN: Hellige kvinder. Om kvindebillede og kvindebevidsthed i middelalderen. Udg. af Middelaldercentret, Københavns Universitet. København 1985. 126 s.
- GRATHWOHL, JAN ULRIK: Værtshuse og cafeer i København. JORDENS FOLK 20:4 (1985) 172–182. ill.
- HYLDETOFT, OLE: Om industrialisering. SIDEN SAXO 2:2 (1985) 11–14. ill.
- JANSEN, CHR. R.: Det vilde vesten – i Danmark. [Livet i de danske stationsbyer var i de første årtier præget af rodløshed, uro og drikfældighed ...] FORSKNINGEN OG SAMFUNDET 11:5 (1985) 12–16. ill.
- KROGH, TYGE: Mod dovenskab og ørkesløshed. SIDEN SAXO 2:4 (1985) 4–13 ill.
- MIKKELSEN, FLEMMING: Revolutionen, der aldrig kom. FORSKNINGEN OG SAMFUNDET 11:8 (1985) 14–15. ill.
- PETERSEN, ERLING: Syge- og Hjælpeforeningen for Vallensved Sogn. HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT. ÅRBOG 72 (1985) 12–21. ill.
- RIISMØLLER, PETER: Sultegrænsen. 2. udgave. Med indledning af forfatteren samt efterskrift ved Søren Nankø-Krogh. København 1985. 156 s. ill.
- SKOV-JENSEN, NIELS: Soderup. Noter om Roskildebispeens gårde og fæstere i Soderup by. Udg. af Historisk Samfund for Høje-Taastrup Kommune. Tåstrup 1981. 35 s. ill. (ÅRSSKRIFT; 1982).

Erindringer og biografier

- ANDERS NIELSEN SJÆLLÆNDERS gerninger og hans død. Udg. i anledning af 100-års dagen for den sidste offentlige henrettelse i Danmark, 22. november 1822. Udg. af Rudbjerg Lokalhistorisk Arkiv. Nakskov 1982. 86 blade. ill.
- BISGAARD, OVE: En mælkemands erindringer fra det mørklagte København under besættelsen 1940 til 1945 og tiden der fulgte. Red. og med indledning af Eske K. Mathiesen. København 1985. 60 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«; 14).
- BOISEN, ELINE: – men størst er kærligheden. Eline Boisens erindringer fra midten

- af forrige århundrede. Udg. af Anna Bojsen-Møller m. m. fl. København 1985. 428 s. ill.
- BORG, SVEND: Drengesind og bondeliv. Erindringer 1919–1940. Nykøbing Mors 1984. 160 s. ill.
- BYSKRIVEREN I RUDKØBING. Om Peter Rasmussen – et opfindergen fra 1800-tallet. Udg. af Frede Pries Nielsen. Videbæk 1985. 140 s.
- ERNGAARD, NIELS: Erindringer om Børkop Mølle. Udg. af Børkop Lokalhistoriske Arkiv. Børkop 1985. 26 s. ill.
- FRANDBSEN, N. H.: Mordet på Store Hans. København 1985. 140 s. ill.
- GERMANN, MARIANNE: Ole Bendtsen – en bonde fra Kraghave. SIDEN SAXO 2:4 (1985) 30–35. ill.
- HAUGE, ANDERS: En husmand fortæller. Eget forlag. u. å. 43 s. ill.
- HENRIKSEN, FREDE: Erindringer om min mors forældre, husmand, landsbyspillemand Peder Larsen og hustru Anna, Mulstrup, Nordrup Sogn. HISTORISK SAMFUND FOR SORØ AMT. ÅRBOG 72 (1985) 36–41. ill.
- HOLM RASMUSSEN, AGNES: Min barndom. ØSTJYSK HJEMSTAVN 50 (1985) 94–98. ill.
- JENSEN, CHARLOTTE: Blade fra en skipperdatters barndomserindringer. VEJLE AMTS ÅRBOG 1985 95–106. ill.
- JENSEN, H. P.: »Blinde Henrik« SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1985:8 237–241. ill.
- JENSEN, KAJ: Et rids over mit levned. HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1984 (1985) 31–46. ill.
- JENSEN, VALDEMAR: Søren Lolk – den mærkeligste Tåsingebonde. Kulturglimt fra et øsamfund. Udg. af Tåsinge Museumslaug. Tåsinge 1985. 192 s. ill.
- JØRGENSEN, JOHS.: Hedevard og Kirstine Jørgensens liv og virke i Vinkel. SKIVEBOGEN 76 (1985) 74–101.
- KOFOD, ELSE MARIE: Evald Tang Kristensen og hans tid. S. 6–11 i Litterære Genrer 4. Red. af Birgit Kragh. Udg. af Danmarks Radio. København 1985. 32 s. ill.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Evald Tang Kristensen som folkeviseindsamler og udgiver – belyst ud fra Jens Mikkelsen og Niels Albretsen i Kølvrå 1874. MUSIK OG FORSKNING 1983–84 68–141. ill. noder. Resumé (deutsch).
- KROGAGER, JEPPE: Jeppe fortæller erindringer. Tofterup 1985. 47 s. ill. (Heureka's folkløse-serie; 9).
- LAURSEN, MARIE: Midt-jydske erindringer. Århus 1985. 84 s. ill.
- LEFEVRE, JENS OLE: I spejlet. [Om Peder Christian Nielsen og hans familie]. MIV 13 (1985) 140–147. ill.
- MADSEN, ANKER: Bydreg i Hjørring gennem 70 år. Hjørring 1984. 47 s. ill.
- MADSEN, HANS JØRGEN: Livserindringer. Esbjerg 1984-. ill. Bind 1: Barndomsår, 1984. 144 s.
- MADSEN, KAREN MARGRETHE: Karoline Jensens barndomserindringer. VEST-FYNSK HJEMSTAVN 55 (1985) 28–64. ill.
- MADSEN, SIGURD: Et eventyrligt liv med brunkul og meget andet. Oplevelser og indtryk, som jeg husker det. Herning 1984. 91 s. ill.
- MIN FYNISKE BARNDOM. Red. af Bent A. Koch. Odense 1985. 122 s. ill.
- MØLLER, ANDREAS: Fra Vejle Fjord over Verdenshavene til Vadehavet. [Om A. M. Gammelgaard Christensen]. Esbjerg 1984. 72 s. ill. (Fiskeri- og Søfartsmuseets maritime skrifter; 5).
- MØLLER LARSEN, CARL GUNNAR: Mit liv og færden. [Et tegnet levnedsløb]. HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1984 (1985) 79–118. næsten alle ill.
- MØLLER PEDERSEN, PER: Kaptajn Per Møller Pedersens erindringer. HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG. ÅRBOG 44 (1985) 142–206. ill. Summary.
- NIELSEN, J. E.: Mester Willem på Bispensgade – en praktiserende chirurg i Aalborg. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 74 (1985) 99–118. ill.
- NIELSEN, MAGNUS: En kølvandsstribet. Udg. af Uldum Højskoles Forlag. Uldum 1984. 112 s. ill.
- OLSEN, POUL ERIK: Den engelske vædder og den røde hane [Om bonden Knud Jensens skæbne]. SIDEN SAXO 2:4 (1985) 24–29. ill.
- PEDERSEN, VILHELM: Træk af den Lolland-Falsterske udvandrings historie i sidste halvdel af det 19. århundre-

de. LOLLAND-FALSTERS HISTORISKE SAMFUND. ÅRBOG 73 (1985) 19–48. ill.

PETERSEN, ERLING: Blandt småkårsfolk i Sydsjælland. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT 1985 91–106. ill.

PHILIP, KJELD: Dengang i Pilestræde. Et miljø fra 20'erne. København 1985. 184 s.

POULSEN, MAGDA: Fra min barndom i Råbjerg sogn. VENDSYSSEL ÅRBOG 1985 105–114. ill.

RASMUSSEN, BENT: Min bananløse barndom. Barn i en provinsby 1939–46. København 1985. 63 s. (En anden historie).

RASMUSSEN, DAGMAR: Barndoms minder fra Vejleådalene. Erindringer 1911–1921. Red. og med indledning af Eske K. Mathiesen. København 1985. 81 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«; 15).

RASMUSSEN, DAGMAR: Nu er det længe siden. [Om Martha Rasmussen]. Haarby 1985. 83 s.

RAZGA, HILDEGAARD: En barndom i Sundtoldens Helsingør. Red. af Birger Mikkelsen. Helsingør 1985. 63 s. ill.

ROLIGHED, SV.: En østjysk kulturpersonlighed. Nielsine Bi 1845–1933. VEJLE AMTS ÅRBOG 1985 51–63.

RYTTER, JENS: Hun gjorde Venø grøn. Line og »Per Christian å æ Gåe«. Struer 1981. 11 s. ill.

TANG KRISTENSEN, EVALD: Ti år i Gjellerup. Erindringer fra Gjellerup 1866–1876. I udvalg med indledning og forbindende tekst ved Ulla Thyrring. Herning 1984. 65 s. ill.

THERKILDTSEN, AGNETE: Små glimt. Med tegninger af forfatteren. Red. og med indledning af Eske K. Mathiesen. København 1985. 85 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«; 16).

THYGESSEN, OLUF: Landsbylægens liv og virke i Salling ved århundredskiftet. SKIVEBOGEN 76 (1985) 21–47. ill.

ULLMANN, ELLEN BIRKJÆR: Skitser fra mine oplevelser 1902–83. København 1984. 56 s. ill. (Erindringsserien »Folk fortæller«; 13).

VESTERGAARD, JØRGEN: En skattegraver i Thy. [Om Evald Tang Kristensen]. KNAKKEN 1 (1986) 33–38 ill.

VREJLEV, INGOLF: Rosentorne. Hvor ingen hegner, kun torne gro. København 1984. 80 s. ill.

Dagbøger

KJÆRBOE, TOVE: Dagbog, skrevet af 13-årig Ærødreng 1869–70. FYNISKE ÅRBØGER 1985 59–72. ill.

III. BYGNINGER

BENZON, GORM: Bindingsværk i Mellemylland. Bogense 1985. 56 s. ill.

BENZON, GORM: Bindingsværk i Nørrejylland. Bogense 1985. 56 s. ill.

BENZON, GORM: Bindingsværk i Sønderjylland og Slesvig. Bogense 1985. 56 s. ill.

BENZON, GORM: Bindingsværk på Fyn og omliggende øer. Bogense 1985. 56 s. ill.

BENZON, GORM: Bindingsværk på øerne øst for Storebælt. Bogense 1985. 56 s. ill.

BEVARINGSFORENINGEN for Nysted Kommune. Huse i Vester Ulslev sogn. Udarb. af Jens Chr. Varmings Tegnestue ved Peter Bering. Nysted 1984. 103 s. ill.

BEVARINGSFORENINGEN for Rørvig Sogn. Det gamle Rørvig. Udarb. af Bevaringsforeningens arbejdsgruppe ved Bent Ankarfeldt ... et al. Rørvig 1985. 165 s. ill.

BRO, HENNING: Barakkerne i København 1917–1922. FABRIK OG BOLIG 1985:1 20–39. ill. English Summary.

CHRISTENSEN, HANNE m. fl.: Mit gamle hus i Ebeltoft, Grenaa ... Råd og vink ved istandsættelsen af bevaringsværdige huse. Udarb. af Nationalmuseets 2. afdeling. København / Ebeltoft / Grenaa ... 1985. 32 s. ill.

CHRISTENSEN, TOMMY P.: Husene i Hesnæs. Red. Sys Hartmann. Stubbekøbing Kommune, Fredningsstyrelsen. Stubbekøbing 1984. 61 s. ill.

DEGN, OLE: Genopbygningen efter storbranden i Ribe 1580. MARK OG MONTRE 1985 30–48. ill.

DEN INDRE BY – ÅRHUS. Registrering af bevaringsværdige bygninger og miljøer. Udarbejdet af Århus Kommune, Magistratens 2. afdeling i samarbejde med udvalget for bygnings- og miljøbevaring. Red. Ole Østergaard og Claus Navntoft. Århus 1984. 195 s. ill.

FRIIS, LARS: Fattighuset Greve Hospital på Frilandsmuseet. Af Lars Friis, Frode

- Kirk og Mette Skougaard. NATIONAL-MUSEETS ARBEJDSMARK 1985 142–146. ill.
- GRAM, HENRIK: Bjørnemossegård. En bygningshistorisk undersøgelse. Af Henrik Gram og Søren Gottfred Petersen. Udg. af Svendborg & Omegns Museum. Svendborg 1985. 43 s. ill. (Skrifter fra Svendborg og Omegns Museum; 10).
- GÅRDE OG HUSE I BRØNDBYØSTER OG BRØNDBYVESTER. Udg. af Brøndby Kommune og Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen. København 1984. 114 s. ill.
- HUSE I HELSINGØR. Spredte træk af en bygningskultur mellem 1850 og 1950. Udg. af Selskabet til bevarelse af Gamle Bygninger i Helsingør. Helsingør 1983-. Bind 2: Haveboliger i Helsingør 1916–26. 1984. 40 s. ill.
- HUSE I MARIBO. Udarbejdet af Peter Bering ... et al. Udg. af Maribo Kommune og Miljøministeriet, Fredningsstyrelsen. Maribo 1985. 415 s. ill.
- JENSEN, HANS CARL: Om byggeskik og vedligeholdelse af bevaringsværdige huse i Esbjerg. Esbjerg 1984. 36 s. ill.
- JEPPESEN JENSEN, J.: Omkring Aalborg Østerport. FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED 74 (1985) 5–58. ill.
- KALUNDBORGS HISTORIE. Red. af Tore Nyberg og Thomas Riis. Kalundborg 1983-.
- BIND 1: Tiden indtil 1830. Udarbejdet af Jørgen H. Andersen ... et al. 1985. 335 s. ill.
- KAYSER, KJELD: Københavnerbindingsværk. Udg. af Nationalmuseets Købstadsundersøgelser. København 1985. 320 s. ill.
- KRAGH RASMUSSEN, BIRGITTE: Hustavler i Aabenraa – et spejl af byens sjæl? SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1985 11/12 349–372. ill.
- KRISTENSEN, CARL OLE: Vestergadekvarteret i Odense. Registrant 1984. Udarb. af Carl Ole Kristensen og Per Nørbach. Historiske undersøgelser i Odense bys Museer, Møntergården, Finn Grandt-Nielsen og Jørgen Erik Thaarup. Odense 1984. 247 s. ill.
- KRUSE PEDERSEN, HANS: Landsbyer og bygningsmiljøer. Vejle Amt. 52 udvalgte eksempler. Udg. af Museumsrådet for Vejle Amt. Vejle 1984. 107 s. ill.
- MAREMANN, KAREN: Bangsbo's bygningshistorie. Udg. af Bangsbo-museet. 2. rev. oplag. Frederikshavn 1984. 156 blade. ill.
- MATTHIESSEN, HUGO: Fra det gamle Haderslev. På byvandring med Hugo Matthiessen 1920. Tekst: Henrik Fangel. Haderslev 1984. 63 s. ill.
- MORTENSEN, BERNH.: Morten Andersens hus på Herlufille Mark. HISTORISK SAMFUND FOR PRÆSTØ AMT. ÅRBOG 1985. 81–90. ill.
- MUNK HANSEN, HANS: Danske arkitekter i Flensborg omkring 1850. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1985 75–96. ill.
- MØGELTØNDER – slotsby og bondeby. Udarbejdet af Bue Beck ... et al. Udg. af Fredningsstyrelsen og Tønder Kommune. Tønder 1985. 260 s. ill.
- MØLLER, ANNA-MARIA ... et al.: Landbygninger i Esbjerg kommune. Bygningsbeskrivelser og bemærkninger. Indledning og bygningshistorie: Peter Dragsbo. Red. Esbjerg Museum og Kirsten Frederiksen. Esbjerg 1985. 152 s. ill.
- MØLLER, VIGGO: Huse omkring Søllerød Gadekær. Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune. Holte 1985. 51 s. ill.
- RAABYEMAGLE, HANNE: Søholm. Et landstedets bygningshistorie. København 1984. 48 s. ill. (Særtryk af Architectura; 6).
- STRØMSTAD, POUL: En lejlighed fra det gamle København. MIV 13 (1985) 130–135. ill.
- TOFTEGAARD POULSEN, SØREN: Herning Museums bondegaard – før og efter branden i 1985. FRAM 1985. 78–92. ill.
- TRØJBORG KVARTERET, ÅRHUS. Registrant. Udarbejdet af Århus Kommune, Magistratens 2. afdeling, stadsarkitektens kontor, afd. D. Tilrettelæggelse, registrering, historiske undersøgelser og tekst ved P. E. Bielefeldt ... et al. Århus 1984. 197 s. ill.
- ÅRHUS I 1930'ERNE. Set gennem fotografen Åge Fredslund Andersens linse. Skrevet og tilrettelagt af Annegrete Dybdahl. Red. Henrik Fode og Finn H. Lauridsen. Århus Byhistoriske Udvalg. Århus 1984. 159 s. alle ill.

IV. INVENTAR (REDSKABER, INDBO, HUSGERÅD)

DRAGSBO, PETER: Ægte funkis. MARK OG MONTRE 1985. 5–18. ill.

LAMPE, JENS KONGSTED: Det mekaniske ur i Viborgegnens malerkunst. FRA VIBORG AMT 1985 83–91. ill.

VI. MATERIEL FOLKEKULTUR

Landbrug, skovbrug, havebrug, gartneri, fiskeri og jagt:

BOEL GRAVERSEN, N.: Strejftog gennem Faster-Skjern Andelsmejeris historie 1885–1985. Skjern 1985. 81 s. ill.

DET FISKENDE MENNESKE. Af H. Meesenburg og Thomas Højrup. SJÆKLEN 16 (1984) 2–31. ill.

FABRICIUS, NINA: Skovene omkring Søllerød. Om skovdrift og arbejdsliv. Tekst Nina Fabricius ... et al ... Udg. af Søllerød Museum. Holte 1984. 46 s. ill. (Udarbejdet i forbindelse med udstilling maj 1983).

GRAM, AAGE: Fra flintepil til haglpatron. Træk af sogne- og jagthistorie i Jegerup. Skrevet i anledning af 60-årsjubilæet. Vojens 1985. 48 s. ill.

GROTH, JESPER: Udskiftningen i Gråsten Amt. Fra jordebøgerne som alle er underskrevet af Johannes Bruyn på Gottorp den 4. februar 1776. Ærøskøbing 1985. 36 s.

HALD, J. C.: Ringkjøbing Amt. Beskrevet efter opfordring fra Det kongelige Landhusholdningsselskab. Udg. af Historisk Samfund for Ringkjøbing Amt. Reprografisk genudgivelse efter 1. udgave, København 1833. Holstebro 1985. 289 s.

LINDHARD, N. H.: Ret og skel, mål og med. Fiskeri og kontrol på Limfjorden. Udg. af Limfjordsmuseet. Løgstør 1985. 24 s. ill. (Limfjordsmuseets småskrifter; 5).

MICHELSSEN, PETER: Vand til folk og fæ. Vandsforsyningen på landet før i tiden. Udg. af Nationalmuseet. København 1985. 47 s. ill.

MØLBJERG, INGVAR: Gården Rugtved i Asdal Sogn – ældste historie. til 1863. VENDSYSSEL NU OG DA 9 (1985) 64–93. ill.

OLESEN, JENS E.: Herregårdslandskaber i Ringkjøbing Amt: Ausumgård, Quistrup og Volstrup. Udarbejdet af Jens E. Ole-

sen og Benny Boysen. Udg. af Ringkjøbing Amtsråd, amtsfredningsinspektoratet. Ringkjøbing 1985. 61 s. ill.

RUD, ANNE MAJKEN og Marianne Therkildsen: Amagerbruget. Det kombinerede have- og landbrug på Amager. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 15 (1985) 27–60. ill.

RÆTHINGE, ANNE WOLDEN: Fiskeren er saltet i vor Kultur. BYGD 16:2 (1985) 3–29. ill. Også udkommet som SJÆKLEN 17 (1985) 3–29.

RØMER, JAN: En gammel selvejergård. ØSTJYSK HJEMSTAVN 50 (1985) 20–34. ill.

SØRENSEN, KURT: Fiskerne på fjorden. Om fiskeriet på Isefjorden indtil århundredeskiftet. Nykøbing Sj. 1985. 16 s. ill.

VESTERGAARD, TORBEN: Bundgarnsfiskeri og blankål. Grenå 1985. 34 s. ill. (Dansk Fiskerimuseums skrifter) = Særtryk af FOLK OG KULTUR 1985 5–38. ill. Summary.

VOLLERTSEN, NIELS: Fiskerlejet midt i købstaden. FOLK OG KULTUR 1984 34–51. ill. Zusammenfassung.

VOLLERTSEN, NIELS: Øgenavne og levevilkår blandt fiskerne i Slesvig. SØNDERJYSKE ÅRBØGER 1985 137–156. ill.

ØRUM-LARSEN, ASGER: En gammel nu forsvunden apotekerhave i Odense, Lotze's Have. FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE 15 (1985) 11–26. ill.

ØSTERGAARD, JENS: Vodbinderi og fiskeri i Limfjorden. Vodbinder- og fiskerihistoriske skildringer 1867–1982. Nibe 1984. 82 s. ill.

Håndværk og industri:

ANDERSEN, STEEN WULFF og Lennart S. Madsen: Smedien i Torning. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1985 11/12 396–404. ill.

BACH, SØREN: Skovlovringer, træskomænd og træskomuseum. ØSTJYSK HJEMSTAVN 50 (1985) 35–39. ill.

BOYSEN, BENNY: Danmarks sidste bemølle. FRAM 1985 34–44. ill.

BRØNDUM JOSEPHSEN, NIELS: Med ler og tegl. KØBSTADMUSEET »DEN GAMLE BY«. ÅRBOG 1984 117–74. ill. Zusammenfassung og Summary.

DAHL, BØRGE: Gammelt værktøj. En be-

- skrivelse af gammelt værktøj til træbearbejdning i det 18. og 19. århundrede. Genoptryk efter 1. udgave 1973. Roskilde 1985. 31 s. ill.
- DANSK HÅNDVÆRK. Red. ved Hening Dehn-Nielsen. Udg. af Samvirkende Danske Turistforeninger. Viborg 1985. 96 s. ill. (TURISTÅRBOGEN 1985).
- GØGSIG ANDERSEN, KIRSTEN: »Det er en ond uld, som ej vil lade sig farve«. [Om professionelle farvere og farverier i Hjørring]. VENDSYSSEL NU OG DA 9 (1985) 20–51. ill.
- JACOBSEN, CHR.: Kalken i Daugbjerg og Mønsted. FRA VIBORG AMT 1985 7–40. ill.
- JENSEN, H. P.: Granitindustriens udvikling på Bornholm. BORNHOLMSKE SAMLINGER II. rk. 18. bd. (1985) 37–48. ill.
- JOHANNSEN, EBBE og Anne Charlotte Olsen: Et ferniskogeri. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY«. ÅRBOG 1984 211–218. ill.
- KARLSSON, PER: Vandmølleindustri i Roskilde. Bygd 16:3 (1985) 18–31. ill.
- KLÜVER, WILLY: De gamle landhåndværk. VESTFYNSK HJEMSTAVN 55 (1985) 20–27. ill.
- MELCHIORSEN, MOGENS: Silkeborg Papirfabrik – en tidligere storindustri i »ødemarken«. FABRIK OG BOLIG 1985: 1 3–19. ill. English Summary.
- MONRAD MØLLER, ANDERS: Pibemagerne i Stubbekøbing. Et mikrostudie i dansk 1700-tals historie. Udg. af Museet Falsters Minde. København 1985. 103 s. ill.
- PEDERSEN, KENNO og Poul Korse: Sventevandringer før og nu. HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1984. (1985) 5–30. ill.
- PETERSEN, PETER: Teglværket i Ny Skovbøl. SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1985:2 39–46. ill.
- RAVN, THOMAS BLOCH: Snapsting og markedshåndværk. Omkring en Christiansfeldskomagers besøg i Viborg 1779. FRA VIBORG AMT 1985 41–68. ill.
- STRØMSTAD, POUL: Danske svende på valsen. København 1984. 71 s. ill.
- WARTHØE HANSEN, OLE: Snedkernes behøvlige. KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY«. ÅRBOG 1984 175–210. ill.
- ZANGENBERG, WERNER: De gode gamle dage! HELSINGØR KOMMUNES MUSEER 1984 (1985) 47–52. ill.
- ØSTERGAARD CHRISTENSEN, J. L.: Holbæk-lertøj og Holbæk-pottemagere. Udg. af Museet for Holbæk og Omegn. Holbæk 1985. 240 s. ill.
- Søfart, samfærdsel og handel:**
- CHRISTIANSEN, H. GERNER: Sådan husker jeg Odense-Svendborgbanen. Odense 1985. 91 s. ill.
- GRØDE, HENRIK: Brudstykker af Hals Lodseri's historie. 2. udg. Udg. af Hals Museum. Hals 1985. 18 s.
- GØBEL, ERIK: En dansk kinakaptajn. SLDEN SAXO 2:2 (1985) 15–24. ill.
- HENNINGSEN, HENNING: Rejs ud til vagt! Om vagtsystemets forudsætninger og opkomst. HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG. ÅRBOG 44 (1985). 45–114. ill. Summary.
- KLEM, KNUD: Skibsbyggeriet i Danmark og hertugdømmerne i 1700-årene. Om skibsbygning og handelskompagnier i den florissante periode. 1985-. ill.
- BIND 1: Helsingør. 1985. 251 s. (Søhistoriske skrifter/Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg; 13).
- KORSØR HAVN og søfarts historie 1790–1939. Udg. af Museumsforeningen i Korsør. Korsør 1984. 110 s. ill.
- KRUSE, FELIX: Noget om vogne. VESTFYNSK HJEMSTAVN 55 (1985) 12–19. ill.
- LAMPE, JENS KONGSTED: Forbindelsen Ringkøbing-Århus. HARDSYSSEL ÅRBOG 2. rk. 19. bd. (1985) 43–64. ill.
- MORTENSØN, OLE: Færgerne til Langeland. Udg. af Langelands Museum. Rudkøbing 1985. 104 s. ill. (Tryk fra Langelands Museum; 12).
- MUNCHAUS PETERSEN, HOLGER: Danske dampskibe 1870. Esbjerg 1983-. ill.
- BIND 2: Lokalt initiativ, 1984. 180 s. (Fiskeri- og Søfartsmuseets maritime skrifter; 6).
- NIELSEN, ERIK: Skælskør som søfartsby. Udg. af Skælskør Egnshistoriske Arkivs Udgiverselskab. Skælskør 1985. 76 s. ill.
- PARMENTIER, JAN: »Voogel Phoenix«s rejse til Bantam 1677–1679. HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG. ÅRBOG 44 (1985) 115–141. ill. Summary.
- RAMSGAARD, CHR.: Landevejsskærmyds-

- ler på en oplandsrute. **HARDSYSSELS ÅRBOG** 2. rk. 19. bd. (1985) 5–42. ill.
- RYTTER, JENS:** Træk af Venø færgefarts historie. Struer 1981. 15 s. ill.
- RYTTER, JENS:** Hans Hartvig-Møller. Struer Skibsværft – Nybygning nr. 442. Struer 1985. 20 s. ill
- SCHMIDT, JOHS. A.:** Den gamle købmandsgård. **SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT** 1985:2 33–38. ill.
- SØGAARD, PER:** Linie 20. En sporvejslinie i billeder. Tekst Per Søgaard . . . et al. Udg. af Sporvejshistorisk Selskab. Brønshøj 1985. 24 s. alle ill.
- SØRENSEN, KURT:** Færgefarten over fjorden. En historie om forbindelserne mellem Rørvig og Nordsjælland. Nykøbing Sj. 1985. 16 s. ill.
- SØRENSEN, KURT:** Skibsbro og skudehavn. Havnen i Nykøbing Sjælland fra middelalder til moderne tid. Nykøbing Sj. 1985. 16 s. ill.
- SØRENSEN, KURT:** Tingstien – en årtusind gammel vej i Odsherred. Nykøbing Sj. 1985. 16 s. ill.

Forlystelser:

- ETTING, VIVIAN:** Narren. **SKALK** 1985:5 21–30. ill.
- KJÆR, MOGENS:** Narrens karneval. Narreskikkelsens udvikling fra kult til karneval. Risskov 1985. 111 s.
- VI ÆLSKER BAKKEN.** Red. af Uffe Hansen, Chr. Rhedin og Virtus Schade. København 1985. 103 s. ill.

Andre erhverv:

- ENEVIG, ANDERS:** Klunsere og kræmmere. Genoptryk [i. e. ajourført udg.]. København 1985. 156 s. ill. noder.
- ENEVIG, ANDERS:** Prinser og vagabonder. Genoptryk [i. e. ajourført udg.]. København 1985. 132 s. noder.
- HØVVRING, ERIK:** »Truckerkulturen«. [Om langturschauffører]. **FOLKLEMINDER** 1986:1 5–8. ill.
- TERP, OVE:** Natmandsfolk. **ØSTJYSK HJEMSTAVN** 50 (1985) 40–54.

Folkedragt, tekstil:

- CHRISTOFFERSEN, ELINOR** og Ann Vibeke Knudsen. Dorothea Kristine Kofoeds vævebog. **BORNHOLMSKE SAMLINGER** II. rk. 18. bd. (1985) 113–131. ill.

- KNUDSEN, ANN VIBEKE:** Peter Thorsen fortæller om sin mors husflidsarbejde. **BORNHOLMSKE SAMLINGER** II. rk. 18. bd. (1985) 132–144. ill.
- LORENZEN, ERNA:** Tid, ting og tøj. **KØBSTADSMUSEET »DEN GAMLE BY«**. ÅRBOG 1984 105–116. ill.
- SLETTEBO, TOVE OG JØRGEN:** Omkring en dåbskjole. **SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT** 1985:11/12 379–385. ill.
- TORNEHAVE, BODIL:** Bornholmske kvinders husflid. **BORNHOLMSKE SAMLINGER** II. rk. 18. bd. (1985) 49–112. ill.

Folketekstil:

- ADRIANSEN, INGE:** Men ørnen han bygger i fjeldet ud. Ørnebrønden i Sønderborg og andre Ørneviseillustrationer. **SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT** 1985:11/12 420–431. ill.
- AMMITZBØLL, HENRY** og Benny Boysen: En billedskærers værksted. [Wilhelm Frederik Michaelsen, Struer]. **FRAM** 1985 51–57. ill.
- ANDERSEN, MIKAEL:** Öldrucke und andere frühe Ansätze zu der trivialen Wandbildproduktion in Dänemark. **ETHNOLOGIA SCANDINAVICA** 1985 58–70. ill.
- CLAUSEN, V. E.:** Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565–1884. 2. reviderede og forøgede udgave. København 1985. 239 s. ill. (Danmarks Folkeminder; 85).
- LILLELUND, RIGMOR** og Torben Skov: Guldsmede i Lemvig i 1800-årene. **FRAM** 1985 103–116. ill.
- PIØ, LØRN:** Billedblade som skillingstryk. **HUMANIORA** 1983-84 (1985) 146–149. ill
- RASMUSSEN, HOLGER:** Guldsmede og Gøglere i Nibe. **MIV** 13 (1985) 126–129.

VII. MINORITETER

- BIERING, KARSTEN:** »Polske« gæstearbejdere, der blev bofaste i Sønderjylland. Om de tilreisende sæsonarbejdere ved teglværkerne. **SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT** 1985: 11/12 413–419. ill.
- HANSEN, WERNER:** De polske gæstearbejdere på Bornholm. **BORNHOLMSKE SAMLINGER** II. rk. 18. bd. (1985) 9–34. ill.

TØNNESEN, ALLAN: Helsingørs Udenland-
ske borgere og indbyggere ca. 1550
–1600. Ringe 1985. 162 s.ill. (Byhistori-
ske skrifter/Dansk Komité for Byhistorie;
3).

IX. SKIK OG BRUG, FESTER OG HØJTIDER, LEG OG SPIL

Skik og brug:

BRØNDEGAARD, V. J.: Folk og Fauna.
Dansk etnozologi. København 1985-.
ill.

BIND 1: 1985. 352 s.

BIND 2: 1985. 368 s.

BRØNDEGAARD, V. J.: Vorherres ansigt.
[Om rugen]. TRADISJON 15 (1985)
97–100.

HARTBY, INGER: Navneskik blandt bønder
og håndværkere i 1700-tallets Søllerød.
SØLLERØDBOGEN 1985 45–64. ill.

HVIDBERG, ENA: Vis mig hvordan du bor –
og jeg skal sige dig, hvem du er. FOLK
OG KULTUR 1984 52–74. ill. Summary.

IVERSEN, PETER KR.: Nattefrieri på Føhr.
Folkekultur og sproglig, administrativ
forbistring. SØNDERJYSK MÅNEDS-
SKRIFT 1985 11/12 319–323.

KILDEGAARD, BJARNE: Unlimited Memo-
ry. Photography and the Differentiation
of Familial Intimacy. ETHNOLOGIA
SCANDINAVICA 1985 71–89. Ill. littera-
turliste.

NØRGAARD, HANS: Himmelbrevet fra
Rødme. HUGIN. LOKALHISTORISK
TIDSSKRIFT FOR EGEBJERG KOMMU-
NE 5 (1985) 22–26. ill.

SEIDER, BIRGITTE: Ømme postkort. FOLK
OG KULTUR 1984 5–25. ill. Summary.

Fester og højtider:

ANDERSEN, KNUD ERIK: Kalenderbogen.
København 1985. 71 s. ill.

CHRISTENSEN, POUL BO: Vor kalender.
København 1985. 48 s. ill.

EILERTSEN, MOGENS: Alle tiders bog. Kø-
benhavn 1985. 207 s. ill.

GAMMELGAARD, ARNE: Med liden foran-
dring. Fastelavnssoldater. FOLK OG
KULTUR 1985 39–57. ill. Zusammenfas-
sung.

GUNNARSEN, RUTH: Familiens højtider i
gamle dage. København 1985. 46 s. ill.

KRUSE, ANETTE: Rejsegildet på Margre-

thespiret i 1788. HISTORISK ÅRBOG
FOR ROSKILDE AMT 1984–85.
141–148. ill.

NYGAARD, JENS JØRGEN: Fra vugge til
grav. Livets højtider. København 1985.
101 s. ill.

PETERSEN, JENS OLE: Håndværkerfesten
1890. KNAKKEN 1 (1985) 19–32. ill.

PIØ, LØRN: Til vore synders forladelse. [Om
bededagene og varme hveder]. MEDDE-
LELSER TIL MEDLEMMERNE. Forenin-
gen Danmarks Folkeminder 1985:2 5–6.

SKÅRUP JENSEN, GERTRUD: Skytte-
festen – byens fineste fest! FOLK OG
KULTUR 1985 69–83. ill. Summary.

WULFF, D. H.: Nøgle til Almanakken. En
ledsager til hvert års almanak. Red. Lili-
an Noval. København 1985. 85 s.

Leg og spil:

KAAS NIELSEN, ERIK: »Heksemor med det
gulgrønne hår«. [Om hekselege]. MED-
DELELSER TIL MEDLEMMERNE. For-
eningen Danmarks Folkeminder 1985:4
4–6.

XIII. FOLKETRO

CLIFF, HELEN: Kan et tændt stearinlys
være ligeså godt som psykofarmaka?
NORD NYTT 22 (1984) 25–36. ill. Litte-
raturliste. Summary s. 112.

HENNINGSEN, GUSTAV: Sort magi, spå-
domskunst og heksemishandling 1855.
FOLK OG KULTUR 1984 75–84. Sum-
mary.

IVERSEN, PETER KR.: »Grufudt« høn-
emord i Bevtoft. Tro eller overtro? SØN-
DERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1985:4
97–98.

JENSEN, KNUD: Et fund af lærkar under
gulv i et hus i Løjt Kirkeby. SØNDER-
JYSK MÅNEDSSKRIFT 1985: 11/12
405–412. ill.

JOHANSEN, JENS CHR. V.: Trolddom i
Helsingør. SIDEN SAXO 2:2 (1985)
4–10. ill.

PETERSEN, LAILA: Satans hekse. Vor-
dingborg 1985. 48 s. ill.

SCHRØDER, URBAN: Hønemordet i Bev-
toft set i magisk og historisk lys. SØN-
DERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1985:7 203
–207.

XV. FOLKEDIGTNING

NIELSEN, SVEND: Folkelige udtryksformer.

S. 1–5 i Litterære genrer 4. Red. af Birgit Kragh. Udg. af Danmarks Radio. København 1985. 32 s. ill.

Viser og folkesang:

BUHL, CLAUS: Den uudslukkelige utopi. Om det sociale og filosofiske engagement i Carl Nielsens arbejde med den folkelige sang. MODSPIL 28 (1985) 42–45.

DRONNINGENS VISEBOG. Viser indsamlet af en folkemindesamler i sekstende århundrede. Med tilrettede og harmoniserede melodier fortrinsvis fra nittende århundredes tradition. Udg. af Lørn Piø og Rita Pedersen. København 1984. 87 s. ill. noder.

ENEVIG, ANDERS: Go'morgen Karl Baj! Sang blandt prinser og klunsere på Nørrebro i København optaget i 1958 af Anders Enevig. Udg. af Svend Nielsen. København 1985. 112 s. ill. noder. Hertil findes plade/bånd.

FRANSDEN, N. H.: Visen om krybskytters død. FOLK OG KULTUR 1984 26–33. ill. Summary.

HALSKOV HANSEN, LENE: Kvinder og ballader. NORD NYTT 24 (1985) 43–50. ill.

HALSKOV HANSEN, LENE og Jeppe Nørgård. Ballader på »nordisk rock'n-roll dans symposium«. NORD NYTT 24 (1985) 75–78.

JEG GIK MIG UD ... Et visehefte. Udgivet af Elsemarie Dam-Jensen og Birgitte Lauritsen. Aabenraa 1984. 107 s. ill. (Sønderjyder synger; 2). Hertil findes lydband.

KOUDAL, JENS HENRIK: »En vise vil jeg skrive ...« Om »bondevisebøger« og andre selvskravne kilder til dansk sanghistorie. MEDDELELSER TIL MEDLEMMERNE. Foreningen Danmarks Folke-minder 1985:1 3–6.

LYSTIGE VISER BIND 10. Redaktion: Mogens Wenzel Andreasen. København 1985. 264 s. ill. noder. (Med registre til Lystige Viser bd. 1–10).

MEISLING, PETER: Om Wessels vise Herremanden. SUMLEN 1984 103–105.

MEISLING, PETER: Den forstødte sandhed. Om DV 9 Løgn og Sandhed. DANSKE

STUDIER 80 (1985) 25–56. Litteraturliste.

NØRLYNG, OLE: Tonedede folkefantasier – biedermeier og folkevise i A. Bournonvilles, N. W. Gades, og J. P. E. Hartmanns ballet »Et folkesagn«. MUSIK OG FORSKNING 1983–84 27–67. noder. Resumé (english).

PEDERSEN, VIBEKE: Hundrevisebogen og ligprædikener – en ny facet i genrehistorien i Danmark. DANSKE STUDIER 79 (1984) 121–129.

PIØ, LØRN: Da visen var avisen. Nye kildestudier rorcker ved vor viden om folkevise-erne. FORSKNINGEN OG SAMFUNDET 11:6 (1985) 15–17. ill.

PIØ, LØRN: Nye veje til folkevisen. København 1985. 343 s. ill. (Doktordisputats).

Eventyr:

ARNDAL, VIBEKE: Heksen i håret. Kvindeligt personlighedsudvikling i eventyr. København 1985. 138 s.

DEN BORTFLØJNE MØDOM samt andre skæmtsomme og erotiske folkeeventyr. Udvalgt og kommenteret af Erik Høvring. København 1985. 228 s. ill.

GRUNDTVIG, SVEND: Danske folkeeventyr. Udvalgt af Jørgen Prytz Johansen fra Svend Grundtvigs samlinger. Charlottentlund 1984. 168 s. ill. (Fønix bibliotek; 1).

SIMONSEN, MICHELE: Hekse, trolde og bondeknolde. Hvad vi ved om folkeeventyr. København 1985. 146 s. (Oversat fra fransk).

Sagn:

BENZON, GORM: Sagnenes Danmark. Kalundborg 1983-. ill.

BIND 4: Østjylland. 1984. 244 s.

BIND 5: Fyn med omliggende øer. 1985. 241 s.

KOFOD, ELSE MARIE: Sagn – og tro. [Om moderne sagn og hvorfor vi fortæller sagn]. MEDDELELSER TIL MEDLEMMERNE. Foreningen Danmarks Folke-minder 1985:3 4–6.

De små genrer:

VILLUM, ERIK: Andres køer har større yver – og 814 andre ordsprog. Kalundborg 1985. 101 s. ill.

KRISTIANSEN, KRISTIAN: Danske ord-

- sprog og mundheld. København 1985. 64 s. ill.
- OVERBALLE, INGE-LISE: Bjerregaards ordsprogssamling. FOLK OG KULTUR 1985 58–68. Summary.
- THESTRUP, OLE: Man spises tit af med ord. Gode, glemte ordsprog. København 1985. 47 s. ill.
- XVI. MUSIK OG DANS, SPILLEMÆND, MUSIKINSTRUMENTER**
- CHRISTENSEN, ANDERS: Gammeldanseforeninger i Danmark – et indsamlingsarbejde påbegyndt i efteråret 1984. Af Anders Christensen, Bolette Daniels Beck, Svend E. Ottosen og Judy Ryslander. MEDDELELSER FRA DANSK DANSEHISTORISK ARKIV 4 (1985) 45–60. English summary s. 63.
- FOLKEDANSE. Udg. af Musikhøjskolens Forlag. Egtved 1960–.
- BIND 25: Udgivet af Hanne Asmussen og Rickey Holden. 1985. 8 s.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Folkemusik – drømmen om håbet. NORDISK FORUM nr. 39–40 (1983) 92–103. ill.
- KOUDAL, JENS HENRIK: Folket og folke-musikken. DANSK ÅRBOG FOR MUSIK-FORSKNING XIV (1984) 43–58.
- MUNKSGAARD, LONE: Piv-i-røv. Hul-rumsfløjter af ler. Udg. af Nationalmu-seet. København 1938–1985. 56 s. ill.
- SALLING SPILLEMÆND 1934–1984. Udgi- vet i anledning af 50 års jubilæet den 10. januar 1984. Salling 1984. 32 s. ill.
- TONN-PETERSEN, ANETTE: Spilleman- dens rolle. Om spillemanden og festtra- ditionerne i 1800-tallet. FOLK OG KUL- TUR 1985 84–136. ill. Summary.

Meddelelse fra Musikhistorisk Museum

Meddelelser fra Musikhistorisk Museum og Carl Claudius' Samling II.

Red. Mette Müller. København 1984. 23 s., ill. ISBN 87-88422-01-1.

Disse meddelelser indeholder en meget vigtig oplysning til alle vise- og folkemusik-interesserede:

»Informationsmængden i Sigurd Bergs utrykte Dansk Musiklitterær Bibliografi, der i året 1984 omfatter ca. 20.000 sedler, der registrerer den trykte danske musiklitteratur fra begyndelsen af 1500-tallet til 1950, stilles til offentlighedens rådighed ved ekspedition fra Musikhistorisk Museum.«

Sådan skriver Ole Kongsted, som tilføjer, at med denne bibliografi »begynder enhver doktorafhandling, ethvert universitets-speciale, enhver leksikon- eller tidsskrift-artikel, enhver boganmeldelse – eksemplerne vil være legio, når det drejer sig om emner med tilknytning til dansk musikliv, for både den interesserede amatør og videnskabsmanden må begynde netop der.«

I Meddelelser har Ole Kongsted, der er inspektør ved museet, dels skrevet om Sigurd Berg (1896–1984) og dels gengivet nøglen til bibliografiens systematik, som indeholder 8 hovedgrupper og mangfoldige undergrupper.

Musikhistorisk Museum har tlf. 01 - 11 27 26. Adressen er Åbenrå 30, 1124 Køben- havn K.

lørn Piø.

Anmeldelser

Eske K. Mathiesen: Tyve breve til folkemindesamleren Evald Tang Kristensen

Forlaget Folkeminder, 1983. 88 s. med 20 faksimiler. 98 kr. (Medlemmer: 65 kr.). ISBN 87-87897-64-4.

Udgiveren af denne samling breve, Eske K. Mathiesen, har været på jagt i Dansk Folkemindesamlings omfattende Evald Tang Kristensen-arkiv. Han har gennemgået et stort antal breve til Tang Kristensen (1843–1929), og at han, stillet overfor et så righoldigt materiale – må have haft vanskeligheder ved at udvælge de »rigtige« breve er givet – specielt når man som han er forelsket i brevmediet og opfatter breve dels som en væsentlig kilde til belysning af kulturens strømninger i tiden, dels som »strejf af liv« – afspejlinger af brevskrivernes temperament og personlighed. Hvor mange og hvilke breve skulle medtages, og hvilke udelades? Dog: EKM kender begrænsningens svære kunst, og de tyve udvalgte breve er gode og forskelligartede og gør bogen til en lille perle blandt brevudgivelser i øvrigt.

I en prisværdig kort indledning gør EMK rede for bogens dobbeltbundede sigte: først og fremmest ønsker han at belyse Tang Kristensens indsats som folkemindesamler via brevene til ham og de problemstillinger, der herigennem opridses, og dernæst vil han gøre opmærksom på brevskrivningens værdi som kilde til »belysning af dagliglivets og de almindelige menneskers historie«. Det er denne principielle holdning hos EMK, jeg især har hæftet mig ved som noget positivt. I indledningen siges det, at »efter dagbøgerne og erindringerne bør også brevene i højere grad inddrages som kilder, hvor mennesker har fortalt om tilværelsen på deres egen måde –«, og EMK's gode initiativ bør naturligvis følges op af mange flere udgivelser af brevsamlinger. Det vil være af uvurderlig

betydning i kulturhistorisk sammenhæng at få mere eller mindre almindelige menneskers holdninger og kommentarer til tidens begivenheder – offentlige såvel som private – gjort tilgængelige for et større forum end hidtil.

Brevene i denne antologi, som vil være af interesse ikke alene for fagmænd men også for lægfolk, omhandler ikke udelukkende folkeminder, og samlingen indeholder breve fra såvel kendte som ukendte mennesker. Eksempelvis kan nævnes præsten/folkemindeforskeren/filologen H. F. Feilberg, der skriver om forarbejdet til sin jyske ordbog, forfatterne Jeppe Aakjær og Sigrud Undset, Tang Kristensens »fortids tjenerinde« – en forhenværende tjenestepige, Ane Marie Madsen, der havde ambitioner om uddannelse til lærerinde, men endte som forarmet gårdmandskone; endvidere Nielsine Pedersen, hvis brev med nogle barndomserindringer det er en fornøjelse at læse, H. Grüner Nielsen, som i 1907 skildrer fordelene ved fonografen – det splinternye hjælpemiddel ved indsamling af melodistof – og endelig meddeleren Mikkel Pedersen »Skrædder«, der har svære økonomiske vanskeligheder hos sønnenovre i København.

Gennem de tyve breve får man et meget nuanceret billede af både brevskriverne og Tang Kristensen selv, og det forhold, der har bestået mellem modtager/afsender kan tydeligt læses mellem (somme tider på) linjerne. Inden gengivelsen af de enkelte breve redegøres der kort for brevskrivernes status og forbindelse til Tang Kristensen – en absolut god, praktisk og nødvendig ting, som gør, at også ikke-folklorister kan få stor glæde af denne bog, og – forhåbentlig – vil blive inspireret til at søge flere oplysninger om den meget spændende og farverige folkemindesamler Evald Tang Kristensen og menneskene omkring ham.

Endelig skal det bemærkes, at bogen,

som er et resultat af et samarbejde mellem Foreningen Danmarks Folkeminder og Gul-landers Bogtrykkeri i Skjern, udmærker sig ved et sobert tryk; formatet er godt: den er rar at have i hånden eller i frakkelommen, hvis man hører til »buslæserne« – og måden, hvorpå de tyve breve er gengivet, er vældig overskuelig og lettilgængelig.

Birgitte Seider.

lørn Piø: Nye veje til Folkevisen

Studier i Danmarks gamle folkeviser. Udgivet med støtte fra Svend Grundtvigs og Axel Ollriks Legat, Sven og Dagmar Saléns Stiftelse, Statens humanistiske Forskningsråd. 344 sider, illustreret. Engelsk resumé. Gyldendal, København 1985. Pris indbundet: 188,00 kr. ISBN 87-00-93582-4.

Denne bog, der er lørn Piøs disputats, blev forsvaret for den filosofiske doktorgrad ved Odense Universitet den 25. oktober 1985. Officielle opponenter var professor, fil. dr. Bengt R. Jonsson fra Svenskt Visarkiv i Stockholm og professor, dr. phil. Mogens Brøndsted fra Odense Universitet.

Som traditionsforsker har lørn Piø i mere end 30 år arbejdet med studiet af de danske folkeviser, og i bogen »Nye veje til Folkevisen« præsenterer han det resultat, som han er nået frem til efter disse mange års studier af viserne. Det er dog vigtigt at gøre opmærksom på, at der i bogen udelukkende behandles viser trykt i »Danmarks gamle Folkeviser« – det værk, som grundlagdes af Svend Grundtvig i 1853, og som Piø iøvrigt selv var med til at afslutte udgivelsen af i 1976. »Det er deri,« siger Piø, »man finder de danske middelalderballader, de gamle folkeviser, folkeviserne, og det er dem, der er emnet for denne bog, hvis titel også kan læses sådan: Nye veje til viserne i det museum over den danske folkesang, som Danmarks gamle Folkeviser ifølge Grundtvig skulle være.«

lørn Piøs bog er kætersk, for han sætter spørgsmålstejn ved en lang række forhold omkring folkevisen, som man troede var endegyldige. Ved udgivelsen og i forbindelse med forsvaret affødte Piøs synspunkter da også furore, og folkeviseforskerne imellem vil bogen også i den kommende tid få

bølgerne til at gå højt. For hvis synspunkterne holder stik, vil de få store konsekvenser for den hidtidige viseforskning. Bogen er nemlig et opgør med de sidste 150 års forskning. Piø sætter spørgsmålstejn ved det siden romantikken udbredte synspunkt, at folkeviserne er digtet til sang under kædedans af adelen, for så senere at være sunket ned til almuen. I stedet hævder han, »at folkevisen som sådan er en måde at *syng-fortælle* historier på, som er skabt i markedsmiljøer i de middelalderlige århundreder, og efter bogtrykkunstens opfindelse overtog skillingsviseforfatterne og deres producenter det store marked, der lå i at sælge viser til folk, der ... elskede at syng vise om gamle dage og helst i den gamle stil.«

Det er i de middelalderlige markedsmiljøer, siger lørn Piø, man skal søge folkevisegenrens oprindelige hjemsted. Og i bogen søger han at påvise:

»1. at der i hvert århundrede siden det trettende og indtil slutningen af det attende århundrede viser i den gamle, middelalderlige markedsstil, før 1500 af markedssangerne – de *gamle folkeviser* (ballader, middelalderballader) – og efter 1500 af skillingsviseforfattere og af litterære mennesker, der skrev for dette nye medium – de *nye folkeviser*, dvs. *skillingsviser i den gamle markedsvise*stil.

2. at det er folketraditionen, både den gamle og den nyere, der har inspireret de musik bevagende, både professionelle og amatører, i adelsmiljøerne fra det femtende og til det syttende århundrede til at skabe en *adelsvisetradition* til brug for deres sang- og danseaftener på herregårdene og ved hoffet.«

Denne grundopfattelse kalder Piø for *markeds- og skillingsviseteorien*. Og udgangspunktet for dokumentationen af denne teori er hans antagelse, at man kan tvedele Anders Sørensen Vedels visearkiv. Piø siger, »at man med støtte i Vedels egne oplysninger og den kendsgerning, at en af hans skrivere har afskrevet viser fra et adelshåndskrift (Hjertebogen fra o. 1500), kan tvedele den visetradition, man finder i Vedels Visearkiv (Svanings håndskrift I–II og Rentzells håndskrift formentlig fra o. 1575 – o. 1590), i *folketradition* (menigmandstradition) og *adelstradition*.

Og da folketraditionen må antages at bestå af såvel *gammel folkevisetradition* som af *skillingsvisetradition* (nyere folkevisetradition) bliver tvedelingen den nøgle, der kan åbne for nye veje ikke blot ind i det sekstende og syttende århundredes adelshåndskrifter, men også ind i nutids-traditionen i det nittende og tyvende århundrede.«

Det er denne antagelse, som Piø søger at bekræfte i sin bog. Den består af en »Første del«, som primært indeholder faktuelle oplysninger om de enkelte kildegrupper. Han redegør for baggrunden for sin antagelse om Vedels visearkiv. Derefter redegør han for de øvrige kilder: *adels-håndskrifterne*, *Margrethe Langes samling* (Karen Brahes Folio) fra det sekstende århundrede, *adelsdamehåndskrifterne* fra første halvdel af det syttende århundrede, *nutidstraditionen* og den *boglige tradition*, inklusive de bevarede skillingstryk.

Værkets »Anden Del« indeholder analyser af 110 folkeviser, hvor Piø på sin sædvanlige besnærende måde dokumenterer sin teori. Inddelt i tre hovedgrupper, alt efter om der er tale om *skillingsvisetradition* eller *adelsvisetradition*, analyserer han først særdeles grundigt 40 folkeviser. I en mere kortfattet form kommenteres og analyseres yderligere 70 viser i et »Tillæg til Anden Del«.

De mange analyser afslører lærn Piø som en meget skarptseende iagttager, og uanset om man kan gå ind for hans synspunkter, vil man i hans detaljerede undersøgelser kunne finde værdifulde oplysninger.

Gennem sine analyser påviser Piø, at kun nogle få af viserne i »Danmarks gamle Folkeviser« har deres rod i middelalderen, hvor de oprindeligt er blevet digtet og mundtligt lanceret af markedssangerne eller af folkelige sangere, som blev inspireret af dem. Det drejer sig om viser som »Mordet i FINDERUP LÅDE«, »Elverskud«, »Hr. Bøsmers i elverhjem« og »Jomfruen og dværgekongen«. En væsentlig del af DgF-viserne er derimod digtet af skillingsviserforfattere og lanceret i skillingstryk efter omkring 1500 og indtil omkring 1800. Viser som »Niels Ebbesøn«, »Ebbe Skammelsøn« og »Agnete og havmanden« er således oprindelige skillingsviser. Den sidstnævnte er Piø endog i stand til at sætte

forfatter på, nemlig digteren og litteraten H. L. S. Winding. Han skulle have skrevet den mellem 1783 og 1797 som en satire over Ewalds romance »Liden Gunver og skøn Havmand« fra skuespillet »Fiskerne« (1778).

Endelig påviser Piø med sine analyser, at mange DgF-viser er rene adelsviser, hvoraf flere er digtet af adelsdamerne i begyndelsen af det syttende århundrede. Viser som »Nøkkens svig«, »Germand Gladensvend« og »Torbens datter og hendes faderbane« er således hverken gamle folkeviser eller gamle skillingsviser, men derimod adelspoesi, som er inspireret af den folkelige visetradition. Piø siger: »Når en adelsversion indeholder strofer og træk, der ikke kendes i den folketradition, som Vedels menigmandsoptegnere eller andre adelsfolk i det sekstende og syttende århundrede har indsamlet og ej heller i nutidstraditionen, er der tale om en bearbejdelse, der er foretaget af adelsfolk for deres egen fornøjelses skyld.«

Bogens »Tredje Del«, siger Piø, »er et eksposé, hvor jeg tager den fulde konsekvens af de nye veje ind i den ældste danske visetradition, som man kender den siden det sekstende århundrede, samtidig med at jeg åbner nye veje ind i de teksttomme middelalderlige århundreder. Denne afsluttende Del er en skildring af folkevisens historie fremstillet i tre afsnit: *Markedssang og folkesang før 1500*, *Skillingsviser i markedsvisens stil* og *Adelslyrik og adelsviser*.«

Endelig afsluttes bogen med noter, litteraturfortegnelse, engelsk resumé og register.

Der er rettet mange skud mod Piøs bog, og flere vil givet følge. Der er således anket over, at han ikke har inddraget parallellmateriale fra Norge og Sverige og sammenlignet med resten af Europa. Melodierne og skæmteviserne burde være inddraget, og hans tvedeling af Vedels visearkiv er fundet problematisk. Manglen af dokumentationsmateriale i form af skillingsvisetryk er også påpeget. Imidlertid er det endnu ikke lykkedes at tilbagevise hans teorier, og kun den fremtidige forskning vil kunne afsløre, om de mange skud går under vandlinjen.

Lærn Piøs bog er skelsættende. Det er en

bog, der må tages stilling til. Ikke mindst er den et vigtigt indlæg i udryddelsen af den myte, der bevidstløs henfører alle viser i DgF til middelalderen. »Hidtil« siger Piø, »har man valgt næsten frit mellem de 539 viser i DgF, når man har skrevet om middelalderens poetiske litteratur på folkesproget. Det vil sige, at man som kilde-materiale har brugt både ældre og undertiden også helt nye skillingsviser og viser, som er digtet i det adelige selskab i det sekstende og syttende århundrede.«

Piø fører overvejende sandsynlighedsbevis for, at det, at betragte viserne som hørende hjemme i middelalderen, er en myte. Det er denne myte, som man selv har skabt, man har studeret, og ikke den pågældende vise på dens egne sociale og historiske betingelser.

Om lørn Piøs markeds- og skillingsvise-teori også er en myte, er op til den kommende forskning at be- eller afkræfte. Under alle omstændigheder kan jeg kun opfordre alle folkeviseinteresserede til at læse bogen. Det er en bog, man ikke kan komme udenom.

Erik Høvrning.

lørn Piø og Rita Pedersen: Dronningens Visebog

Viser indsamlet af en folkemindesamler i sekstende århundrede. Med tilrettelagte og harmoniserede melodier fortrinsvis fra nittende århundredes tradition. Forening Danmark Folkeminder. København 1984. 87 s. Kr. 190. ISBN 87-87897-70-9.

lørn Piø og Rita Pedersen vil med denne viseudgave råde bod på det, som Anders Sørensen Vedel forsøgte i slutningen af det sekstende århundrede: at bringe dronningen en lovet renskrift af de gamle viser, han havde liggende, og hvoraf en del var indsamlet fra folkemunde. Vedel foretrak i stedet at udsende en bog: Et hundrede udvalgte Danske Viser (1591), hvor teksterne var bearbejdede og »forbedrede« med tildigtninger. Vedel var overbevist om folkevisernes gavnlige og opmuntrende virkning – det samme er lørn Piø og Rita Pedersen vistnok, for ligesom Vedel har de villet lave en brugsbog. Udgavens tekster er derfor normaliserede og – i modsætning

til Vedels – forsynet med melodier, der blot på grund af vor ofte beklagede mangel på ældre kilder har måttet tillægges fra andre viser, hovedsagelig fra det nittende århundredes indsamlinger.

Der lægges dog ikke skjul på, at udgivelsen også har et andet formål: den er ligesom disputatsen *Nye veje til folkevise* et produkt af Piøs årelange studier af folkeoverleveringens kilder. I disputatsen får vi synspunkter og præmisser lagt frem; i viseudgaven tages de for givet, og både i forordet og den korte præsentation af de enkelte viser hviler oplysningerne helt på det sæt af nyurderinger angående oprindelse, alder osv. som ligger i Piøs »nye veje«. I forhold til visebogen må disse synspunkter enten accepteres blankt eller diskuteres i deres meget komplicerede videnskabelige sammenhæng, og det sidste skal ikke forsøges her. Bogen skal først og fremmest vurderes som en brugsbog.

Udgavens 26 viser er hentet fra én bestemt af Vedels skrivere (i Svanings håndskrift II, Kgl. Bibl.), som har indsamlet dem fra *menigmandstradition* (modsat *adelstradition*, et nøgleord hos Piø). Omkring halvdelen er skæmteviser, og det passer fint i Piøs argumentation at bringe dem her jævnsides med de alvorlige viser, i den rækkefølge hvori skriveren har optegnet dem. Skæmteviserne er nemlig gamle viser, mens f. eks. viserne om Niels Ebbesen og Dronning Dagmar er digtet i det 16. århundrede, ifølge de »nye veje«. For brugeren hører det til bogens fineste kvaliteter at vi får viserne præsenteret smukt og overskueligt i netop den blanding og rækkefølge – det giver en fornemmelse af den historiske »menigmands« repertoire. Normaliseringen, som Rita Pedersen har stået for, har efter mit skøn været nødvendig. Mange enkeltheder vil kunne diskuteres, men retningslinierne har Rita Pedersen samvittighedsfuldt lagt frem i efterskriften. Tekstdelen af bogen er ret velkommenteret og en umiddelbar fornøjelse at læse.

Og så melodierne. Går man ud fra, at udgiveren har villet lave en videnskabeligt funderet brugsbog, må det også forventes at melodierne – når de nu er der – har fået samme fagmæssige behandling som teksterne, og at resultatet brugsmæssigt

set er tidssvarende. Om hele musik siden af denne udgave må det imidlertid siges, at den er præget af den bedste vilje, men at det ikke har været nok. De to udgivere (og ansete tekstforskere) har beklageligvis ikke rådført sig med folkemusikkyndige ved opgavens løsning, og måske derfor står det musikalske med en lidt halvhjertet og usikker status i helheden. Det afspejles i bogens disposition, hvor oplysninger om melodierne er meget sparsomme og – modsat tekstkommentarerne – anbragt bag i bogen. Og det ses, at der ikke er stillet professionelle krav til den musikalske behandling.

Det er dog vigtigt at slå fast, at indvendingerne ikke gælder selve det at hente melodier fra andre viser, og heller ikke hovedprincippet: at overføre en melodi fra en indholds- og formmæssigt nært beslægtet vise (i syv tilfælde endog en senere version af samme visetype) fra det 19. århundredes tradition. Skal sangene kunne synges, må det være den rigtige udvej. Sammenstillingerne forekommer også stort set rimelige: lystige skæmteviser har overtaget lette, durprægede melodier fra andre skæmteviser, mens de mere alvorlige har lånt ballademelodier med overvejende gammelt præg. En af Marsk Stig-viserne (virkelig gammel ifølge Piø) er blevet bæret med den enestående Oluf Strangesøn-melodi fra Vedels håndskrift. Det utraditionelle forsøg er i sig selv sympatisk, og man vil også være parat til at acceptere visse friheder ved tillemplingen, for så vidt som de er forenelige med visemelodiernes variable natur. Når Rita Pedersens »friheder« over for originalmelodierne – de findes især i omkvædene – alligevel giver anledning til betænkelighed, skyldes det dels at de undertiden kun fungerer i forhold til akkompagnementet (jvf. nedenfor) og ikke kommer rigtig frem i lyset. Det fremgår ikke engang klart, om Rita Pedersen har arbejdet med melodierne ud fra manuskripter eller trykte udgaver. Så vidt det kan ses, har Danmarks gamle Folkeviser, bind XI, i udstrakt grad været forlæg; f. eks. bygger den smukke melodi nr. 17 på DgF-udgavernes *rekonstruktion* af melodiopskriften hos Corvinus (DgF 91/1), men det oplyses ikke. I ét tilfælde (nr. 20) er det iøvrigt gået rent galt

ved transponeringen, og den dur-melodi der er kommet ud af det, kan næppe udkonkurrere den velkendte melodi til *Esbern Snare* (DgF 131/1).

Det forekommer dog især uforklarligt at Rita Pedersen har valgt at harmonisere melodierne. I efterskriften tales om en »til folkeviser passende stil«, men det synspunkt er vel ellers trængt igennem, at til de gamle visemelodier passer principielt *ingen* harmonisk stil. Rita Pedersen betoner at akkompagnementet skal understøtte sangen, og at der ikke er tale om solistarrangement (vel underforstået: modsat tidligere perioders harmoniske bearbejdelser, Weyses, Berggrens osv.). Men uanset om der tænkes på en fælles sangfunktion eller f. eks. den nærliggende mulighed at en forsanger synger solo, mens alle (dansende?) stemmer i på omkvædet, så er klaverudsættelse ingen tidssvarende løsning. Så meget mere som disse klaversatser er håndværksmæssigt mangelfulde og stilistisk set nærmest knytter an til mellemkrigsårene, med idelige synkopsannonser og tungt vandrende stemmer

Skulle man pege på en mere tidssvarende mulighed, må det være: at sigte mod den balladesangpraksis og -interesse som faktisk findes. Det ville i en videnskabeligt funderet brugsudgave kræve en kildetro gengivelse af melodien, eventuelle forslag til tekstunderlægning og ændringer – samt tilstrækkelig kommentar! Sangernes indlevelse i melodierne vil – tror jeg – desto bedre kunne klare resten, når ikke et stilfremmed og rytmisk stift akkompagnement lægger sig imellem.

Som udgaven nu er blevet, er det dog alligevel muligt – med den aktive »medskaben« fra sangerens side, der altid er nødvendig – at synges efter de enstemmige melodier, og det må man håbe, mange vil gøre. Desuden kan de dejlige viser som sagt læses, og dertil egner udgaven sig fint.

Kirsten Sass Bak.

Michèle Simonsen:

Hekse, troldre og bondeknoide

Hvad ved vi om folkeeventyr? Oversat af Nils Soelberg. Kbh., Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, 1985. 146 s.

ISBN 87-17-05314-5. Kr. 99,50.

Le conte populaire francais er originaltitlen på denne bog, der oprindeligt udkom i det franske leksikonbibliotek »Que sais-je?« eller »Hvad ved vi«, som det er blevet til i den danske undertitel. I kolofonen oplyses bogen af forfatteren at være »bearbejdet med henblik på danske forhold«. Dette kunne man godt have ønsket sig nærmere specificeret i en note eller en indledning til denne såkaldte oversættelse, for der er i virkeligheden tale om en kraftig omarbejdelse, herunder ajourføring med den nyeste forskning, hvor forfatteren i høj grad har kunnet trække på sin nye bog *Le conte populaire* (Paris 1984).

Hvad ved vi så om folkeeventyr? I et indledende kapitel bliver de klart defineret over for andre folkelige fortællelegener som myter, heltekvad, sagn og anekdoter. Eventyret bliver inddelt i dets fire hovedkategorier: Egentlige (folke)eventyr, dyreeventyr, skæmtehistorier og formelevener. Den første gruppe underinddeles i trylleeventyr, novelleeventyr, legendeeventyr og historier om dumme troldre.

I de følgende kapitler, hvor hovedvægten er lagt på trylleeventyret, redegøres blandt andet for forholdet mellem »Mundtlig overlevering og nedskreven litteratur«. Her er situationen fortsat den samme: Kun en forsvindende lille del af eventyrerne er bevaret eller omtalt i skriftlige kilder fra oldtiden, middelalderen og nyere tid; ja, situationen er snarere blevet forværret, idet forskningen nu er begyndt at sætte spørgsmålstegn ved autenticiteten af hæderkronede samlinger som brødrerne Grimms eventyr: »Det kan således fastslås med omtrentlig sikkerhed, at *Den lille Rødhætte* aldrig har eksisteret i tysk folketradition (s. 22). »Til gengæld har studiet af den rige skat af folkemindeoptegnelser fra slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede (alene Tang Kristensen nedskrev 2.500 eventyr i Danmark) kastet nyt lys over eventyret. Overalt, hvor traditionen har været levende, viser eventyret sig at have været brugt som voksenunderholdning (stik imod den borgerlige opfattelse af, at det var noget som hørte til i barnekammeret): Der er blevet fortalt eventyr i fængslerne, på hospitalerne og blandt de værnepligtige på kasernerne; blandt omreisende arbejdere og i landsby-

erne under de fælles arbejder. Men fortællerne var ikke hvem som helst, de var kunstneriske talenter, der satte deres personlige præg på traditionen og herigennem var med til at holde den i live blandt landproletariatet, den samfundsklasse, som længst holdt fast ved eventyret.

Resten af bogen handler mest om, hvad vi ikke ved. Spørgsmålet om folkeeventyrenes oprindelse tages op i et kapitel af samme navn, hvor russeren Vladimir Propps teori om, at de afspejler skov- og jægerfolkets religiøse opfattelser (s. 44-46), er spændende og ny, fordi den først i 1984 er blevet oversat til fransk. Eventyrets dybdepsykologiske betydning er temaet for et langt kapitel, som spænder fra Freud til Bettelheim, og som specielt henvender sig til troende af forskellige retninger. Det samme kan man sige om tre kapitler, der behandler henholdsvis morfologisk, ideologisk og semantisk analyse af folkeeventyret, men her drejer det sig om at tro på, hvorvidt i og for sig stringente metoder er frugtbare for studiet af vort emne. Mest spændende og nyt er kapitel 10 »Folkeeventyr og semanalyse«, hvor semiotikeren A. J. Greimas' metode præsenteres og illustreres med et analyseeksempel: eventyret om ulven og de syv gedekid, der lader sig reducere til en historie om kultur *contra* vildskab, modenhed *contra* barndom, styrke *contra* svaghed og snuhed *contra* naivitet (s. 121). Men her er forfatteren også i særlig grad på hjemmebane, idet hun selv har brugt Greimas' metode i en artikel i *Journal of Folklore Research* (1985) med titlen »Do Fairy-tales make sense?«.

Der er altså tale om en alsidig introduktion til eventyrforskningen forfattet af en internationalt anerkendt specialist på området. Min væsentligste indvending er, at bogen ikke er så let tilgængelig, som den sjove titel lægger op til. Nogle kapitler er lette, andre er svære, fordi forfatteren ikke i tilstrækkelig grad tager sin læser ved hånden. Fremstillingen har til tider en ren komedieform, og nogle steder er den uindviede læser direkte afskåret fra forståelse af teksten: f. eks. af hvad »synålevejen« og »knappenålevejen« har at gøre med »kvindelivets stadier i det gamle midtfranske landsbysamfund (s. 111).« Det kan man

kun få at vide ved at slå op i en vis Yvonne Verdiers artikel om bedstemødre m. v. i et fransk tidsskrift fra 1978 (ikke 1980, som det fejlagtigt anføres i note 10, s. 137). Interessant! Men hvem har tid til det? Bogen er den første generelle introduktion til studiet af eventyr, som vi har set på dansk i lange tider. Alene af den grund må man håbe, at den får stor udbredelse.

Gustav Henningsen.

Gunnar Solvang: Husmandsliv

En etnologisk skildring af livsvilkårene i Rønhave-kolonien på Als 1925–80. Landbohistorisk Selskab, Odense 1984. 268 s. Ill. ISBN 87-7526-034-4. 148,00 kr.

Etnologen Gunnar Solvang skrev i 1980 speciale om den alsiske statshusmandskoloni Rønhave, og denne afhandling er nu udgivet i bearbejdet form. Det er et lokalstudie, som følger kolonien fra de nye husmænds første spadestik i den tidligere herregårdsjord og frem til det industrialiserede EF-landbrug med helt nye brugstyper omkring 1980. Bogen dokumenterer strukturændringers indflydelse på kolonien og kulturlandskabet og belyser, hvorledes de økonomiske, sociale og kulturelle forandringer har medvirket til at afstikke nye livsvilkår for husmandsfamilierne.

Den omhyggelige dokumentation af en række kulturelle fænomener, som ofte kan være svære at indkredse i et større perspektiv, understreger, at sådanne fænomener især kan udforskes på mikroplan. Her er en oplagt arbejdsområde for de mange lokalhistorisk interesserede, som arbejder i historiske foreninger og lokalarkiver over hele landet. Solvangs bog kan tjene som et godt eksempel på, hvorledes en samtids-historisk undersøgelse kan fremtræde. Bogen udviser loyalitet både overfor husmændene – som har åbnet deres døre og fortalt beredvilligt om deres liv – og overfor stoffet, som ikke berøves sin udsagnskraft, men bliver til et indlæg i den aktuelle debat om landbrugets erhvervspecialisering. Påvisningen af opløsningen af de lokale samfunds selvstændighed, den stigende urbanisering og fremmedgørelse og disse forholds indflydelse på husmandsbefolkningen sker, uden at husmændene berø-

ves deres værdighed eller fremstår som ynkværdige.

»Husmandsliv« hviler ikke kun på solide arkivstudier og undersøgelser af bygninger og kulturlandskab, men som hovedkilde indgår forfatterens meget omfattende interviews af alle husmandsfamilier – både pionergenerationer og deres efterfølgere. På overbevisende måde kombineres udsagnene fra de meget forskelligartede kilder til en fængende kronologisk opbygget skildring. De mange citater fra samtalerne med husmændene er i høj grad med til at gøre beskrivelsen levende.

En del af de universitetsspecialer, som finder udgivelse, skæmmes af et fagsprog, som gør dem vanskelige at læse for almindeligt interesserede. I dette tilfælde har forfatteren foretaget en bearbejdelse af specialet, så det i denne form fremstår som en bog, der er skrevet *for dem*, den handler om. Denne ros skal dog ikke hindre forfatteren i at fortsætte sine bestræbelser på at udrydde overflødige ord og faglig jargon.

De mange fotos, optaget i forbindelse med undersøgelsen, er med til at anskueliggøre bogens teser, og der er et smukt samspil mellem tekst og illustrationer samtidig med, at der er taget skyldige hensyn til såvel repræsentativitet som æstetik. Mange oplysninger, f. eks. brugsstørrelser, afgrøder, ejerforhold m. v. bringes i figurer og veltegnede kort.

Alt i alt en meget anbefalelsesværdig bog, der giver bidrag både til Sønderjyllands historie og til dansk landbohistorie samtidig med, at den er et debatindlæg til fordel for en livsform, der trues af udslettelse.

Inge Adriansen.

Hans Schultz Hansen:

Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880–1914

Historisk Samfund for Sønderjylland, Åbenrå 1985, 251 s. ill. ISBN 87-7406-009-0. Bogladeprijs: kr. 105,-. (Medlemspris: kr. 70,-).

Det nordslesvigske landbrug og den danske bevægelse 1880–1914 er titlen på den seneste bogudgivelse (nr. 60) fra Historisk Samfund for Sønderjylland.

I bogen tager historikeren Hans Schultz Hansen udgangspunkt i den tese, som G. Japsen – ligeledes historiker – fremsatte i 1973: »at den danske bevægelses fremgang efter ca. 1890 hang sammen med landbrugets overgang til intensiv drift« forstået således, at samarbejdet i landboforeninger, andelsmejerier m. v. blev forbillede for organisationsdannelse på det nationalpolitiske felt – i Vælgerforening, Sprogforening, Skoleforening osv.

Japsen så således den danske bevægelses fremgang ud fra økonomiske og sociale faktorer, og mente, at såfremt den nordslesvigske bondestand skulle blive bærer af en national bevægelse, måtte det ske gennem en »borgerliggørelse« – et centralt begreb for Japsen.

Bogens fremstilling falder i tre hoveddele hvoraf den første beskæftiger sig med landbrugets struktur, konjunkturudviklingen, befolkningsproblemerne og især landbrugets intensivering. Her stilles det spørgsmål, om det er rigtigt, »at intensiveringsprocessen begyndte på Als og i Sundeved, medens de vestlige egne og midtlandet kun langsomt fulgte med?«

Anden halvdel belyser den danske bevægelses udvikling gennem dels »ydre« dels »indre« fremgang efter 1880, forstået ved henholdsvis væksten i den numeriske tilslutning til den danske bevægelse samt væksten i de danske nordslesvigeres nationale bevidsthed – primært tilslutning til de nationale organisationer. En kortlægning af denne udvikling generelt og lokalt.

Endelig undersøges i tredje del den danske bevægelses sociale basis forstået som »den erhvervs- og standsmæssige sammensætning af de nationale foreningers ledelse og medlemsskare«. Afslutningsvis sammenfattes undersøgelsesresultaterne, og holdbarheden af Japsens tese diskuteres.

I Nordslesvig var landbruget det bærende erhverv med gårdmandsgruppen som dominerende social gruppe, der sad på 60 % af landbrugsjorden. Det gav dem økonomisk uafhængighed i forhold til byen og statsmagten. Samtidig stod mange i de nederste sociale grupper i afhængighedsforhold til gårdmændene, grupper vi praktisk talt intet hører til, selv om de udgjorde den største befolkningsandel. Trods fler-

tallet af dansksindede blandt de mindre jordbesiddere – kådnere og landhåndværkere – var den danske nationale bevægelse domineret af gårdmænd. De havde – som også påvist for det øvrige »kongerige« – de økonomiske og tidsmæssige ressourcer, der krævedes til aktiv deltagelse og til at gå ind i ledelsen af de nye erhvervsfaglige og foreningsmæssige organisationer. At gårdmændene på den måde gjorde sig gældende også i Nordslesvig, er derfor næppe bemærkelsesværdigt nyt.

Gårdmændene udøvede i forvejen – som i det øvrige landbosamfund – stor indflydelse ude i landsognene. De kom i kraft heraf til at indtage lederposter i såvel de økonomiske landbrugsforetagender som de nationalpolitiske foreninger, efterhånden som de dukkede op – Sprogforeningen (1880), Vælgerforeningen (1888), Skoleforeningen (1982), foredragsforeninger efter 1884 samt de mange forsamlingshuse, som rejstes efter 1892. At gårdmændene derfor kom til at udgøre »rygraden i den danske bevægelse« var derfor næsten uundgåeligt.

HSH berører udvandringen, hvor ca. 60.000 – fortrinsvis unge landmandssønner, landarbejdere og tyende – emigrerede til de oversøiske lande. Den betydelige kapital, Nordslesvig herved blev tappet for, fik skæbnesvanger indvirkning på landbrugsforholdene. Baggrundsmotiverne for udvandringen er aldrig blevet analyseret til bunds, men almindeligvis antages, at hovedårsagen bør søges i de nationalpolitiske forhold under fremmedherredømmet. Den antagelse vender forfatteren sig dog imod. Med udgangspunkt i statistisk materiale mener HSH at udvandringen må tillægges økonomiske faktorer. Den kulminerede i perioden 1880–85, da landbrugs krisen slog igennem, og der samtidig var mangel på arbejdskraft, men ikke fandtes alternative beskæftigelsesmuligheder indenfor byens håndværk eller industri, som kunne opsuge udvandrerne.

Det har imidlertid næppe strejft forfatteren, at der i det landbrugsdominerede Nordslesvig – et præjsisk udkantsområde – kunne være tale om en generel forsinket industrialisering. At der i forvejen fandtes et veludbygget netværk af traditionsbundet landhåndværk og små-industrier (maskin-

byggerværksteder m. v.) der til langt efter århundredskiftet var dominerende og i stor udstrækning længe kunne tilgodese landbobefolkningens primære materielle ønsker og behov.

Bogen behandler indgående landbrugets intensivering og efterlader et ret sammenfat billede med geografiske variationer, forskellig starttidspunkt og omfang. Tre hoveddriftsformer dominerer; overvejende produktion af: 1. korn, 2. kvæg, 3. mælk og svin. Landbrugets intensivering begyndte omkring 1870 på Als og i Sundeved med omlægning fra korndyrkning til animalsk produktion. Samtidig øgedes interessen for landboforeningerne. Det egentlige gennembrud kom dog først i 1880'erne, da kornpriserne gik helt i bund; nu steg antallet af køer, f. eks. i Sønderborg Amt med 3 % fra 1883 til 1887.

Den animalske produktion gik i retning af mejeribrug – først med oprettelse af fællesmejerier, siden andelsmejerier. Af dem fandtes omkring 1900 ca. 115 i hele Nordslesvig med størst koncentration på Als og i Sundeved samt Haderslev østeramt.

Derimod havde kvæghold til opfødning frem for mælkeproduktion størst betydning jo længere man kom vest på, og størst i marskegnene. Her slog intensiveringen sent igennem, først og fremmest fordi den eksisterende (ekstensiv) drift var tilstrækkelig rentabel: »Først efter århundredskiftet og landbrugskrisens ophør begyndte man i de vestlige egne, under indtryk af de nu eksisterende gode oksekødspriser, at udvide kvægbestanden i betydelig målestok«.

Kvægtællinger fra Vestkystegnens sogne viser imidlertid nærmest det modsatte: en betydelig stigning i kvæghold allerede fra 1880'erne. F. eks. for Rømøes vedkommende med ca. 24 % i perioden 1883–1900 og for de tilgrænsende marsksogne nogenlunde tilsvarende.

I Nordslesvigs nationalkamp blev jorden på danske hænder et centralt forhold, og fra omkring 1890 helt afgørende for den danske bevægelses fremtid. Nu gik gård-salget efter sindelag frem for højeste pris. Støttegrundlaget var de store og mange små nationale foreninger, hvis opgave var politisk organisering og formidling af dansk kultur.

Forfatteren konkluderer, at undersøgelsen af den nationale udvikling ikke har bekræftet Japsens hypotese om bøndernes »borgerliggørelse« som den primære drivkraft i væksten af den danske bevægelse. At der ikke generelt var kronologisk sammenhæng så landbrugets intensivering kom før fremgangen i den danske bevægelse: »Der var altså ikke nogen generel sammenhæng mellem udviklingen hen i mod en mere intensiv drift i landbruget og den danske bevægelses udvikling«.

Ud fra centrale sider af landbruget og nationalitetskampen i Nordslesvig er på baggrund af dybtgående analyse fremlagt en række historiske nytolkninger for perioden 1880–1914.

Dele af fremstillingen, der bygger på statistisk malteriale – navnlig om landbruget – virker i analysen og fremstillingen til tider ret »mekanisk«. Der savnes ofte refleksioner over mere almenyldige forhold som de sociale og kulturgeografiske forudsætninger, men også de kulturtraditionsbærende – f. eks. vestegnens økonomiske og økologiske tilpasning i forbindelse med århundreders gamle stuedrift.

Bogen er imidlertid et godt supplement til belysning af de nationale og erhvervsmæssige forhold og kan anbefales til såvel lærd som lægmand. Til bogens ros tjener de mange udmærkede billeder. De bevirker i høj grad at læseren kommer tættere på den nordslesvigske landbobefolkning – de mennesker historien trods alt drejer sig om.

Gunnar Solvang.

Teglværker ved Flensborg Fjord. 100 år i billeder

Det Sønderjyske Teglværksproject 1984. I kommission hos Teaterforlaget DRAMA, Gråsten. 101 s. ill. ISBN 87-7419-350-3. Kr. 110.

Bogen er en del af det, som hedder »Det Sønderjyske Teglværksproject«, et project som består i en indsamling af materiale om teglværkerne og ikke mindst teglværksarbejdernes liv samt en omfattende og intensiv formidling af resultaterne gennem udstillinger, radio- og fjernsynsprogrammer, foredrag, undervisningsmateriale til skoler og ikke mindst et egns spil.

Bogen er altså kun en del af formidlingen, og især en præsentation af mange af de indsamlede fotografier, ordnet i »produktionsorden« og indenfor denne kronologisk: lergravning, transport, æltning, formning, tørring, brænding.

Derefter tager man fat på arbejdsforholdene, arbejderboligerne, mesterboligerne og teglværksejerboligen. Sidstnævnte har gennemløbet en udvikling fra at være stuehuset til den gård, som drev teglværk ved siden af landbruget over villaen til »slottet«. Også arbejderne har fået bedre forhold i løbet af de 100 år – men der er blevet færre af dem, for der er blevet færre teglværker og mere mekanik end der var for 100 år siden. 1880–1890 var der i det område, bogen behandler, nemlig Broagerland og strandene langs Nybøl Nor, 39 teglværker. I dag er der kun ti i fortsat drift.

Bogen er en god oversigt over emnet, og behørigt forsynet med ordliste, litteratur, billedfortegnelse og kildehenvisninger i øvrigt, og bag den står, fagligt, Museet på Sønderborg Slot og Institut for Folkemindevidenskab ved Københavns Ulniversitet. Økonomisk har også SID og Sønderjyllands amt været med.

George Nellemann.

Kjeld Kayser: Københavnerbindingsværk
320 s. 260 illustrationer. Udgivet af Nationalmuseet 1985. Kr. 225,-.
ISBN 87-480-0496-0.

De, der i 1960'erne oplevede arkitekt Kayser opmåle 1700-talshuse i det indre København op, kunne ikke være i tvivl om at stå over for en fagmand af sjældnen ildhu og dygtighed. Med stige, lange stænger, vandslange, snore, søm og tommestok har Kayser således i tidens løb opmålt utallige bygninger. Fik man lejlighed til at drøfte hustyper, tømmerkonstruktioner osv. med ham, blev man hurtigt klar over, at her var en fornem kender af dansk bindingsværk – hjemme i hele bestanden af bevarede bindingsværksbygninger og fortløbig med de mindste detaljer.

Det er mere end noget andet Kaysers arbejde i felten og den dermed erhvervede viden, der danner grundlag for den bog om bindingsværk, som nu er udsendt at Natio-

nalmuseet. Indtrykket af detaljekendskab bekræftes til fulde, men på ét punkt lover titlen dog mere, end publikationen kan holde. Københavnerbindingsværket er nemlig tidsmæssigt begrænset til perioden mellem de to storbrande i 1728 og 1795 og topografisk til den del af København, som ligger på Sjællandssiden. At gå længere tilbage end 1728 er vanskeligt, da de to brande udslettede størstedelen af såvel de materielle som de arkivalske kilder. Men ved at udelade Christianshavn, der dog også rummer bindingsværk fra 1700-tallet, er bogen disponeret med nogen inkonsekvens. Sandt at sige medtager den også nogle bindingsværksbygninger, som er opført før branden i 1728.

Kayser beskriver omhyggeligt, hvorledes bindingsværkshuse blev opført. Herefter omtales datidens værktøj, og endelig gennemgås husets forskellige bestanddele: facade, stolpeværk, vinduer, døre, porte, gavlkviste, udhæng, bagsider, gavle, og trappehuse samt svaler. Beskrivelsen rummer et mylder af detaljer, og man fornemmer, at forfatteren har villet have alt det med, hans kenderblik gennem årene har afsløret. Her er meget stof, men det kan være svært at finde frem til det, man måtte søge, og det er ikke lige til at danne sig et overblik. En mere pædagogisk disposition og en bedre billedplacering havde lettet arbejdet for læseren.

Efter en kort sammenfatning når man frem til bogens hovedafsnit: oversigten over det i 1960'erne bevarede, synlige bindingsværk fra perioden mellem de to brande. Denne vejviser er ordnet efter byens ti gamle kvarterer. Hvert afsnit indledes af et kort, hvor de bevarede bindingsværksbygninger er plottet ind – ialt 190 efter anmelderens optælling. Det er interessant at konstatere den store koncentration i f. eks. Købmager kvarter (50) og den meget beskedne repræsentation i Nørre kvarter (2). Vejviseren giver bestemt appetit til en byvandring, men den rejser unægtelig også spørgsmål af metodisk karakter. Er skøvheden udtryk for tilstanden i 1700-tallet – og i bekræftende fald – hvad er da årsagen? eller skyldes den brande og saneringer i de efterfølgende år? Det anføres, at det bevarede brandtaksations- og vurderingsmateriale i arkiverne har væ-

ret anvendt, og der citeres også tal vedrørende antallet af nyopførte bygninger i henholdsvis grundmur og bindingsværk fra perioden umiddelbart efter den første storbrand i 1728. Det har været interessant at følge udviklingen op gennem 1700-tallet, bl. a. for at vurdere i hvilket omfang, bindingsværket prægede det københavnske bybillede. Her kunne ældre – til dels samtidige – billeder med held have været inddraget. En undersøgelse af Gammel Mønt – Møntergade for et par år siden har givet bemærkelsesværdige resultater, som gerne kunne have været kommenteret.

Man efterlyser også en diskussion af, hvorvidt de efter branden 1728 opførte bindingsværkshuse typologisk adskilte sig fra de tidligere. Efter 1728-branden indvandrede talrige tyske tømmersvende, som i disse år kom til at udgøre en trediedel af den samlede styrke i byen. Fik dette nogen indflydelse på byggeriets udformning? Hvorledes forholdt det københavnske bindingsværk sig iøvrigt til købstædernes? Er der noget særligt karakteristisk ved københavnerbindingsværk?

Spørgsmål af den her stillede art har utvivlsomt interesseret forfatteren, og oplysninger herom kan da også findes hist og her. Forfatteren har imidlertid ikke set det som sin opgave at analysere periodens *samlede bindingsværksbyggeri*, men snarere at udarbejde en vejviser til bestanden i dag og ud fra den at give en oversigt indeholdende alle de mange konstruktionsmæssige oplysninger, han med så stort held har været i stand til at aftvinge sit materiale. Som sådan er bogen særdeles værdifuld, og den vil ikke mindst ud fra et antikvarisk synspunkt få stor betydning fremover.

John Erichsen.

Dansk håndværk

Redaktion ved Henning Dehn-Nielsen. Udgivet af Samvirkende Danske Turistforeninger. Turistårbogen 1985. 96 s. ill. ISBN 87-87928-12-4 & ISSN 0564-5034.

Man er altid spændt på hvad Turistårbogen har besluttet at bringe. Ofte er det kulturhistoriske emner. Enhver der har fulgt med i denne serie kan forsikre sig om at samar-

bejdet mellem Samvirkende Danske Turistforeninger og kulturhistorikerne altid har været godt. Og denne gang har man valgt emnet håndværk i Danmark.

Under redaktion og med bidrag af Henning Dehn-Nielsen når man sandelig vidt omkring: man begynder med tiden fra for ca. 240.000 år siden og når op til Efg og til en erhvervsøkonomisk redegørelse ved indgangen til 1985. Altsammen på 96 sider.

Udover redaktøren bidrager syv forfattere: fire museums- og arkivfolk, en arkitekt og en erhvervsøkonom. Fælles for dem er at de mestrer at skrive kort om det som de hver for sig kunne skrive vidt og bredt om i store afhandlinger, artikler og bøger. Hvad flere af dem også allerede har gjort.

Det er blevet en glimrende, appetitvækkende introduktion til dansk håndværks historie med mange illustrationer, heriblandt en række fremragende fint gengivet i farver.

Efter tre gode historiske oversigter træder George Nellemann ud i dagliglivet »for at se på hvilke håndværk vi har kontakt med – til hverdag, i årets løb eller gennem livet«. Af de ca. 65 egentlige håndværk der er opregnet i telefonselskabernes fagbøger redegør Nellemann for de 32 – og dermed »synes jeg at causeriet er forsvarligt underbygget – så meget mere som nogle af fagbetegnelserne i virkeligheden dækker over de samme fag.« Det er kulturhistorisk kleinkunst at kunne gøre dette på 14 (små) sider (med illustrationer).

Og Nellemanns bidrag er karakteristisk for hele bogen, som viser noget om at de sande specialister også kan træde ud i dagligdagen og fortælle folk – kort og præcist – hvad de ved noget om. Det er også et håndværk.

lørn Piø.

Svend Aage Andersen:

»Salt og brød gør kinden rød«

Arbejderliv i Århus 1870–1940. Universitetsforlaget i Århus 1985. 224 s. incl. noter og engelsk summary. Illustreret. Udgivet af Århus byhistoriske udvalg. Pris kr. 145,15. ISBN 87-504-0517-9.

Som undertitlen viser, handler denne bog om arbejderklassens hverdagsliv i en be-

stemt by i Danmark, nemlig Århus og i en afgrænset periode 1870–1940. Begyndelsestidspunktet 1870 er antagelig valgt, fordi det falder sammen med industrialiseringens begyndelse og en voldsom indflytning til Århus af arbejdssøgende, fortrinsvis fra det nærmeste østjyske område. Afslutningsårstallet 1940 er vel valgt som mellemkrigstidens afslutning, men føles lidt umotiveret. Enten burde det have været 1950, eller måske endnu bedre 1920, dvs. inden Socialdemokratiets politiske dominans slog igennem. Fremstillingens hovedvægt ligger i hvert fald klart før 1. verdenskrig.

»Salt og brød gør kinden rød« er ikke det første, litteraturhistorikeren Svend Aage Andersen har fået udgivet om arbejderkultur. I 1982 publicerede Institut for litteraturhistorie ved Århus Universitet hans besvarelse af en prisopgave: »Grundtræk af dansk arbejderkultur og arbejdslitteratur i perioden 1870 til 1930«, som Århus Universitet udskrev i 1977. Værket er i to bind og har titlen: »Dansk arbejderkultur«.

Siden har Svend Aage Andersen skrevet flere artikler om samme emne, så han er ingen novice indenfor arbejderkulturforskningen, snarere tværtimod. »Salt og brød« er en forkortet og let bearbejdet udgave af den licentiatafhandling, som blev det synlige resultat af det kandidatstipendium, Svend Aage Andersen fra 1980–82 oppebar ved Institut for litteraturhistorie ved Århus Universitet.

Det byhistoriske udvalg i Århus fortjener forøvrigt ros for denne udgivelse, som ligger så smukt i forlængelse af udvalgets udgivervirksomhed, specielt den tidligere socialdemokratiske borgmester Bernhard Jensens bøger, samt erindringer af og om andre fremtrædende socialdemokrater fra Århus som f. eks. Hans Hedtoft, H. C. Hansen og Hans Rishøj, hvis erindringer der da også trækkes på her.

S. Aa. A. har altid været tværfagligt orienteret i sine arbejderkulturstudier. Det ses f. eks. tydeligt i den artikel om problemer og indfaldsvinkler i studiet af arbejderkultur, som han skrev i den tema-årbog om arbejderkultur, som Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie udsendte i 1981.

Også »Salt og brød« er tværfagligt inspireret. Det ses såvel i hele den måde, bogen er disponeret på som i de kildegrupper, der er trukket på. S. Aa. A. har ønsket at anlægge et helhedsperspektiv på arbejderkulturen, dvs. at han har forsøgt at få så meget som muligt med af arbejderens almindelige hverdagsliv. Han benytter sig her af den snart klassiske opdeling i livet på arbejdspladsen, i familien og i fritiden.

Arbejderbevægelsens betydning kommer mest frem i forbindelse med Sv. Aa. A.'s opdeling af arbejderklassen i forskellige familietyper, hvor den politiserende arbejderfamilie netop er udtryk for, hvad den fagligt og politisk engagerede arbejder betød for bevægelsen og bevægelsen betød for ham/hende.

Også i kildevalget mærkes det tværfaglige. Erindringer og interviews er flittigt anvendt, forståeligt ud fra ønsket om at anskue arbejderkulturen fra den enkelte »menige« arbejder, fra arbejderkonens og fra arbejderbørnenes perspektiv. Sv. Aa. A. har som litteraturhistoriker selvfølgelig også anvendt skønlitterære tekster; men faktisk i meget beskedent omfang. Egentlig drejer det sig vel kun om Harry Søbergs erindringsromanværk: »En kvindes kamp« (1938), »En børneflokk vokser op« (1949) og »Paa Vej mod Tiden« (1952), som har sit tydelige udspring i Søbergs barndomsår i 90'erne i Sjøllandsgade i Århus. Dette er ikke så mærkeligt, da »Salt og brød«, eller rettere den bagvedliggende licentiatafhandling, så vidt jeg har forstået, udspringer af en slags lokalundersøgelse af Sjøllandsgade netop inspireret af Søbergs bøger.

Anvendelsen af kvantitativt, statistisk materiale er derimod efter min mening mindre overbevisende. Oplysninger om mangel på badeværelse og vandskyllende toiletter i størstedelen af arbejderboligerne i 30'erne siger kun noget om arbejderklassens boligstandard, hvis alle dengang havde haft sådanne faciliteter; men det var jo ingenlunde tilfældet. Først i 50'erne begyndte den slags moderniteter at dukke op hos andre end hos den velhavende overklasse, når der da ikke var tale om nyopførte huse.

Også brugen af folketællingsmaterialet

fra 1901 med henblik på en fastlæggelse af familie- og husstandsstruktur i arbejderklassen i Sjællandsgade virker problematisk. F. eks. viser tabellen s. 95, at tregenerationsfamilier ikke forekommer, men i teksten oplyses det, at fire ægtepar havde en af ægtefællernes forældre boende. Det forekommer også mærkeligt, at familier med logerende anbringes i kategorien »udvidede familier«, hvis den logerende da ikke var i slægt med lejlighedens indehavere, f. eks. en nyindflyttet ugift bror eller søster fra landet, som boede der midlertidigt. I det hele taget skal man passe på med de logerende i folketællingerne. Hvis de »passer sammen« med lejlighedens indehaver i alder og køn, kan det ofte dreje sig om et ugift samboende par, evt. en enke og hendes »ven«, eller en kone, som nu bor sammen med en anden end sin ægtemand, fordi denne af forskellige årsager er forduftet. Det ringe antal formelle skilsmisser skal også sammenholdes med disse ganske hyppige eksempler på »rømning«, som de facto var lig med skilsmisse.

Folketællingen for Sjællandsgade viser også, at ca. 10 % af alle husstandene bestod af en ugift moder med børn. Når man samtidig tager de førnævnte ugifte samboende og alle dem, som giftede sig fordi »det var gået galt«, i betragtning, giver det et noget andet billede af seksualitet og samlivsforhold end det, som Sv. Aa. A. senere i bogen tegner, hvor han, antagelig under indtryk af interviews og erindringsmateriale, står overdrevet megen vagt om arbejderfamiliens gode navn og rygte. Tænk blot på Herdal og Tove Ditlevsen, som ganske vist var københavnere, men alligevel!

I bogen er der et stort afsnit om børn og børns arbejde. Det er helt naturligt, hvor fremstillingen for brede afsnits vedkommende bygger på interviews og andet erindringsstof. Drengene var oftest mælkedrenge, bydreng, avisbude etc. Pigerne hjalp oftest til i huset eller løb ærinder for butiksindehavere etc. Decideret fabriksarbejde el. lign. omtales ikke meget. Man kan mærke, at fabriksloven af 1873 havde haft en vis virkning, idet den jo forbød børn under 10 år (i 1901 ændret til 12 år) at

arbejde sådanne steder. Arbejdet som bydreng kunne også være strengt, selvom det var tilladt. Pakkerne var ofte alt for tunge, men børnenes indtjening kunne være særdeles nødvendig i en svag familiekøkonomi, f. eks. hvor faderen drak.

Svend Aa. A. er opmærksom på, at arbejderkulturen ikke kunne/kan opfattes som en enhedskultur. I slutningen af forrige århundrede stødte særdeles forskelligartede delkulturer sammen i arbejderkulturen.

Nogle af de mest markante var laugs håndværkerne, som på en vis måde slet ikke følte sig som arbejdere men som håndværkere. På den anden side var disse faglærte håndværkere ofte de mest aktive i faglig og politisk henseende. Mens laugs håndværkerkulturen var en livsform med rod i byen, havde de mange indflyttere dybe rødder i den gamle almekultur. De var børn af landarbejdere, husmænd, ja også gårdfolk, som i mangt og meget stod fremmede overfor bykulturens forskellige afskygninger. Det var ikke let af forene disse modsætninger, i hvert fald i 1. generation. Den kollektive følelse blev f. eks. fremmet af arbejdspladsens størrelse, produktionsmåden og arbejdsdisciplinen etc.

Det er lykkedes Sv. Aa. A. at komme godt rundt om sit emne. Selvom bogen er en lokalundersøgelse, får man en fornemmelse af, at den dækker meget mere, og det er fordi den behandler vigtige aspekter og temaer bredt og generelt. Sv. Aa. A.s store belæsthed giver ham mulighed for at sætte det lokale ind i en større sammenhæng. »Salt og brød« er ikke blevet en elendighedsbeskrivelse; den er heller ikke blevet en lovprisning af arbejderbevægelsens gode gerninger, selvom man heldigvis også kan mærke »vækkelsesånden« hos de unge D. S. U.'ere i 20'erne og 30'erne. »Salt og brød« er et ærligt forsøg på at give et nuanceret billede af, hvor forskelligartet århusianske arbejderfamilier kunne have det for 75 år siden.

Poul Balle-Petersen.

Det er Danmark. Dansk Folkemuseum 1885–1985

Redaktion: Inge Mejer Antonsen, Bodil Bundgaard Rasmussen, Holger Rasmussen og Ib Varnild. Nationalmuseet, Brede 1985. 76 s. ill. ISBN 87-480-0563-0. Kr. 35.

De er dygtige i Brede. De udstillinger de laver er ikke blot fremragende formidling, men også mediebegivenheder. Og sandelig med rette. I 1985 markerede Dansk Folkemuseum – Nationalmuseets 3. afdeling – sit 100 års jubilæum med udstillingen »Det er Danmark«, hvor man viste »lidt af den mangfoldighed af ting, der er indsamlet til museet i løbet af perioden. De er hentet fra vore magasiner og viser det baggrundsmateriale, der måske sjældent eller aldrig kommer på udstilling, men som er basis for fyldigt at kunne dokumentere kulturtilstanden til skiftende tider.«

Sådan skriver Holger Rasmussen i forordet til denne bog, der ledsagede udstillingen.

Selve bogen indledes med en redegørelse for »Dansk Folkemuseum gennem 100 år« skrevet af Holger Rasmussen, mens han stadig var overinspektør. Det må være en af hans sidste officielle handlinger for den institution han har ledet i så mange år. Måske er det forståeligt, at han nu er blevet træt af at fortælle museumshistorie. Den negang er det såmænd blevet til »En citatmosaik«.

Bogen afsluttes med udstillingsarkitekten Kjeld Kaysers redegørelse for, hvordan udstillingen var opbygget. Nyttigt, også her bagefter at repetere den fine og originale udstilling.

George Nellemann er imidlertid bogens egentlige forfatter. Han har skrevet langt det meste af den. Han kalder sit bidrag for »Danmark i 100 år«. Ved at tilføje undertitlen »– en ukultiveret oversigt« har han taget brodden af den kritik som nærsynede læsere måske kunne komme med.

Bidraget skal imidlertid læses for det det er: et exposé hvor der hverken skal »skrives museumshistorie eller politisk historie«.

Det er et meget veloplagt bidrag illustreret med mangfoldige kort, diagrammer, fotografier og tegninger. Man kunne frygte at

Nellemann ville forfalde til at rømme op – år for år – hvad der har præget vor hverdag i de sidste 100 år, men det gør han ikke. Det er blevet en løbende og letlæst oversigt, som iøvrigt ikke er ganske blottet for forfatterens egne holdninger. Og det er kun godt. Det er blandt andet derfor bidraget er så veloplagt.

Folkeskoler, gymnasier og højskoler bør være opmærksomme på denne bog. På grund af Nellemanns oversigt. Det er den bedste i sin art jeg kender.

lørn Piø.

Eske Wohlfahrt: Fiskerne og byen Bagenkop – et fiskerleje gennem 100 år.

Fiskeri- og Søfartsmuseets maritime skrifter nr. 7. Esbjerg, uden årstal, 72 s. Kr. 70. ISBN 87-87453-15-0.

Forfatteren deltog i et sommertogt for Fiskeri- og søfartsmuseet i Esbjerg, hvor emnet var drivvodsfiskeriet i de sydlige farvande. Midt i et forstemmende indtryk af tilbagegang i fiskeriet viste Bagenkop sig som en oase af liv og foretagsomhed. På denne baggrund måtte man stille spørgsmålene: »Hvorfor var Bagenkop så aktivt og levende et sted? Hvad var forudsætningen for dette fiskeri?« Det var hvad Eske Wohlfahrt gjorde. Og for at besvare disse spørgsmål udførte han sammen med sin daværende studiekammerat Thomas Højrup feltarbejde i Bagenkop fra august til oktober 1975 og fra oktober 1976 til januar 1977.

Bogen beskriver fiskeriets udvikling i Bagenkop fra ca. 1900 til i dag. Den fremtræder umiddelbart som en letlæselig beskrivelse af denne udvikling. Men den er samtidig et velgørende forsøg på at forklare og påvise sammenhænge i udviklingen. Bogen består af tre hovedafsnit. Det første behandler fiskeriet omkring år 1900, det andet fiskeriets udvikling 1900–1945 og det tredje fiskeriet fra anden verdenskrig til i dag. I hvert af de tre afsnit sættes økologiske, teknologiske, sociale, kulturelle og markeds-mæssige forudsætninger i forhold til hinanden, og implikationerne af ændringer på hvert af disse undersøges i forhold til helheden.

Storebæltsegnene har fra gammel tid

været et af de områder, hvor der blev drevet fiskeri som hovederhverv. Dette var baseret på forekomsten af høstsild og nærheden til det tyske marked. Bagenkops placering ved Langelands sydspids var i særlig grad fordelagtig, da den tillod, at fiskerne selv lejlighedsvis kunne sejle fisken til Kiel.

Omkring århundredskiftet var drivgarnsfiskeriet efter Storebælts høstsild stadig hovedfiskeriet. Man anvendte de store såkaldte bæltsbåde, som ejedes af bådlag på 3–4 medlemmer. Disse både anvendtes kun effektivt i sildefiskeriet, men kunne også gøre nytte ved fragtsejlads om sommeren. Herudover suppleredes indtægten ved jollefiskeri med torskekroge og rødspættegarn forår og sommer samt ved dyrkning af små jordlodder, jagt m. m.

Som i det øvrige land motoriseredes fiskerflåden i Bagenkop i tiden op mod 1. verdenskrig. Men det var ikke bæltsbådene til sildefiskeri, der fik motor, det var de mindre, privatejede joller til torske- og rødspættefiskeri, som man dernæst også tog i brug til sildefiskeri. Desuden åbnede motoriseringen mulighed for at bruge skovlvod og siden trawl. Fiskeriets sæsonpræg blev derved udjævnet og bæltsbådene fandt i stedet større anvendelse til fragtsejlads. Kun undtagelsesvis installerede man motor i bæltsbådene, da man mente, at de var for store til de motorer, man rådede over.

Det kunne have været interessant at sammenligne med forholdene i Nordsjælland, hvor man netop lagde motorer i de store sildebåde, hvor skovlvodsfiskeriet ikke vandt tilsvarende indpas, og hvor sæsonpræget i fiskeriet blev fastholdt af den udbredte fragtsejlads med kartofler til København. Hvis man sammenlignede med specielt Gilleleje, ville man kunne iagttage en udvikling som i lang tid var næsten modsat Bagenkops. Dette gælder også på det sociale område, hvor både Gilleleje og Bagenkop i udgangspunktet var sluttede fiskersamfund defineret i opposition til bønderne. Men hvor Bagenkopperne har videreført denne situation til i dag, har de gamle fiskerfamilier i Gilleleje i vid udstrækning forladt fiskeriet.

I udviklingen af Bagenkops fiskeri frem til vore dage er trawlfiskeri blevet absolut

dominerende. Med et aktivt og opsøgende redskab som trawlen kan man drive fiskeri hele året, såfremt kvoteringerne og is ikke kommer i vejen. Behovet for at leve op til stigende rentabilitetskrav har man også kunnet imødekomme i kraft af dette fiskeris ekspansionsmuligheder. Man har haft mulighed for, og været nødt til, at forøge motorernes trækraft, trawlens størrelse og de udnyttede farvandsområder.

Trawlfiskeriet har også nødvendiggjort et anderledes grundigt kendskab til bundforholdene i farvandene. Her har ekkolod, som bagenkopperne var hurtige til at indføre først i 50'erne, været til uvurderlig hjælp. De har muliggjort en maximal ekspansion i udnyttelsen af de lokale farvande. Grænsen for de lokale ressourcers bærekraft er dog nået. Derfor må mange trawlere fiske i andre farvande en del af året.

Som indledningsvis antydet beskæftiger bogen sig også med dette fiskersamfunds sociale og kulturelle sider. Bogen beskriver bl. a. nogle mekanismer i de unge fiskeres etableringsfase. Når en ung fisker er blevet dygtig nok til at få hyre som bedstemand, vil han om muligt søge hyre hos en anden ung fisker, som har investeret i en kutter. Denne vil nemlig være nødt til at fiske intensivt for at klare afdragene de første år, og bedstemanden vil derfor kunne tjene mest muligt, da han aflønnes med en fjerdepart i fangsten. Når skipperen efter nogle år kan begynde at slappe lidt af, fiske lidt mere i de lokale farvande og tilbringe mere tid sammen med familien, så bliver det bedstemandens tur til at investere i en kutter.

Eske Wohlfahrt pointerer bagenkopperfiskernes tilknytning til deres eget samfund, som en væsentlig faktor i forklaringen af fiskeriets udvikling. Bagenkopfiskerne er ikke bare et antal fiskere fra en bestemt lokalitet, de er et samfund, et fællesskab, og tilknytningen til dette fællesskab er ikke bare en biting, som er underordnet økonomien. Ønsket om at forblive bagenkopper »betyder at man tilpasser sig de lokale muligheder – at man så vidt overhovedet muligt baserer sin tilværelse på fiskeri i den vestlige Østersø«. (s. 64). Nu er »tilpasning« et lumskt begreb, som ofte har forledt kulturvidenskabsfolk til at objekti-

vere nogle forhold, som om de var resultater af en automatik. Men her er tale om subjektive valg hos individer, der som medlem af et fællesskab har en vilje til denne tilpasning. »Tilpasningen« betyder, at man ikke bevæger sig op over en kutterstørrelse på ca. 20 ton. Større kuttere ville stille sig i vejen for et fiskeri med hovedudgangspunkt i hjemnehavnen.

Desværre er det ikke altid sådan, at resultatet af en tilpasning svarer til hensigten med den. Derfor kunne man tilføje, at det må spille en rolle, at de lokale ressourcer, som man ønsker at tilpasse sig, kun tillader mindre kuttere. Det forhindrer at bagenkopperne på lokalt grundlag kan blive storfiskere. Og det er set før, at afskalingen fra fiskerierhvervet især sker i toppen og i bunden, at storfiskenes børn ikke bliver i fiskeriet, men uddanner sig i land.

Til trods for at der ikke er tale om nogen omfangsrig bog, er der megen information at hente i den. Man kunne komme med den indvending, at det billedmateriale, der skal illustrere fiskemetoderne, er set før. Men det vil også være almindeligt kendt inden for denne branche, at der ikke er meget at vælge imellem, hvis man ikke skal producere disse illustrationer selv. Det ville også have været af interesse, hvis bogen havde oplyst, at forfatteren er museumsinspektør på Limfjordsmuseet i Løgstør, et af vore maritime og fiskerifaglige museer. Og endelig har jeg undret mig over, at Fiskeri- og Søfartsmuseet ofte udelader at anføre udgivelsesår i sine maritime skrifter. Sådanne skrifter er jo ikke af en karakter, der gør produktionsforældelse i forhold til skiftende moder til nogen oplagt fare.

Torben Vestergaard.

Bønder & fiskere

Festskrift til Holger Rasmussen. Redaktion: Birte Friis, Peter Michelsen & Bjarne Stoklund. Folkelivsstudier 9. Nationalmuseet 1985. 250 s. ill. kr. 225,-. ISBN 87-480-0486-3.

Næst studenterhuen synes udgivelsen af festskrifter at være den mest sejlivede af alle akademiske traditioner. Det er da også en smuk skik at hædre veltjente fagfæller med en publikation i anledning af deres

runde fødselsdage, men det er næppe forklaringen på, at denne lidt specielle genre har overlevet helt ind i informationsalderen.

»Bønder & fiskere«, som her skal omtales, er netop et sådant festskrift udgivet i anledning af, at dr. phil. Holger Rasmussen fyldte 70 og forlod sin stilling som leder af Dansk Folkemuseum. Når de tre redaktører har valgt at tematisere festskriftet, var det vel i første omgang for at glæde modtageren, som gennem årene har drevet studier i bønder og fiskeres kulturhistorie. Ved at begrænse emnerne for bidrag har redaktørerne samtidig opnået, at den færdige publikation viser et tilløb til et helhedspræg, som ellers er usædvanligt for festskrifter.

Trods de afstukne rammer er det ikke ganske lykkedes at holde alle 20 forfattere fast på temaet eller at sikre artikler med en samlet styrke til at hæve »Bønder & fiskere« ud af alle festskrift-genrens problemer. Det første bidrags gode, men helt uformidlede fotografier fra Jyllinge i 1960'erne og de afsluttende anekdotiske beretninger om søfolk og hajer ligger længst fra bogens tema. De resterende 18 artikler omfatter essays og studier, som henter deres stof fra det nordligste Norge til Alperne i syd, og fra Færøerne i vest til Ålandsøerne i øst. Bidragene, der er skrevet af etnologer og museumsfolk fra hele Norden, byder på resultater af feltarbejde, arkiv- og genstandsstudier, og de rummer eksempler på en række perspektiver og metodikker, som spænder over store dele af den etnologiske fagtradition.

Man får glimt af lokalsamfund og deres beboere i Hanne Mathiesens behandling af sider af den sociale organisation i et tyrolsk bjergsogn, i Birgit Vorres skildring af det gamle Skovshoved og fiskehandelen i København, og på en måde også i Nanna Hermanssons vel følsomme beretning om sit gensyn med gamle informanter i en færøsk bygd.

Byggeskik og boligindretning præsenteres under forskellige synsvinkler af Gudrun Gormsen, der har set nærmere på udviklingen af nye stuehuse på Randers-egnen ved midten af 1800 årene. Hollænderbøndernes boliger på Amager er emnet for Birte Friis' indlæg, og endelig gør Jóan

Pauli Joensen rede for vigtige ændringer i den færøske boligindretning i nyere tid.

De øvrige bidrag tager alle udgangspunkt i enkelte grupper af genstande eller arbejdsformer. Pløjning og plove er emne for artikler af Bjarne Stoklund og Henrik Vensild, der henter deres materiale fra Læsø og Bornholm. Med udgangspunkt i indførelsen af forskellige redskaber i landbruget ræsonnerer Svend Nielsen om bondebefolkningens påståede konservatisme. Også Gösta Berg og Peter Michelsen behandler forekomst og herkomst af enkelte kulturprodukter, henholdsvis flyttelige fårefolde og vandingshjul. På basis af materiale fra Nationalmuseets etnologiske undersøgelser etablerer Grith Lerche i sin artikel udbredelseskort over forskellige metoder til fremstilling af malt til brygning. Også det klassiske studiefelt, dragtelementer, er repræsenteret i festskriftet med Hanne Frøsig's behandling af de bondeprægede hue-nakker, der var en slags varemærke for københavnske ammer og barnepiger sidst i 1800-årene. Undervejs kommer man vidt omkring blandt europæiske guldtrækkere i fjerne århundreder.

Om fiskeri, redskaber og fartøjer handler fire af festskriftets bidrag. N-A. Bringøus har set på ålefiskeriet ved Kivik på den skånske østkyst. Fra Ålandsøerne skriver Nils Storå om nogle fangstredskaber brugt af bønderne i ferskvand, og fra Norge har Knut Kolsrud en artikel, der diskuterer nordlandsbådens typer, deres udbredelse og numeriske fordeling i landsdelen. Med direkte henvisning til et vigtigt tema i Holger Rasmussens disputats skildrer Eske Wohlfart Andersen indførelsen af en ny fartøjstype i fiskeriet på Limfjorden sidst i 1920'erne. »Pennalhuset« kaldtes typen lokalt og den var konstrueret, så den tilgodeså fjordfiskerne, men omgik centralbureaukraternes direktiver. – Bogen afsluttes med et såkaldt »Bidrag til en bibliografi« over fødselarens publicerede arbejder. Den er udarbejdet af Lis Castberg og spænder over perioden fra 1940 til 84. Endelig skal det nævnes, at »Bønder & fiskere« fremtræder i en smuk, klassisk grafisk tilrettelægning. Fødselsdagsgaven er pakket fornemt ind.

Poul H. Moustgaard.

Ole Højrup (udg.), »Søens folk. Beretninger fra århundredskiftet« 1–8

Bind 1: »Skibsdreng og letmatros«, 230 s.
Bind 2: »Sejlskibsmatros og tømmermand«, 238 s. – Nationalmuseet 1985.
ISBN 87-480-0559-2. Kr. 348,- pr. bind;
i abonnement kr. 328,- pr. bind.

For få år siden udsendte Nationalmuseet med museumsinspektør Ole Højrup som redaktør en række store, smukt udstyrede og overdådigt illustrerede bøger om livet på vore herregårde. Bøgerne må være faldet i publikums smag, for nu fortsætter Ole Højrup og museet med en tilsvarende serie på 8 bind om livet til søs, som det formede sig i perioden omkring århundredskiftet. De første to bind af dette værk er nu udkommet, og de rummer uddrag af nedskrevne erindringer og dagbøger, der skildrer de første trin i den maritime karriere som skibsdreng, jungmand og matros. I følgende bind vil materialet beskrive liv og arbejde som det tog sig ud for dem, der var nået længere op på rangstigen i både sejlskibe og dampere.

Fortællerne – eller beretterne, som udgiveren så højtideligt kalder dem – kommer fra vidt forskellige miljøer, og de beskriver i det første par bind sørejser og tildragelser fra både den helt lille indenlandske søfart og den store internationale fart på Sydamerika og Australien. Et par beskrivelser stammer fra den barske sejlad på Nordatlanten til Færøerne, Island og Grønland. Det er ofte spændende læsning helt på højde med flere af de maritime klassikere, og læseroplevelsen stimuleres yderligere af de mange gode fotografier gengivet i store formater.

Helt så positive oplevelser får man derimod ikke i udgiverens egne korte bidrag. Hverken de små manchetter i tilknytning til de enkelte afsnit eller billedteksterne virker gennemarbejdede, og undertiden bliver de sært private, når Ole Højrup præsenterer egne erindringer om sin maritime farfar. Et par eksempler: Til et billede af et skibsdæk gennemgår teksten det eneste man ikke kan se på fotografiet, nemlig rigningen. Til et billede af et par mindre, ældre sejlskibe hedder det i teksten bl. a.: »Nu kan man møde nogle af dem igen med unge og ældre af begge køn om bord. De

nyder det at tumle et sejlskib, vandet, vejret, og de ved, at solen kan forsvinde og vinden friske op, således at der er brug for godt gammelt sømandsskab. Det er en næsten svunden verden at genfinde«. Det lyder mere som en tale til søspejdernes standerhejsning end som kulturhistorisk information.

Som leder af NEU, Nationalmuseets etnologiske undersøgelser, har Ole Højrup taget udgangspunkt i det materiale, som fandtes i denne institution. Men, som han skriver i forordet, så har NEU »aldrig haft en indsamling rettet direkte mod søfolk«. Derfor har det været nødvendigt at hente adskillige af de skriftlige beretninger og det meste af illustrationsmaterialet i Handels- & Søfartsmuseet's store arkiv. Det er jo legitimt nok; men hvorfor har man egentlig valgt at udgive et værk om et emne, som ikke har været genstand for en målrettet indsamlingskampagne, når NEU's egne arkiver må formodes at bugne af sådant materiale om andre kulturhistoriske emner?

Bøgerne om skibsdrenge og matroser er flotte og med mange fine skildringer; men hvad vil udgiveren og forlaget med dem og med de efterfølgende 6 bind? Som værket foreløbigt tegner sig, så bliver der tale om et omfattende maritimt biografisk materiale arrangeret i et bibliofilt udstyr til godt to tusinde kroner. Det er lige ved at misklæde de ramsaltede fortællinger om søfolkernes sure slid og de ormædte beskøjter, de undertiden måtte døje med som proviant. Fagligt lover de første bind ikke for godt. De udvalgte tekster er af vidt forskellig natur og tilblivelsessituation. De omfatter genrer som erindringer, der er nedskrevet på varierende afstand af begivenhederne, dagbogsnotater og et enkelt interview foretaget af tredemand er også medtaget. De gengives alle som var de kilder af samme art. Hvordan er materialet i øvrigt valgt ud? Det oplyser udgiveren ikke.

Når bortses fra fyldige ordlister med forklaringer på de fleste maritime udtryk, så ledsages sømændenes egne tekster kun af et minimum af kommentarer. Tilløb til analyse og syntese er der heller ikke mange af, end ikke i de yderst korte sammenfatninger, der afslutter hvert bind. Man må håbe eventuelle, etnologisk interes-

serede læsere kan engelsk, for i sammenfatningen til bind 2 henviser Højrup til Knut Weibust's »Deep Sea Sailors«. Denne bog, der er en analyse af den sociale organisation om bord på sejlskibene, bygger pudsigt nok på noget af det samme materiale fra Handels- og Søfartsmuseet, som Højrup har fundet frem. Disse kilder lader sig altså benytte, og forhåbentlig vil de også blive brugt til noget mere i de følgende bind. Først da vil »Søens folk« blive andet og mere end en meget lækker, men temmelig uformidlet fremlæggelse af nogle tilfældigt nedskrevne sømands-memoirer.

Poul H. Moustgaard.

Karen Stougaard Hossy:

Det københavnske Asylselskabs første år
Udsendt 1985 af Det københavnske og Nørrebros Asylselskab. Distribution: Nansengades Antikvariat. Pris kr. 115,-.

Det københavnske Asylselskabs 150 år i 1985 blev markeret med udsendelse af en bemærkelsesværdig bog, skrevet af Karen Stougaard Hossy. Bemærkelsesværdig fordi den vender op og ned på de senere generationers opfattelse af, hvad et asyl er, og bemærkelsesværdig ved at skildre asylsagen som en åndelig og politisk bevægelse ved siden af en social og filantropisk. De flestes billede af asyl er præget af anden halvdel af forrige århundrede og begyndelsen af vort, hvor asyl er sociale institutioner. I de første årtier var de først og fremmest pædagogiske. Gode mænd og kvinder af embedsstand og handelsstand gik sammen om at skaffe midler og huse til asyl, der kunne tage sig af fattige børn i før-skolealderen, give dem gode kår og udviklingsmuligheder – »at stille de fremvoxende Sjæle omtrent paa een Linje« – som en af grundlæggerne udtrykte det.

Mændene bag initiativet var næsten alle politisk aktive i andre sammenhænge også, og karakteristisk er det, at det første asyl, der blev oprettet i 1835, fik navnet »Asylet af 28. maj«. Denne dato var, hvad 5. juni blev for senere generationer. Stænderforordningen er dateret 28. maj 1831. Der er således en klar sammenhæng med stænderforsamlingerne, trykkefrihedssa-

gen, arbejdet henimod en fri forfatning og så grundlæggelse af børneasyl. Den sammenhæng fortøner sig senere i forrige århundrede, da de sociale vilkår og byrder blev så tunge, at *det* sociale system, der fulgte i den frie forfatnings kølvand, blev det brutaleste i Danmarkshistorien.

Men der var altså en vår i 1830'erne og -40'erne, hvor der blev tænkt store og varme tanker, og hvor nogle af dem endda blev ført ud i livet. Asylerne skulle udvikle børnene, det levende ord skulle lyde der, børnene skulle lege og synge. Og da asylernes fædre ikke var tilfreds med de sange, der var for børn, rettede de henvendelse til Ingemann i Sorø, og det satte ham i gang med det, der skulle blive hans hovedværk: Morgen- og aftensangene for børn. I dag forekommer billedet tilsidst i »Gud ske tak og lov« »vi har kærlighedsasylet fundet« måske at være et lidt anstrengt sindbillede. Men det var faktisk tænkt helt bogstaveligt. Sangen er skrevet til de københavnske børneasyl. Senere, da sangen blev alle danske børns, blev de vers, der direkte handlede om asylerne og om børnene der, udeladt, men tilbage er altså den sidste linje og dermed en mindelse om et bemærkelsesværdigt stykke Danmarks-historie.

Karen Stougaard Hossys bog er ret summarisk for de følgende perioders vedkommende, men det skal være hende tilgivet, blot må man håbe, at undersøgelserne vil blive fortsat. At følge institutioner, grundlagt under een periodes forudsætninger op igennem andre, giver et godt indblik i skiftende tiders menneskesyn og samfundsindretning.

Bogen er meget smuk, billedmaterialet glimrende, kun savner jeg henvisninger eller i det mindste en litteraturliste.

Else-Marie Boyhus.

Bente Dahl Hansen:

Betler eller almisselem

Studier i offentlig fattigforsorg i Sjællands stifts landsogne 1708–1802. Landbohistorisk Selskabs studieserie, 1984. Pris kr. 80,-. ISBN 87-7526-038-7.

Fattigdommens historie i Danmark er ikke særlig godt udforsket og slet ikke på det

konkrete plan. Fattigforsorg indgår i de fleste generelle historiske fremstillinger, men i og med at detailundersøgelser mangler, bliver det ofte fattigforsorgslovgivningen, der beskrives, og mindre dens virkninger. Bente Dahl Hansens bog er derfor meget kærkommen, og så er den tilmed god. Den handler om 1700-tallet og om virkningen af det første offentlige fattigvæsen i Danmark. Bogen går frem til 1802 og dermed omfatter den de erfaringer, som forrige århundredes socialreform kom til at bygge på.

Der redegøres omhyggeligt for de lovgivningsmæssige rammer, for opbygningen af det administrative system, men bogen er ikke »kun« en administrationshistorisk fremstilling. Ved at vælge et afgrænset område, Sjælland og Møn, til de overordnede analyser og et lokalområde, Øster og Vester Flakkebjerg herreder og særlig Tjæreby sogn, til detailstudier skabes der nogle »snit« ned igennem datidens samfund, og man kommer så tæt på individet, som kildematerialet tillader. Bogen beskriver således på een gang systemet og afprøver det. Det er en frugtbar metode, som umiddelbart må kunne inspirere til at gå videre i andre egne af Danmark.

Bogen er blevet til som et speciale i historie ved Københavns Universitet. Den udsendes i Landbohistorisk Selskabs studieserie, et glimrende initiativ, der gør det muligt at få vigtige undersøgelser publiceret i et overkommeligt udstyr. Bogen er præget af stor omhu med udførlige noter, kildehenvisninger, litteraturliste, billedliste og register.

Else-Marie Boyhus.

D. H. Wulff: Nøgle til Almanakken

En ledsager til hvert års almanak.

Redaktion: Lilian Noval, Almanakken. Københavns Universitet, Almanakken & Nyt Nordisk Forlag. 1985. 85 s. Kr. 58,50. ISBN 87-17-05366-8.

Hvert år udkommer den officielle Almanak udgivet af Københavns Universitet. I 1881 udgav adjunkt D. H. Wulff, Aalborg Kate-dralskole, hvad han kaldte »Nøgle til Almanakken«. Den bestod i en kort forklaring til

festernes oprindelse og betydning og til alle dagenes navne.

Wulffs majsommelige arbejde var nyttigt, for hvem vidste efterhånden hvem Ruth var – hun står i Almanakken ved den 8. august – og hvorfor hedder den 1. august Peters Fængsel?

Nu har Københavns Universitets kontor for Almanakken og Nyt Nordisk Forlag genudgivet Wulffs nøgle. Lilian Noval fra Almanakken har oversat de gotiske bogstaver og hun har ændret retskrivningen, men intet ændret i teksten.

Det er en fin, lille publikation, som altså stadig er anvendelig fordi Almanakken stadig bruger de gamle navne på dagene, som man brugte i 1881. Og Wulffs indledning indeholder en lang række konkrete oplysninger om skudår, julen, fastelavnen, påsken og pinsen og om de fem store jødiske højtider (samt to mindre). Og Wulff har selvfølgelig også et udførligt register.

Det er en god ide at genudgive denne lille klassiker. Den skal nok blive populær.
Iørn Piø.

Svend Nielsen: Go'morgen Karl Baj!

Sang blandt prinser og klunserne på Nørrebro i København, optaget i 1958 af Anders Enevig. Udgivet af Forlaget Kragen, København 1985. 112 s. ill. noder.

ISBN 87-980636-6-9. Pris for bogen alene: kr. 70,-.

(I forbindelse med bogen er udsendt en LP-plade og et kassettebånd med alle originaloptagelserne til sangene i bogen. Kragen DFS [K] 3). Pris for bog + plade eller kassette: kr. 98,-.

Svend Nielsen, der er arkivar ved Dansk Folkemindesamling og specialist i den nyere folkesang i Danmark, har med kærlig og kyndig hånd udgivet en række af Anders Enevigs eneståenede lydoptagelser fra klunsermiljøet på Nørrebro i 1958.

Enevig var dengang politibetjent på det yderste Nørrebro, og hans distrikt dækkede et kæmpemæssigt område. I bogen fortæller han i en samtale med Svend Nielsen, optaget i 1984, hvordan hans interesse for visesangen i klunsermiljøet blev vakt. Der var ikke så megen kontrol med den enkelte politibetjents færden i

dagligdagen, og derfor fik Enevig mulighed for at forfølge mere private interesser! Via besøg i forskellige marskandiserforretninger kom han i kontakt med produkthandleren Alvi på Blytækkervej, hvor en del klunserne afsatte deres varer og i øvrigt ellers holdt til. De havde indrettet et lille klunser-skur, hvor de mødtes på forskellige tidspunkter i løbet af dagen og fik en dram, og ellers havde de mulighed for at lave lidt mad, vaske sig og sove dagens rus ud.

Anders Enevig havde i forvejen en vis interesse for de »ukendte« sange, og gennem en henvendelse til Ole Højrup på Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser fik han kontakt med Thorkild Knudsen på Dansk Folkemindesamling. Han blev øjeblikkelig interesseret i et samarbejde med Enevig om at indsamle klunserviserne, og i begyndelsen af oktober 1958 gik Enevig igang med den store, tunge Eltra båndoptager ude i klunserhuset på Blytækkervej. I løbet af lidt over en måned fik han sammenlagt 18 timers meget komprimerede sang- og samtaleoptagelser på bånd. Ti af »prinserne« og 30 klunserne var blevet meddelere. Efter Svend Nielsens vurdering er dette projekt et af de mest afrundede og finest gennemførte indsamlingsprojekter indenfor dansk folkemusikindsamling til dato. Og denne bedømmelse er fuldt ud dækkende.

Tidligere har folkemusikindsamlingen været koncentreret om landsbymiljøet og var for det meste af retrospektiv karakter – aktiverede erindringer om udvalgte dele af tidligere tiders repertoire. Men her afspejler Enevig den levende sangtradition i en naturlig brugssituation. Han er deltagende observatør med åben mikrofon. Hertil kommer, at denne indsamling i lige så høj grad er centreret om miljøet som om de enkelte sange, og endelig er der på grund af Enevigs udførlige dagbogsnotater, hans eget dokumentariske fotografiske materiale og de præcise personaloplysninger (den veltrænede politimand fornægter sig ikke!) tale om den mest veldokumenterede folkemusikundersøgelse, vi kender herhjemme.

Svend Nielsen har i viseudvalget (23 sange) og i den ledsagende bog med kommenterede tekster og melodinedskrifter koncentreret sig om 5 (af de lidt over

40) sangere, som i særlig grad har en personlig syngemåde og desuden et mere sammenhængende repertoire. Hertil kommer udvælgelsen ud fra den lydtekniske kvalitet, som i Jens Bagers bearbejdnng står med stor klarhed og autencitet.

Desværre var økonomien dengang af en sådan art, at der skulle spares på båndene. Derfor slukkede Enevig for det meste sin båndoptager, så snart selve sangen var »i kassen«, så tilhørernes bifald og kommentarer sjældent blev medtaget.

På B-sidens nr. 11 – *Nede i dalen en lille hytte lå* – hører vi imidlertid en del klunsere syngende med, og også deres latter over den sjofle vise – en omsyngning af den meget udbredte skillingsvise, som Julius Strandberg udsendte i slutningen af forrige århundrede.

I det hele taget er klunserviserne præget af respektløshed og ironi – men også af ægte følsomhed overfor livets grundlæggende behov – således f. eks. i *Se du lille fugl ved min rude*, sunget af Amerikaner Karl, der lærte visen en søndag i sin celle på Vridsløse Statsfængsel. Omkvædet lyder:

Frihed, ja det er min drøm,
Oh, lad mig drømme ud!
Lad fængselets porte åben stå,
Så at jeg min frihed kan få!

Amerikaner Karls medfange havde 6 måneder tilbage af straffen og han selv 24. – »Så sagde jeg til ham: 'jeg kan nok lære den på de seks måneder, du har tilbage', sagde jeg til ham. – 'Ja, men jeg skal nok syngende den for dig, Karl'. Siger han så.«

I Enevigs dagbogsnotat fra den 3. januar 1959 står der:

Amerikaner Karl er ikke mere! Han havde en smuk død på en varm røgkanal i en kælder, lænet op mod et skråtstillet skraldespandelåg med ryggen mod den lune mur i varmekælderen . . .

Han ville have frydet sig i levende live, hvis han havde vidst, at han også døde med begge hænder begravet i bukselommerne, og at der rundt om ham stod 3 halve flasker kogesprit.

Det er Svend Nielsen store fortjeneste, at han har udvalgt og redigeret denne samling af viser fra et hidtil uudforsket miljø og sat dem i en forskningshistorisk og traditionsvidenskabelig klar sammenhæng. Men

det er Anders Enevig, der gjorde det grundlæggende, systematiske og indfølede indsamlingsarbejde i et miljø, hvor akademisk uddannede forskere ikke plejede at færdes.

Enevig og Nielsen har her demonstreret, at »folkeviser« kan være andet og mere end litterære tekster fra en fjern fortid. De kan – som her – være levende vidnesbyrd om et miljøes holdninger og normer, forventninger og nederlag og håb om et bedre liv på trods af den trøstesløse situation.

Anders Enevig kom sidenhen til at beskæftige sig indgående med bl. a. »de rejsende« og med cirkusfolket. Det må i dag beklages dybt, at der ikke på rette tidspunkt blev tilvejebragt mulighed for hans mere permanente tilknytning til f. eks. Dansk Folkemindesamling som folkemindesamlers i nutidsmiljøer.

I det hele taget findes der landet over særdeles kompetente »amatør« kulturhistorikere og folkemindesamlere, som hver på deres felter ofte besidder større sagskundskab end de bredere uddannede akademikere. En gensidig vekselvirkning mellem disse to forskergrupper, herunder et mere institutionaliseret samarbejde – skulle være muligt, og den generelle kulturhistoriske forskningspolitik burde i lige så høj grad inddrage disse kapaciteter. Den foreliggende publikation demonstrerer et lykkeligt resultat af et sådant samarbejde mellem fagfolkloristen og den sagkyndige »amatør« kulturhistoriker.

Karsten Biering.

Jens Henrik Koudal:

To sangere fra den jyske hede

Efter optegnelser i Dansk Folkemindesamling af Evald Tang Kristensen 1874. Foreningen Danmarks Folkeminders Dokumentationsserie, Bd. 3. Forlaget Folkeminder. København 1984. 132 s. Kr. 140,-. ISBN 87-87897-66-0.

Dokumentationsseriens små men meget indholdsrige bøger har på bagsiden en programformulering: serien vil (kort fortalt) fremlægge primært kildemateriale fra arkiverne, dokumentere brugen af folkekulturens traditioner, undersøge kildernes veje og vise, hvordan fortiden er en del af

nutiden. Måske er det ikke tilfældigt, at der ved dette tredje bind er tilføjet: sætte kildematerialet ind i en større sammenhæng. Uden på nogen måde at forklejne de to første bind er det næppe for meget sagt, at Koudals bog i højere grad viser ud over den solide, historisk relaterede stoffremlæggelse og også indeholder en række vigtige metodiske perspektiver. Det betyder dog ikke, at dokumentationen ikke er fuldt ud tilgodeset.

Koudal har hentet sit stof fra Evald Tang Kristensens indsamlinger 1874 i Kølvrå, omtrent midt mellem Herning og Viborg. Her levede to forarmede husmænd, Jens Mikkelsen og Niels Albretsen, og hos dem fik Kristensen ved to besøg en smuk høst af i alt 34 visetekster og 23 melodier. Præsentationen af de to sangere og omstændighederne ved indsamlingerne kommer først i Koudals bog, derefter viserne selv. Det er et omhyggeligt og helt igennem kapabelt udgiverarbejde, og de efterfølgende kommentarer til de enkelte visetekster og melodier er af forbilledlig grundighed.

Koudal har arbejdet ud fra Kristensens førsteoptegnelser og renskrifter og kan således præsentere en »renset« version af melodierne. (Den rystende historie om hvordan melodiredaktørerne Chr. Barnekow og Cederfeldt Simonsen »forbedrede« melodierne, før de kom i trykken, får vi ikke her, men den står i Koudals større artikel om samme emne i *Musik og Forskning*, Københavns Universitet 1984, hvor mange af de heromtalte forhold er uddybet). I en 26 sider lang efterskrift: *To jyske husmænd og deres sang* fremlægger Koudal imidlertid de vigtigste resultater af sine undersøgelser, og her finder vi – foruden tankevækkende primært materiale – bud på en tidsvarende tilgang til emnet.

Overordnet er det formålet (det siges allerede i forordet) at »overskrive det tilbageværende synspunkt i brugen af sidste århundredes materiale – middelaldermyten...«, og i stedet bruge det i relation til dets *samtidshistorie*, »som kilde til den brede befolkningskultur i 1700- og 1800-tallet og som underlag for en kritisk brug af folke-musikken i dag«. Dette åbner op for frugtbare perspektiver. I sin karakteristik af Kristensen som folkeviseindsamler knytter

Koudal an til den fornyede interesse for den store folkemindesamler, der i de senere år er skudt frem ikke blot inden for folkloristik, men også i historie, litteraturhistorie m. v. Det er vel at mærke ikke den ensidige dyrkelse af Kristensen som guru, men en nuanceret og nøgtern vurdering af hans værk og holdninger, der her kommer frem (i mangt og meget på linie med Else Marie Kofods bog om ETK). Koudal placerer Kristensens socialt og idémæssigt i forhold til det *samfund i forandring*, hvori han havde sin lange virketid, og ser indsamlingsarbejdet i lyset af Kristensens egen udvikling fra nationalromantisk folke-mindeopfattelse til socialt bevidst kulturhistorisk interesse.

Koudal tegner dernæst et billede af de to sangere, deres livssituation og deres viserepertoire. Det er et punkt, som rummer vigtige principielle spørgsmål for sangforskningen. Kan man f. eks. med rette se længst afdøde sangeres personlige temperament og deres reaktioner på de kummerlige livsomstændigheder afspejlet i deres »viserepertoire« og tekstversioner? Hvad viser overhovedet dette udvalg af tekster, som oven i købet må antages kun at udgøre en brøkdelen af, hvad sangeren har kunnet synge (den nemlig som faldt inden for Kristensens interesseområde)? Jeg finder det meget positivt, at Koudal ikke viser disse spørgsmål fra sig (på den anden side omhyggeligt sørger for heller ikke at simplificere problemerne), men giver et kvalificeret bud på tolkninger af, hvad man kunne kalde de to mænds *forhold til deres sange*. Herved samarbejder historikeren og viseforskeren, som i dette tilfælde er én person. Det er klart, at uden de mange realoplysninger, forfatteren har opstøvet om hovedpersonerne, ville han ikke kunne nå så langt, men heller ikke uden den forståelse af samtidens forhold, der ligger til grund. Heri må ligge en spore og inspiration for enhver viseforsker, der ikke på forhånd kasserer ældre materiale som metodisk utilgængeligt! Afsluttende fremlægges godt og relevant materiale om visesangens brugssituationer og funktion. Med sin fyldige efterskrift demonstrerer Koudal blandt andet, at et »funktionelt« synspunkt ikke bør være forbeholdt nutidsmateriale, og i hvor høj grad en kombi-

nation af historiske og analytiske indfaldsvinkler kan bære frugt.

Tilbage står at omtale viserne selv. Ikke at forglemme er udgaven også en *sangbog*, og som sådan indbydende og lettilgængelig. Det er tydeligt at Jens Mikkelsen og Niels Albretsen virkelig har været gode sangere, og ved at synge deres brogede samling af viser: lystige og alvorlige, sørgelige, obkskøne og fantastiske, kommer man både tiden, befolkningsgruppen og sangerne ind på livet (hjulpel også af Koudals indlevende tolkninger s. 113 ff). (I to tillæg er de 34 viser suppleret med elleve andre, dels fra Mikkelsens familietradition, dels beslægtede melodier og/eller tekster, som kan udfylde huller i de to repertoarer). I sin egenskab af »sangerportræt« – en udgivelsesform som, siden Niels Schiørring i 1956 udsendte *Selma Nielsens Viser*, har vundet en vis udbredelse, omend mest på et beskedent plan – viser bogen også fremad ved at sætte tingene »ind i en større sammenhæng«. – Man kan naturligvis nøjes med at læse viserne, men derved vil man gå glip af det som er denne udgaves større gave til brugerne: melodierne. En del af melodierne har på grund af de »grove« skæmtevisers historiske skæbne ikke været udgivet før, men også for dem som findes i »Danmarks gamle Folkeviser« eller Kristensens egne udgaver er denne fremlæggelse en stor gevinst. For folke-musikforskningen er både melodierne enkeltvis og selve blandingen af så mange forskellige stillag hos én sanger særdeles tankevækkende. For brugeren er bekendtskabet med de ofte meget smukke og ofte tonalt særprægede melodier et stykke næsten glemt fortid, som man ikke stærkt nok kan ønske må kunne blive en del af nutiden.

Kirsten Sass Bak.

Elsemarie Dam-Jensen og Birgit Lauritsen: Jeg gik mig ud . . .

Sønderjyder synger II. Et visehefte. Institut for Grænseregionsforskning. Aabenraa 1984. 107 s. Med kassettebånd. Kr. 100 for bånd og hæfte tilsammen. ISBN 87-87637-41-3.

I 1983 udgav forfatterne »Æ ga nåk vee vå lænng æno ...« Træk af folkesangens

historie i Sønderjylland (anm. i Folk og Kultur 1985) og sammen med Kirsten Sass Bak desuden »Æ har hører ...« Sønderjyder synger. Et visehefte. (Anm. i Folk og Kultur 1984). Det foreliggende visehefte er en selvstændig videreførelse af »Æ har hører ...« og indgår ligeledes i det bredt anlagte forskningsprojekt om »Folkesangen i Sønderjylland«.

Den nye udgivelse er en eksempelsamling, som består af sange optaget i 1960'erne, hovedsageligt af afdøde lektor Karl Clausen, der grundlagde Sanghistorisk Arkiv ved Musikvidenskabeligt Institut, Aarhus Universitet. Karl Clausen var selv sønderjyde, gymnasielærer i en periode, kor-dirigent og komponist og grundlægger af den sanghistoriske forskning og indsamling i Danmark. Han besøgte i alt henved 300 sønderjyder og optog 600 lydbånd, fortrinsvis med sange, som han i vidt omfang formidlede gennem Danmarks Radio bl. a. i udsendelsesrækkerne »Folk synger« (i samarbejde med Thorkild Knudsen), »Dansk folkesang gennem 150 år« (som også er titlen på hans grundlæggende sanghistoriske oversigt, genoptr. 1975) og »Åndelig visesang i Norden«.

Ved at indsamle og studere sangen – såvel den »officielle« som den mere »skjulte« – ville Clausen aflæse forskellige bevægelser og tilstande i folkelivet. Sangen er efter hans opfattelse »... en spejling ... af sind og skæbne, af tro og kamp, af miljø og opvækst, af klasse og samfund, af skole og livet, af folkeminde og tidsskifte, af modersmål og tillært sprog, af grænseegn og fædreland, af dansk og tysk, af dansk-tysk og tysk-dansk, af grænselandets dualisme.« (Sønderjyske Årbøger 1963, s. 275).

Det foreliggende visehefte afspejler på mange områder denne programmerklæring i sit udvalg. Her findes ballader og skæmteviser, »efterklangviser« fra 1600- og 1700-tallet, nyere viser i skillingsstryk, åndelige sange og viser, børnesange, rim og remser, »Danske sange« (fædrelands-sange m. v.), sønderjyske dialektssange og diletantsange (sange fra skuespil m. v.). Sprogligt repræsenterer udvalget sange på rigsdansk, sønderjyske og plattyske dialekter samt højtysk. Til hver vise eller sang er en kort kommentar om udbredelsen,

mulige vandringsveje, henvisning til forskellige trykforekomster m. v. Hvad angår melodinedskriften, er den let »normaliseret« og transponeret til et mere sangbart leje i C, G eller D dur. Bogen afsluttes med en helt kortfattet præsentation af de 11 repræsenterede sangere.

Som introduktion til selve viseteksterne og melodierne resumeres i let læst og redelig form de forskellige vise- og sanggrupperes karakteristika, historie og funktion. Der er således tale om et sanghistorisk kompendium, hvor den største selvstændige indsats ligger i afsnittene om de sønderjyske dialektsange og dilettantsangen.

De sønderjydske dialektsange karakteriseres som en slags *regionale fædrelandsange*, og de opstod efter 1864, hvor man i Sønderjylland for alvor følte et behov for at stå sammen mod det tyske herredømme. Det konstateres også, at dialektsang ikke kun er et sønderjysk fænomen, men samtidig er det en kendsgerning, at denne sangtradition »har været mere udbredt i Sønderjylland end andre steder i Danmark – netop fordi den har givet en bestemt befolkningsgruppe mulighed for at identificere sig som sønderjyder med et eget særpræg og sprog.« De to forfattere fremhæver også, at dialektdigterne for en stor dels vedkommende er udgået fra de samme nationalbevidste kredse, som også brugte »Den blå Sangbog«. Nogle af de kendteste dialektdigtere nævnes – bl. a. Karsten Thomsen fra Frøslev, Nikolaj Andersen fra Feldsted og Martin N. Hansen fra Als, og deres sange er stadig meget brugt i de forskellige forsamlinger, både i foreningslivet og ved private fester.

Dilettantkomedien kom til at spille en meget væsentlig rolle fra 1864 til 1920 i den nationale og sproglige kamp, og dette hænger sammen med, at de tyske myndigheder i perioder simpelthen forbød turnerende gæstespil og oplæsere fra Danmark. Komedier og vaudeviller (bl. a. Heiberg, Hostrup og Erik Bøgh) var særdeles populære blandt befolkningen, men de tyske myndigheder greb ofte ind og forbød skuespilpassager og sange, der kunne tolkes som modstand mod regimet. Det blev f. eks. forbudt at nævne Danmark og det danske flag. En del af disse teatersange er

hurtigt indgået i det mundtlige repertoire, og en enkelt er gengivet i viseheftet – Henriette Nielsens »Min lille søde pige« fra syngespillet »Slægtingene«.

Hvad der imidlertid stadig savnes i forfatterens arbejde med og præsentation af Karl Clausens indsamlede materiale er dels en nærmere analyse af Clausens metode som indsamler og interviewer og dels en supplerende indsamling og publicering af de sangkategorier, som han selv tilsyneladende kun i meget ringe grad tog sig af – på trods af, at de nød betydelig udbredelse i hans tid: arbejdersangen og den erotiske skæmteviser.

Selv kender jeg miljøet i Sønderjylland, hvor det vil være muligt at foretage et sådant indsamlingsarbejde – og det er mig fortsat noget af en gåde, hvorfor Karl Clausen med sit klare politiske ståsted »til venstre for midten« faktisk forbigik to væsentlige proletariske sangkategorier i sit indsamlingsarbejde. De to forfattere til det foreliggende visehefte har således fortsat et par gode arbejdsopgaver forude!

Betagende er det imidlertid at lytte til det medfølgende kassetiebånd med de mange gode og særdeles forskellige sangere. Vi får 25 numre, spændende fra Hansigne Tækkers udgave af »Es waren zwei Königskinder« med 17 strofer til en række ultrakorte »ride-på-*knæ*« remser, her sunget af Louise Nielsen i Bylderup Bov. Den kendte Hansigne Tækker i Kirke Hørup tegner sig for de rytmisk nok mest markante og personligt skanderede sange på båndet, men alle er værd at lytte til – på trods af den noget svingende optagelsesteknik (optaget fra 1960–67). I den endelige lydredigering er der – så vidt jeg kan høre – gjort meget for at udbedre skader og afhjælpe mangler ved originaloptagelserne. – Synd, at lydteknikeren ikke er krediteret herfor.

Karsten Biering.

Håndarbejde. Et undervisningsfag i samfundsmæssig sammenhæng 1880–1980

En bibliografi af Minna Kragelund i samarbejde med Ebbe S. Overbye og Danmarks Lærerhøjskoles Bibliotek. Bibliotekscentralens Forlag 1984. 119 s. Pris kr. 226,75.

En bibliografi om håndarbejde og håndarbejdsundervisning i samfundsmæssig sammenhæng er en sjældenhed, som forfatteren rettelig bør høste megen tak for. Det har været et stort og møjsommeligt arbejde at finde hundrede små og store artikler, meddelelser og beretninger af forskellig art frem fra et utal af tidsskrifter og for lovtjeksternes vedkommende fra bekendtgørelser og cikulærer.

Bibliografien er klart disponeret med en fyldig indholdsfortegnelse, som gør det ud for en emneoversigt, der hurtigt leder læseren frem til det ønskede. Sidst i bogen findes et navne- og titelregister der indeholder godt 1700 referencer.

I forordet udtrykker Minna Kragelund håb om, at udgivelsen af bibliografien må være med til at styrke håndarbejdets status og skabe debat om fagets rolle. Lykkeligtvis har håndarbejde som fritidsbeskæftigelse en fremtrædende plads i menigmands bedømmelse af, hvad der er værd at bruge sin fritid til.

Det er vigtigt at bemærke, at bibliografien ikke blot medtager henvisninger til artikler og bøger om faget, som det har udfoldet sig i klasselokalet, men også i sit udvalg søger at belyse pigernes livssituation og samspillet mellem udviklingen i håndarbejdsfaget og udviklingen i kønsrollemønsteret.

I denne grundige bog synes at være samlet næsten alt tilgængeligt stof om håndarbejde som undervisningsfag til glæde for håndarbejds lærere og for andre tekstilinteresserede.

Else Østergaard.

**Esther Grølsted –
i samarbejde med Minna Kragelund:
»Sy folkedragten selv«**

Symetoder, beskrivelser og snitmønstre til 28 dragtdele fra 1750–1870. Høst og Søn; København 1985. Ill. sort/hvid; 128 sider. Pris kr. 295,- indb. ISBN 87-14-28506-1.

På størstedelen af landets kulturhistoriske museer hører henvendelser fra folkedansere med til dagligdagen. Der har i de sidste årtier været en stigende interesse blandt folkedanserne for at fremtræde i

dragter, der kommer så tæt på fortidens dragtvirkelighed som muligt, og også en forståelse for, at denne virkelighed kunne være ret individuelt præget inden for nogle mere traditions- eller vanebestemte rammer. Der er derfor gennem de sidste ca. 10 år fremkommet ganske megen litteratur om de gamle danske bondedragter, udgivet af både museumsfolk, folkedansere og lærere. Den foreliggende bog glider smukt ind i den række, udsprunget som den er fra en institution og en person, der gennem det daglige arbejde til stadighed er blevet konfronteret netop med spørgsmål fra folkedansere om denne eller hin detalje på f. eks. en bestemt egnsbuller. Forfatteren ved altså, hvad det er for spørgsmål, der oftest ønskes belyst.

Bogen hedder »Sy folkedragten selv«. Man må, med bogen i hænde, dog ikke tro, man dermed har syvejledning til en komplet dragt. Det er kun folkedragternes, mænds som kvinders, mest iøjnefaldende dele, der gives syvejledning til; det er de oftest uldne, ydre dragtdele. De indvendige, linnede særke og skjorter, må – og kan – man finde udmærkede syvejledninger til andetsteds; de strikkede dragtdele: huer, nattrøjer og strømper ligeså. Heller ikke kvindehuerne og kniplingshovedtøjerne er medtaget i bogen her. En forklaring på denne afgænsning skal måske søges i, at bogen principielt ønsker at vise de generelle træk, f. eks. de dragtdele og teknikker, der er i anvendelse stort set over hele landet, og ikke f. eks. egnsspecifikke træk. Bogen tager, hvad der er fint nok, mere højde for tids-/stilændringer hvad dragtens grundelementer angår. Bogen kan herved henvende sig til flere, uden at få et uoverskueligt omfang. Men den kræver derfor også supplement andetsteds fra, hvis man f. eks. i folkedragtens detaljer ønsker af fremhæve egnsspecielle træk.

Bogen forholder sig meget forstandigt til såvel begrebet folkedragt, som til det at sy og bære en sådan. Den gør klogt opmærksom på, at dels har opfattelsen af »folkedragt« ændret sig gennem de sidste 75–100 år, dels ændrer vores opfattelse af tøj og æstetik sig. Og vi må yderligere erkende, at det næsten ikke er muligt i dag at fremstille et 100 pct. troværdigt tøj-mæssigt, bevægelses- og holdningsmæssigt

billede af fortidens bønder; det er derfor mere ærligt, inden for visse tids-, stil- og materiale-mæssige rammer, som fortiden selv afstikker gennem det bevarede genstandsmateriale, at sammensætte sin folkedragt ud fra normer, man synes er smukke i dag; fortidens fejl behøver i hvert fald ikke kopieres. En folkedragt er stadig en fortolkning.

Med disse afgrænsninger for øje kan læseren så gå på opdagelse i bogens fremstilling af syningen af de ydre dragtdele: buller, trøjer, kjoleliv og skørter til kvinder; trøjer, veste og benklæder til mænd.

Knap halvdelen af bogen bruges til beskrivelser af de forskellige syteknikker, der i emnets godt 100 årige periode har været anvendt på både mands- og kvindetøjet. Først gennemgås de enkelte syingsarter, der har været anvendt; dernæst følger en syvejledning til de mere specielle detaljer på dragtdelene. Læseren tages smukt ved hånden, og selv om det er en forudsætning, at man ikke er ganske uvøvet i den kunst at sy i hånden, illustreres arbejdsgangene overskueligt og forståeligt gennem såvel tegninger som fotografier.

Størsteparten af bogen er derefter helliget gennemgangen af de 28 udvalgte dragtdele, hvortil der foreligger snitmønstre, og hvortil syvejledningen står i nøje korrespondance med de foran gennemgåede syingsarter. De dragtdele, der er mest modeafhængige, og som derfor undergår flest ændringer i perioden 1750–1870 vises i mange vekslende eksempler, f. eks. kvindernes kjoleliv og mændenes veste, mens mændenes benklæder kun vises i to udgaver, knæbukser og lange benklæder; dog kunne man måske inden for den sidste gruppe finde flere variationer i f. eks. knaplukningens udformning alt efter periode; men bukselukningen er nok skønnet mindre væsentlig for dragtens *helhedsfremtoning* end f. eks. kvindekjolernes ærmer.

Hovedvægten i bogen ligger, som nævnt, klart på det tekniske. Det udelukker ikke, at der hist og her præsenteres små, interessante kulturhistoriske oplysninger, f. eks. om visse sammensyingsmåders og stingtypers ændringer gennem perioden, eller visse stingtypers faste anvendelse i

visse sømme, så spændende, at man ind imellem ærgrer sig lidt over, at forfatteren ikke i højere grad også har delagtiggjort os i sin viden om fortidens nøje kendskab til behov og funktion, og hvordan man teknologisk samarbejdede dette; men – selvfølgelig ville bogen i så fald være svulmet, og have fået slagside fra den nu rent tekniske linje.

Nogle enkelte småting, der dog ikke har betydning for det positive helhedsindtryk af bogen, skal kort kommenteres. Der er f. eks. lidt ujævnhed i brugen af periodebestemmelser og deres datering, mest påfaldende omkring periodernes stilbetegnelser, hvor disse, for de ældre perioders vedkommende benævnes efter de gængse stilartbenævnelser (Rococo, Louis XVI o. s. v.), for den sidste periodes vedkommende benævnes efter en detalje i kvindekjolens udformning (krinoline), hvilket bliver helt pudsigt, når en *mands*vest dateres til »krinoline-tiden«. De ellers udmærkede typetegninger af f. eks. kvindetrøjers ærmeudvikling gennem ca. 100 år er måske lidt forenkledede; der var i de yngste perioder flere typer end de behandlede og afbildede, der kunne opfattes som tids- og stiltypiske – også på landet. I udtegningen af snitmønster og i syvejledningen til kvindekjole nr. 13 virker det lidt uforståeligt, med udgangspunkt i forfatterens egen, tidligere omtalte, meget nøgterne holdning til rekonstruktioner, at der ikke er taget højde for, at de tilsatte bånd er sekundære; forfatteren nævner det endda selv i teksten. Af andre småting kan nævnes betegnelserne for de enkelte dragtdele; alle mandsveste uden ærmer benævnes »veste«; der skelnes således ikke mellem brystduge og veste, alt får betegnelsen »vest«, efter deres placering i klædedragtens lagfølge og placering på kroppen. Når der eksisterer datidige betegnelser, der adskilte de to typer for samtiden, var forfatterens forenkling måske ikke nødvendig, om end forståelig i sammenhængen.

Når dette er sagt, skal det understreges, at dette sidste kun er skønhedspletter, der, som det er skønhedspletters art, netop benævnes, fordi resten af bogen udmærker sig ved sin omhu og tekniske viden. Det må også understreges, at de ikke påvirker hovedindtrykket af bogen, – at være sy-

vejledning. Her står bogen stærkt på grund af forfatterens store kendskab til materialet, kendskab til målgruppen og omhu i præsentationen, idet alle syvejledninger er prøvet af i praksis. Bogen er målrettet mod de folkedansere, der ønsker at sy en dragt selv, og her opfylder den sin mission.

Birgitte Kjær.

Kultur, mentalitet og ideologi

Den jyske Historiker, nr. 29–30, Modtryk 1984. 176 s. ill. ISBN 87-87940-22-1.

Løssalg: Kr. 150,-. Abonnement nr. 29–32: Kr. 190,-.

Den jyske Historiker fortsætter sin kultur- og mentalitetshistoriske linie, der indledtes med nr. 26 om »civiliseringsprocesser i Europa 1200–1800«. Det foreliggende dobbeltnummer behandler »kultur, mentalitet og ideologi«, og et par kommende numre med en lignende indfaldsvinkel bebudes.

Dobbeltnummeret er båret af den sympatiske grundholdning, at »kultur- og mentalitetshistorie ikke står i modsætning til samfundshistorie«, og af et ønske om »en mindre formynderisk historieforskning«. Meningen er god nok – selv om den i redaktionens indledning får den utrolig fir-kantede formulering: »I stedet for kun at skrive historien om de 98 pct. permanente, men mislykkede oprør mod den halve pro-cents diktatur, så i stedet undersøge hvorfor de beherskede har ladet sig beherske – når de har gjort det – og alvorligt respektere, hvad de selv mente, at de fik ud af det.«

Nummeret består af otte artikler, hvoraf nogle mere overordnet diskuterer den aktuelle interesse for kultur- og mentalitetshistorie, mens andre anvender indfaldsvinklen konkret på meget forskellige emner. Henrik Horstbøll diskuterer konsensus- og konfliktspektet i forskellige mentalitetshistoriske forskningsretninger, og fastholder, at mentalitetshistorie altid må medinddrage det samfundsmæssige totalperspektiv. Tønnes Bekker-Nielsen giver et bredt rids af forholdet mellem nationalisme og historie i det 19. årh. eksemplificeret gennem billed- og bygningskunst – fra Willemoessøjen på Odden kirkegård til

Vittorio Emanuele monumentet i Rom. Niels Kayser Nielsen ridser nogle linier op inden for kulturhistorieforskningen i Europa siden renaissance, og når i sin brede artikel til den almene konklusion, at kulturhistorie altid har været udtryk for både afmagt og »nøgttern optimisme«. Henning Eichberg viser, hvordan den varierer i forskellige kulturer. Det er i Vesten et led i livssammenhængens opsplitning (arbejde, bolig, forbrug, fritid, transport), som han taler stærkt imod. Hugo Cancino analyserer sandinismens folkelige og religiøse dimension i Nicaragua og dens særlige nationale, ikke marxistisk-leninistiske karakter før og nu. Uffe Østergård har en længere artikel om intet mindre end »dansk mentalitet«, den danske »nationale egenart«. Det er en underholdende og meget snakkende artikel om den særlige danske vej til kapitalismen og om grundtvigianismen som kernen i »visse fælles nationale karakteristika« – ikke noget, vi er født med, men visse forestillinger og adfærdsnormer, som hele befolkningen bibringes i opdragelsesprocessen. Sådan noget som »uhøjtideligheden, ironien, det demokratiske sindelag, besindigheden og tolerancen (plus ligegyldigheden, vægelsindet og den manglende rastløse energi)«. Endelig bruger Kirsten Søholm Kafkas og Johs. V. Jensens forfatterskaber til en psykoanalytisk og socialpsykologisk analyse af »fascismens mentale kiseløsning«. Hun vil påpege »det psykiske beredskab, der fandtes for nazismen i brede kredse i Tyskland (og Danmark?) samt se, hvorledes nazisterne forstod at udnytte dette.« Det er spændende læsning om en vigtig og aktuel problemstilling, men de to stakkels forfattere bliver unægtelig springbræt for lidt af hvert. I en afsluttende replik har Niels Brøndum Josephsen nogle kritiske bemærkninger til Søholms metode og advarer mod tendensen til at se fascisme overalt.

Vi kommer altså vidt omkring i emnerne, og det er ganske forfriskende. Forfatterne er historikere, litteraturhistorikere og kunsthistorikere. Metodisk tegner der sig ikke noget klart billede, når det gælder forholdet mellem kultur, ideologi og mentalitet. Der er en tendens til, at begrebene bruges for vagt og uspecificeret; flere steder slås tingene blot sammen som »ideo-

logi- og mentalitetshistorie«, og det kan jo betyde lidt af hvert og ingenting. Det er stadig mere *et nyt syn* end det er nye resultater, der præger de fleste artikler. De meget overordnede artikler skøjter måske også lidt for hurtigt hen over historien, og i hvert fald bliver jeg utryk, når omtalen af Colombus og 1500-tallet f. eks. uformidlet blander samtidigt kildemateriale med Eduardo Galeanos »fiktive omskrivning af kilderne«.

Der er dog alt i alt megen inspiration at hente i nummeret for den, der selv sysler med »kulturhistorie«. Desværre er de fleste artikler skrevet i et unødigt universitært sprog, som vil begrænse læserkaren mere, end nummeret kunne fortjene.

Jens Henrik Koudal.

Storby, forstad, bolig

Nord Nytt 23/83. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Udg. af Nefa-Norden, 1985. ISSN 0008-1345.

Dette nummer af Nord Nytt er en feltarbejdsrapport tilrettelagt af planlægningsgruppen af NEFA-Nordens feltseminar i Bagsværd, Kbh. sommeren 1983. Arbejdstitlen for seminaret var: Boligen som ramme om hverdagen. Gruppens intentioner var at se boligen i en samfundsmæssig sammenhæng, derfor var det nødvendigt at tage udgangspunkt i de bymæssige forhold. Den teoretiske del af feltarbejdet kom derfor til at dreje sig om byens fysiske rum og udviklingen til den funktionsopsplittede by, som den opleves i dag.

Som teoretisk udgangspunkt valgtes den nyere byforskning, der ser storbyens udvikling i nær relation til udviklingen af det kapitalistiske samfundssystem. Denne byforskning skelner bl. a. mellem den gamle industriby, hvor fabrikker og boliger lå i samme kvarterer, og monopolbyen, der er kendetegnet ved en funktionsopsplitning ikke blot mellem arbejde og bolig, men også indenfor alle de andre af hverdagens forehavender, f. eks. transporttid, institutions-tid, indkøbstid m. v. foruden selvfølgelig arbejdstid og såkaldt fritid, hver ting indenfor et fast tidsskema og foregående geografisk forskellige steder i storbyområdet.

Rapporten redegør næsten kronologisk

for forberedelsesarbejdet til seminaret, og kan derfor anvendes som en slags »drejebog« til kommende planlæggere af feltseminarer.

I forkortet form indeholder nummeret desuden en del af de teoretiske oplæg, der blev holdt både på selve seminaret og i en tværfaglig række om by- og boligstudier på Institut for europæisk Folkelivsforskning i Brede, foråret 1983. Disse små teoretiske afsnit sammenholdt med litteraturlisten giver en god introduktion til det omfattende studium af storbyen og hverdagslivet heri, og indblik i de mange emneområder og teoretiske variationer indenfor de forskellige fag, der har studeret storbyen.

Den sidste del af rapporten indeholder nogle arbejdsplaner, udarbejdet af deltagergrupperne. Emnerne for gruppearbejdet var: Behovsdannelse og frie valg, planlægningens intentioner og virkeligheden, samt hjem og familie. Af disse arbejdsplaner fremgår det desuden, hvilke vanskeligheder der var med at få anbragt familien socialt i samfundet, både ud fra et klassebegreb og et livsformsbegreb, da ingen af modellerne helt kan indfange virkelighedens variationer socio-kulturelt.

Man skal ikke tro, at man ved at læse dette nummer får en afklaring af, hvordan man skal gå igang med studiet af storbyen. Men nummeret giver på inspirerende måde indblik i de mange problemer og indfaldsvinkler omkring emnet.

Det kalejdoskopiske billedvalg, bl. a. bil lederne fra dagene på seminaret, gør nummeret meget charmerende at blade i. Forhåbentlig giver det samtidigt etnologer blod på tanden til at kaste sig ud i forskningen af byens liv, da der jo indtil nu ikke findes megen etnologisk byforskning.

Ena Hvidberg.

Den musikalske kulturvariabeln

Nord Nytt nr. 24. Red. af Alf Arvidsson. NEFA-Norden 1985. 112 s. ill. + kassettebånd. ISSN 0008-1345. Løssalg: Ca. 50 kr.

Nord Nytt har fået lyst til at lave et temanutnummer om musik. Ideen er god – faktisk må man undre sig over, at tidsskriftet ikke har gjort det noget før. Den besynderlige

titel, »den musikalske kulturvariabel«, begrundes i forordet med, at den nutidige forsknings studieobjekt viser stor mangfoldighed. Det samme gælder forskningens indfaldsvinkler, fælles er blot – siges det – at musikken studeres i sin kulturelle sammenhæng.

Nummeret er en broget vifte af videnskabelige artikler, essays, referater fra seminarer og konferencer »Nyt og noter« (med og uden tilknytning til temaet) samt 27 hovedsagelig kortere boganmeldelser. Endelig medfølger et kassettebånd med norske religiøse folketoner og danske ballader.

Temaet bæres af fem artikler med forskningsmæssigt præg. Alf Arvidsson skriver en indførende artikel om amatørrock'en i Sverige, hvor han især behandler dens ydre rammer, dens anvendelse og funktion. Udmærket – for folk, der ikke kender noget til området i forvejen. Ingrid Gjertsen har skrevet en lille, men vægtig artikel om »religiøs folkesang, belyst ud fra to lokalmiljøer i Norge«. Hun fremlægger nogle resultater af 10 års indsamlings- og forskningsarbejde inden for området ved at modstille et gammel-pietistisk lægmandsmiljø i Luster (Vestnorge) med det glade nyevangeliske lægmandsmiljø i Søgne (Sydnorge). Hun demonstrerer overbevisende, hvordan den grundlæggende kristendomsforståelse influerer på sangtekster, sangstil samt sangens brug og funktion. Albert Anttonen diskuterer spørgsmålet om »masse-kultur, modkultur eller nye traditioner?« med særlig henblik på dagens populær- og folkemusik i Finland. Heikki Hellman analyserer den finske pladeindustri seneste udvikling, der er præget af en ny konkurrenceform, hvor de centraliserede pladeforlag lever i en slags »ulige symbiose« med de små forlag. Borte er tidligere tiders cykliske kredsløb, hvor de små og store forlags blomstringsperioder afløste hinanden. Endelig analyserer Stefan Bohman de socialdemokratiske sangbøger i Sverige fra 1893 til idag. Det er en ensidig analyse af teksternes ideologi, der endog opstiller søjlediagrammer over »kampsubjektet« og »kampmålet« i sangene. Hele melodispørgsmålet og sangenes faktiske brug og funktion forbigås. De sidste 20 års udvikling inden for musiksociolo-

gien og musiketnologien er åbenbart gået sporløst forbi forfatteren.

På kassettebåndet kan man dels høre nogle illustrative eksempler på religiøs folkesang i tilknytning til Gjertsens artikel, dels nogle »kvindeballader« i tilknytning til to essays om det højskolelignende arbejde, der foregår ved Hogager Folkemusikhus ved Holstebro, skrevet af to af kredsens egne, Lene Halskov Hansen og Jeppe Nørgård. Kredsen prøver at genoplive balladesangen og -dansen uden at være bundet af de historiske kilder. Alt er tilsyneladende tilladt med det formål »... at sprænge grænser bort. Grænser, der forhindrer mennesker i at være sammen på en ordentlig måde.« Både tekst og lyd-eksempler efterlader indtrykket af stor selvhøjtidelighed og selvsmagen.

Som læser er man glad for Nord Nytts åbenhed, som gør, at man bliver informeret om lidt af hvert. Men bagsiden af åbenheden er det rodede præg, som det foreliggende nummer har. Specielt synes jeg, at temaet skulle have været redigeret strammere og med større udsyn. I betragtning af den kolossale grøde, der har været i udforskningen af populærmusik og folkemusik i de sidste 20 år, virker temanummeret tilfældigt, usystematisk og ikke særligt dækkende. Danske musikforskere er f. eks. overhovedet ikke repræsenteret, og jeg savner også repræsentation for langt det meste af den nyskabende svenske vise- og musikforskning. Så Nord Nytts første temanummer om musik bør suppleres med flere.

Jens Henrik Koudal.

Den gamla goda tiden

Nord Nytt 25/85. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Udg. af Nefa-Norden. 1985. ISSN 0008-1345.

Midsommeraften i Särna, Norrdalarna. Solen står stadig højt, myg og knott summer under birkene, søen ligger spejlblank, og fra hembygdsgården lyder sørgmodige dalamelodier, byens tømrer og hans datter fører an på harmonika og fløjte, suppleret af violiner. Foran et åbent ildsted står en kø af turister og stedets beboere. Man

venter på at købe en kolbottn, en slags grovmelspandekager, der smøres med smør og gedesmør og belægges med skiver af gedeost. Pandekagerne steges på en rundbundet pande med langt skaft, der stikkes ind i ildstedet således, at panden får varme både fra oven og fra neden. En del turister skærer grimasser under fortæringen, mens de forgæves prøver at undgå, at smeltet smør og gedeost, der løber mellem fingrene og klistrer dem sammen, fortsætter nedad festtøjet.

Den nydelse og festivitas som kolbottn-spisning og tilberedning omgives med, har undret mig gennem de 15 år, jeg har fejret midsommer i Särna. Hvorfor er denne tungtfordøjelige ret, der sikkert mættede godt og lå længe i maven hos en hårdt-arbejdende skovarbejder, nu blevet festmad, der ikke blot sælges til turister, men også nydes og serveres for gæster i de private hjem. Enhver med respekt for sig selv har et kolbottn-ildsted i et hjørne af haven.

En forklaring på, hvorfor gamle madtraditioner, skikke m. v. genoplives, fås i Nord Nytt temanummeret: Den gamla goda tiden. Dette nummer handler om *revitalisering eller folklorisme*, begreber der af Anders Salomonsson i den indledende artikel defineres således: *genoptagelse af ældre kulturtræk eller bibeholdelse af sådanne uden synlig, materiel anledning, med med ny betydning*.

De sidste 10–15 år har vist en stadig større interesse for »de gode gamle dage«. Denne interesse har givet sig udslag på flere måder, f. eks. aktivt arbejde med slægtsforskning og lokalhistorie, interesse for folkedans og folkedragter, høje auktionspriser på f. eks. almuemøbler m. v. Denne interesse hos en bred befolkning er blevet et nyt etnologisk/folkloristisk forskningsfelt. Både vesttyske og amerikanske antropologer har taget forskningen op, og dette temanummer, der er blevet til på et feltseminar på Gotland med emnet: Regionalisme og identitet på Gotland, er et forsøg på at præsentere forskellige indfaldsvinkler til studiet af emnet fra skandinavisk side. Anders Salomonsson skriver, at det dog ikke så meget er de konkrete udtryk for interessen, der står i fokus for forskningen, men snarere de tanker og den

motivering, der ligger bag genoplivningen af gamle skikke og traditioner.

I Ulrika Wolf-Knuts artikel: Folklorisme – kejserens nye klæder, fremhæves visse karakteristiske ved folklorismen/revitaliseringen: Et økonomisk aspekt, hvori der bl. a. indgår salg til turister, man sælger sin lokale kultur og får derved nye indkomstmuligheder. Dette understøttes af reklame og medier, der sælger varer ved at give dem »skin« af gamle dage. Fænomenet har desuden et æstetisk aspekt, idet de genstande, der sælges, ofte er tiltalende for øje, øre eller mave. Revitalisering kendetegnes desuden af et psyko-socialt aspekt, idet man forsøger at bevare elementer fra en kultur, der er ved at forsvinde. Denne bevaring kan fortolkes som en modreaktion mod nivelleringen i det moderne samfund, et forsøg på at markere et gruppetilhørsforhold og bevare identitet. Endelig findes i revitaliseringen et kulturpolitisk aspekt, idet der fra myndighedernes side ofte tales til det lokale tilknytningsforhold – »hembygdsfølelsen« – og dermed kan revitaliseringen tjene politiske hensigter.

Nummerets artikler fører os gennem mange emner og aspekter ved revitaliseringen. Begrebet ses i relation til regionale og nationale følelser og identitet, ligesom forskellige geografiske områder og deres folkloristiske tiltag behandles, f. eks. Dalarna, Gotland, Karelen og samiske områder.

Temanummeret giver et godt indblik i det nye forskningsområde, men som det også nævnes i en af artiklerne, så savner man endnu fælles definitioner og termer. Hver forsker lægger sine egne definitioner og synsvinkler på studiet af revitaliseringsprocessen, og denne spredning afspejles tydeligt i Nord Nytt-artiklerne.

Ena Hvidberg.

Alf Løhde Mikkelsen: »Spurvekvidder«

En beretning om forfatteren og højskolemanden Anton Nielsen. Arusia – Historiske skrifter IV. Århus 1984. 159 s. Kr. 122,-.

Med »Spurvekvidder« har forfatteren ladet os opleve tilværelsen, som den så ud for Anton Nielsen – højskolemand og forfatter

(1827–97). Bogen er et trykt historiespeciale, en biografi, der har til hensigt at belyse forholdet mellem det almene og det individuelle – således skolelærerlitteraturen og højskolen i almindelighed og Anton Nielsen og Vester-Skerninge Højskole i særdeleshed – med afgjort vægt lagt på det sidste. Som sådan er bogen atypisk og faggrænseoverskridende på en for mig at se frugtbar måde. Skriftserien »Dansk kulturhistorie og bevidsthedsdannelse 1880–1920« fra Odense Universitet nævnes som en vigtig inspirationskilde. Spændende er brugen af et varieret kildemateriale – fra breve og erindringer til Anton Niensens egne fortællinger – i rekonstruktionen af A. N.'s livsforløb, normer og vurderinger – en såkaldt kvalitativ metode, der stiller krav til indlevelsesevnen.

Bogen er disponeret således, at A. N.'s levnedsløb skildres kronologisk. Hans barndom med en mor fra et rodløst akademikerhjem og en far fra en fattig udmarkshytte skabte en splittelse mellem borgerlig dannelse og almuekultur, der prægede A. N. for livet. Som degnesøn og senere som almueskolelærer formåede han dog at skabe distance til bønderne eller snarere forsøgte at gøre sit til, at bonden tilegnede sig den borgerlige dannelse og udviklede et individuelt følelsesliv. I sit eget ægteskab med en præstedatter formår han imidlertid ikke at leve sine idealer ud, og først i mødet med grundtvigianismen i Triers skikkelse bliver han vakt og får øjnene op for højskolebevægelsen og dermed for sine rødder i almuekulturen. Han må forlade sit tidligere pietistiske, spidsborgerlige liv og sin hustru, bliver i stedet højskoleforstander i Vester-Skerninge og får sig en husholderske af folkets midte, der udfylder sin plads som højskolemoder og ikke i tilbagetrækthed, som det borgerlige kvindeideal fordrede. Ægteskabets ukrænkelighed forbyder ham imidlertid at opløse det ægteskab, der går imod hans romantiske helhedssyn, husholdersken rejser, og højskolen smuldrer hen. A. N. rejser til København, og anderledes sociale problemer optager ham.

Interessant er skildringen af A. N.'s drejning fra den borgerlige dannelses idealer til sympati for almuekulturen i og med hans grundtvigianske vækkelse. Denne sympati

for almuetraditionen gennemsyrrer især højskolebevægelsens første tid – tiden, der af forfatteren i »habermas'ske« termer i indledningen benævnes som en brydningstid mellem den gamle feudale samfundsstruktur og det nye liberalistisk borgerlige samfund. Bondekulturen idealiseres, genoplives. Det borgerlige samfunds opsplitelse af livet i offentlig-, privat- og intimsfære hindres på A. N.'s egen højskole ved at leve som hos bonden, i hvis gårdhushold hjem og produktion tidligere udgjorde en sammenhængende helhed. Forfatteren kunne måske her have skelet op til Kolds højskole i Dalum, hvis familiecentrerede højskolehushold dannede forbillede også for senere tiders højskoleliv. Som et andet eksempel på idealisering af bondekulturen skal omtales den gengivne tegning af A. N. – bondeklædt i vadmelstøj som eleverne. Karakteristisk nok forlømmer A. N. dog det rå »feudale« almueliv i sit vægtige agitationsskrift »Om Hans der kom på Højskole« (1866). Der er således tale om en særlig form for dannelse i højskolens kølvand, som A., N. er en af de første vigtige skildrere af.

Parallelt med livsforløbskildringen følges A. N.'s litterære produktion. Forfatteren indfører her interessante passager om den første skolelærerlitteraturs mangel på socialt engagement, endsige på politisk bevidstgørelse. Til trods for at Henrik Pontoppidan betegner A. N. som en af »Gennembruddets mænd« i forbindelse med udgivelsen af »Fra Landet« (1861–63), er A. N. dog præget af et romantisk livssyn og pietistisk religiøsitet (endnu), der udglatter enhver social indignation og socialrealisme, som Pontoppidan, Skjoldborg og Aakjær en snes år senere blev talsmænd for. Tværtimod individualiseres problemerne, og kaldstanken er grundlaget i A. N.'s samfundsforståelse.

Alt i alt er »Spurvekvidder« en læseværdig bog, der uden belastende teoretiseren giver et godt indblik i en vidt udbredt folkelig forfatter og højskolemands livsideal og virke i en brydningstid. Og det er prisværdigt, at det mindre århusianske forlag har valgt at udgive den. Køb den så!

Mette Eriksen.

Valdemar Jensen: »Søren Lolk – den mærkelige tåsingebonde«

Kulturglimt fra et øsamfund. 192 s. ill. indb. ISBN 87-981340-1-9. Ekspedition: H. Eriksen, Skovballevej 31, Tåsinge, 5700 Svendborg. Kr. 148,-.

»Den mærkelige tåsingebonde« er en yderst rammende undertitel på denne bog, der fortæller om Søren Sørensen Lolk fra Vejlegården ved Vornæs på det vestlige Tåsinge. Denne mand, der levede fra 1876 til 1933, var mærkelig i begge ordets betydninger. Han var både bemærkelsesværdig og anderledes, afvigende, og sådan skildres han med kærlig forståelse af forfatteren Valdemar Jensen, der selv har været tjenestedreng hos sin hovedperson.

Knap så forstående var nogle af Søren Lolks samtidige, og det virker rimeligt nok, når man hører, hvordan han i århundredets første årtier førte sig frem med skulderlangt hår med pandebånd og gik omkring iført en selvkonstrueret folkedragt, mens han ivrede for sine mange idéer, bl. a. om bevaring af ældre tiders bondedyder. Så var han gammeldags og aparte. Når samme Søren tidligt indførte selvbindere på sin gård, havde fotografiapparat og med begejstring anskaffede sig automobil, ja, så var han nærmest forud for sin tid, og det bliver man ikke mindre mærkværdig af. Anekdoten om pigen, der ved synet af Søren Lolk i bil løb ind til sin mor og råbte: »Mor, mor, kører Jesus i Fordvogn?« er ganske betegnende for omgivelsernes reaktion på denne usædvanlige bonde.

Manden må have virket pudsig; men for ham selv var det hele alvorligt nok. Det var det også, når han arrangerede møder og havde Sabroe, Skjoldborg, Aakjær og mange andre foredragsholdere på Tåsinge, eller når han gennemtvang en vegetarisk kostplan efter dr. Hindhedes tanker i Vejlegårdens køkken. Der kom også omkostninger på idealismen, da Søren Lolk for egen regning lod opføre et par bygninger i neo-national stil på sin jord. Inspirationen kom fra Foreningen Bedre Byggeskik, og husene på Søren's mark skulle stå som forbillede for andre, men de fik nu ingen efterfølgere.

Som man vil forstå, var denne bonde utrolig aktiv, meget fantasifuld og en smule

naiv. Den slags folk kan der skrives underholdende biografier om; men ved at læse om Søren Lolk bliver man klar over, at han ikke blot var en enér. Han var på sin uhyre måde tidstypisk i kampen for at finde et kulturelt fodfæste i en tid, hvor bondekulturens nedarvede værdier var i færd med at blive løbet over ende. Søren havde mange åndsfejl i periodens litteratur og tænkning. Han prøvede at finde en usikker balance og blev ikke alene missionær for gammellivet som Thorkild Gravlund eller teknikberuset som en Johannes V. Jensen. Søren Lolk ville sammenføre det bedste fra begge verdener, og den stræben gav han konkret form i et utroligt liv.

Foruden minderne om en original personlighed og de to nævnte bygninger, »Danmarkshuset« og »Lille Vejlegård« ved Vornæs, så har Søren Lolk sat sig nok et spor for eftertiden i form af en stor samling fotografiske glasplader. Disse optagelser opbevares nu på Tåsinge Lokalkiv, som må kunne forvente et stort rykind af kulturhistoriske billedredaktører. At dømme efter det udvalg af billeder, som er gengivet i denne bog, så har Søren Lolk været en særdeles habil fotograf med sans for at finde motiver både ude i landskabet og inden døre hos de gamle tøsinger. Om ikke for andet, så for disse fotografiers skyld hæver bogen om Søren Lolk sig over den snævre personal- og lokalhistoriske interesse.

Poul H. Moustgaard.

Else Mogensen: Askov. En by i Minesota
Nyt Nordisk forlag Arnold Busck 1984. 126 s. ill. ISBN 87-17-05212-2. Kr. 112,-

Anne Lisbeth Olsen og Niels Peter Stilling: Et nyt liv

Den danske udvandring til Nordamerika i billeder og breve. Strandbergs Forlag 1985. 188 s., ill. ISBN 87-872-0057-0. Kr. 180,-..

Hvordan var det at være dansk immigrant i Amerika? Det spørgsmål forsøger de to bøgernes forfattere at bidrage til besvarelsen af omend på hver sin måde. Hvor Else Mogensen begrænser sig til et enkelt dansk settlement i Minesota og dets indbyggere, følger Anne Lisbeth Olsen og

Niels Peter Stilling en række danskers fodspor i hele Nordamerika dog med hovedvægten på midtvesten, det område, hvor de fleste danskere slog sig ned i den store udvandringsperiode i slutningen af forrige og begyndelsen af dette århundrede.

Begge fremstillinger bygger på kildemateriale af samme art. Et nyt liv udelukkende på breve fra udvandrerne til dem derhjemme, Askov desuden på erindringer og trykte kilder såsom lokale udgivelser og dansk-amerikanske aviser. Forfatterne har i begge tilfælde valgt at ordne stoffet i sagligt opdelt kapitler. Det har den fordel, at det er let at finde frem til det emne, man specielt måtte være interesseret i, men læser man bøgerne i deres helhed, virker det trættende og forvirrende igen og igen at få præsenteret brudstykker af det samme brev eller den samme persons erindringer. Anne Lisbeth Olsen og Niels Peter Stilling råder dog i nogen grad bod herpå ved i skemaform bagest i bogen at bringe biografiske oplysninger om de enkelte brevskrivere samt henvisning til de kapitler og afsnit, hvor de er citeret.

Bortset fra at begge bekræfter den gængse opfattelse, at det var et hårdt liv at være nybygger på prærien, så giver de et meget forskelligt billede af danskere i Amerika. Forklaringen ligger dog nok i emneafgrænsningen. Askov var et bevidst planlagt dansk settlement, som tiltrak personer – de kom hyppigt til Askov via andre amerikanske lokaliteter – som også i den nye verden ønskede at leve efter det gamle lands normer og at bevare deres modersmål, medens brevskriverne i Et nyt liv er eksempler på danskere, som spredt ud over det store land lidt efter lidt overtog den amerikanske livsstil og tilegnede sig det amerikanske sprog, hvad der tydeligt giver sig til kende i brevene både sprogligt og holdningsmæssigt.

Det er almindeligt accepteret, at den type danskamerikaner, man møder i Et nyt liv, er den almindeligste, idet de danske immigranter som hovedregel assimileredes hurtigere end f. eks. svenske og norske. Forfatterne prøver da også at antyde nogle forklaringer herpå. At der var en overvægt af enlige mænd blandt de danske udvandrere, som giftede sig med kvinder af

andre nationaliteter f. eks. En mere generel betragtning er det, at udvandrerne var den rastløse del af Europas befolkning, der med deres aktivitetstrang og geografiske såvel som sociale mobilitet skabte »The American Way of Life« dengang og i dag.

Begge bøger har mange gode billeder fra nybyggertilværelsen og fra de små amerikanske byer i midtvesten, hvis specielle arkitektur stadig kan iagttages. De spiller på forbilledlig vis sammen med teksten. Ingen af bøgerne giver et udtømmende billede af de danske immigranter i Amerika, men de giver begge gode bidrag til forståelsen af deres tilværelse i det nye land og kan give inspiration til videre studier af den del af den danske befolkning, som valgte at bosætte sig på den anden side Atlanten.

Birte Friis.

Else Marie Kofod: Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne

Dansk Folkemindesamling, København, 1984. 210 s. ISBN 87-7422-005-5. Kr. 110,-, for medlemmer af »Danmarks Folke-minder« kr. 90,-.

Erik Hørring: Den bortfløjne mødom samt andre skæmtsomme og erotiske folkeeventyr.

Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck, København 1985. 229 s. ISBN 87-17-05362-5. Kr. 168,-.

Evald Tang Kristensens – ETK i det følgende – enorme samling af folkemindeoptegnelser er som et bjerg at grave i. Uanset hvordan man lægger sine mineskakter, kommer der altid noget interessant og værdifuldt for dagen. Som universitetslærer har jeg ofte haft fornøjelsen at hjælpe studenter i gang med de første spadestik, mest i hans sagn- og eventyrsamlinger. Andre har gravet i hans optegnelser af viser, ordsprog, råd mod sygdomme m. m. eller i hans skildringer af jysk almueliv.

Men manden selv, hvem var han? Han har en tendens til at blive væk for os bag det Axel Olrik beskrev som »de samlede rækker af ensartet stof«. Gennem årene er der gjort flere interessante forsøg på at nå ind til mennesket bag disse stofrækker. Langt det mest omfattende er Joan Rock-

wells biografi fra 1982 (anmeldt i nærværende årbog for 1984, meget à propos af Else Marie Kofod), men interessante bidrag findes også andre steder, f. eks. i Eske K. Mathiesens *Tyve breve til folkemindesamleren E. T. K.* («Danmarks Folkeminder» 1983 som anmeldes andetsteds i dette bind). Det væsentligste og sværeste spørgsmål er: hvad mente ETK selv med sit virke?

Han har udtalt sig om det mange gange, men altid fragmentarisk, ofte polemisk og ikke sjældent tilsyneladende selvmodsigende. Sit lange, aktive liv igennem førte han en konstant dialog med sine omgivelser, lod sig påvirke, inspirere og irritere, og talløse gange fandt hans tanker og meninger vej til trykken, men spredt ud over et mylder af tidsskrifter, aviser og bøger – hvortil så kommer hans utrykte optegnelser, dagbøger og breve. Der har i mange år på Dansk Folkemindesamling rumsteret en plan om at få et større udvalg af alle disse udsagn systematiseret og trykt, så man kunne se manden bag folkemindeoptegnelserne. Et første forsøg i den retning gjorde Thorkild Knudsen (*Arv* 25–27, Uppsala 1971, 243–57). Kofods bog kan ses som et langt mere fyldestgørende forsøg i samme retning.

Størsteparten af bogen er oprindelig udarbejdet som et speciale under faget dansk, hvad der har betydning for den valgte tilgang: der er tale om en forfatter-skabsanalyse, ikke om et studium af folketradition. Fremstillingen er lagt an med henblik på 1. den kreds ETK arbejdede i som optegner, 2. de strømninger der påvirkede ham og de emner der optog ham samt 3. hans praksis som optegner og udgiver. Men dette udgør kun en tredjedel af bogen. Resten består – ud over nogle nyttige bibliografier og registre – af 4. en omfattende, systematisk samling *citater* fra hans mangeartede produktion, som tilsammen giver en grundig indføring i hans tænkning over en række centrale emner. Her findes råstoffet for de tre foregående afsnit, »manden selv«. Citaterne er omhyggeligt udgivet, man kan følge hans skiftende praksis m. h. t. retskrivning. Det er fascinerende læsning, ETK skriver godt.

Så er spørgsmålet, om vi også lærer noget nyt. De seneste årtiers teoretiske

udvikling har ikke mindst gjort det klart, at indsamling af folkeminder er alt andet end objektiv. Måske er det ikke så enkelt, at folkemindeoptegnerne altid har fundet det – og kun det – de ledte efter, men forhåndsindstillingen spiller en meget større rolle end man troede før i tiden, så det er ikke underligt at man i dag ser forgængerens holdninger efter. Hvad ETK angår, viser Kofods arbejde væsentligt klarere end forhen, i hvilken grad han var barn af sin tid, og i hvilken grad han påvirkedes af Grundtvig og Olrik. Som skolelærer og optegner havde han den nærmeste kontakt med landalmuen, der også udgjorde hans egen kulturbaggrund, men samtidig havde han stærk interesse i kontakten til akademikerne. Hans holdninger og udsagn er i høj grad bestemt af forholdet til disse grupper, som begge undergik store forandringer i de over 60 år hans forfatterskab omfatter, hvortil kommer at han naturligvis selv forandrede sig og modnedes. Det er på den baggrund ikke mærkeligt, at der er inkonsekvenser og vekslende synspunkter i hans udsagn, og Kofod skjuler dem heller ikke; men ETK selv gjorde nu heller ikke nogen røverkule af sit hjerte.

Der er egentlig kun godt at sige om bogen, bortset fra dens billige, kedelige udstyr (som altså ikke forhindrer at den er lidt dyr). Skulle jeg kritisere noget, måtte det være stykket s. 11ff, hvor Kofod går i rette med ETK's ofte citerede udsagn, at »folkeminderne gemmes mest af fattige folk«. Hun påpeger, at vi ved mindre om de bedrestillede traditioner af den simple grund, at de ikke havde tid til at snakke, mens de fattige i vintertiden ofte var ørkesløse og gerne fortalte og sang, fordi ETK gav dem lidt penge for det. Men meget tyder nu på at i hvert fald visse typer tradition, ikke mindst eventyrene, faktisk var blevet lempet overbord af de befolkningsklasser, som havde nok at rive i og rettede blikket mod fremtiden. De havde ikke tid til det gamle skidt, hvad de også sagde rent ud til ETK.

En af dem, der har gravet i hans bjerg af optegnelser, er Erik Høvring. I 1981 udsendte han et optryk af ETK's berømte portrætfotosamling *Gamle Kildevæld* (opr. 1927), denne gang forsynet med de hidtil for en del utrykte biografiske skitser. Nu

har han så gennemført ETK's for størstparten utrykte eventyrsamling og fremlægger i bogen: Den bortfløjne mødom 76 fortællinger med erotiske motiver. Da Laurits Bødker sammen med en norsk og en svensk kollega i sin tid gjorde noget lignende (*Skæmtsomme eventyr fra Danmark, Norge og Sverige*, Kbh. 1957), vakte det bestyrtelse i dannede kredse, men i dag, på den anden side af pornobølgen, er det svært at se at det skulle være så farligt. Der er da hverken tale om vold, sadisme eller perversitet, kun om unge mennesker, som i al gemytlighed forfører hinanden eller narrer dydens strenge vogtere. Ind imellem går det hårdt ud over præster, degne og andre bedre folk – naturligt nok når man betænker hvem hjemmelsmændene og -kvinderne er (ikke så få kan findes i *Gamle Kildevæld*). En del af forargelsen over dette stof, som også over andre folkeminder, skyldes nok at det har en upassende tendens ikke blot til at gå den officielle morals grænser lovlig nær, men også til at længe ud efter »the establishment«. Men efterhånden er der så stor afstand til det samfund fortællerne gjorde grin med, at deres historier ikke længere føles ætsende; nu er det mild underholdning.

ETK selv og mange samtidige karakteriserede den slags stof som *plat*. Og nægtes kan det da heller ikke, at betegnelsen kan være træffende den dag i dag, hvis man ser på teksterne fra et rent æstetisk synspunkt. Det er de færreste af dem, der i sig selv er god læsning. Udgiveren har gjort sit bedste med præsentationen og forlaget med udstyret, ikke mindst de nydelige tegninger, men den slags historier lever egentlig kun rigtigt når de *fortælles*, helst i et blandet selskab om giver mulighed for erotiske spændinger – hvad ETK selv i øvrigt ikke holdt af, han var jo trods alt pænt opdraget i tidens ånd; i hvert fald gør han bemærkninger om det ved et besøg hos fiskeren Niels Josef i Himmerland, som var en mester i denne genre: »Han tog intet Hensyn til, om der var Kvinder og Børn til Stede, og de lod nu heller ikke til at være ilde berørte; naar noget saftigt blev foredraget, lo de saa det stod efter.« ETK var en god optegner, og man kan ofte mærke ligesom et ekko af denne latter i teksterne; men litterær kunst bliver de nu aldrig. Man

kan betragte dem som råstof og i øvrigt glæde sig over at snerperiet nu er så vidt overvundet, at også dansk tradition af denne art lader sig trykke.

Høvring giver kun få litteraturhenvisninger. Det er rigtigt, at litteraturen ikke er omfattende, men det kan anbefales den interesserede at se efter i *Enzyklopädie des Märchens* bd. 4 (1984) under stikordet »Erotik, Sexualität«, hvor der er en del at hente om parallelmateriale i det øvrige Europa.

Bengt Holbek.

Litterære genrer 4.

Folkelige udtryksformer

Elevhæfte udgivet af Danmarks Radio for undervisningsministeriet. Redaktør: Birgit Kragh. Forfattere: Else Marie Kofod, Inge-lise Moos, Flemming Mouritsen og Svend Nielsen. København 1985. 33 s. ill. Bestillingsnummer: 66 - 85 08 02. Kr. 31,-.

Denne publikation er nummer fire af en række temahæfter om litterære genrer, som Danmarks Radio har udgivet. Til hæftet er knyttet fire radioudsendelser af 20 minutters varighed. Foruden en række uddybende artikler indeholder det udskrifter af alle de eksempler på folkelige udtryksformer, som præsenteres i radioudsendelserne.

Skønt hæftet er en del af en serie om litterære genrer, handler det paradoksalt nok mest om at anskueliggøre de folkelige udtryksformer som noget andet end litteratur.

Det er almindeligt, ikke mindst blandt litterater, at opfatte de folkelige udtryksformer på lige fod med finkulturel litteratur. Folkloristerne kan i vid udstrækning finde grunden hertil i deres egen faghistoriske baggrund. De tidligere tiders forskere og indsamlere koncentrerede sig om at fremskaffe tematisk ensartet stof, som det kendes fra Evald Tang Kristensens og andres udgivelser. Man samlede sig om genrer, der lignede den finkulturelle digtning. Dvs. især viser og eventyr. Det er disse værker, der i mange tilfælde udelukkende har dannet forskernes grundlag, når studiefeltet har været de folkelige udtryksformer. Som Svend Nielsen skriver i sit

bidrag til hæftet: »Snart havde alle disse tekster ligesom deres egen eksistens uden sammenhæng med hverken den person eller den situation, de var hentet fra. Det har igen ført til, at man har opfattet f. eks. eventyrteksterne på linie med litterære tekster og ment, at man kunne sammenligne og tolke dem isoleret fra deres sammenhæng, men teksterne er og bliver abstraktioner, genfærd af virkelighedens udtryk.«

At studere folkelige udtryksformer som litterære tekster er stadig udbredt blandt litteraturforskere. Og den tilgang ligger vel også til grund for, at et af hæfterne i serien om litterære genrer skulle handle om folkelige udtryksformer. Til alt held henvendte man sig i den forbindelse til folkloristen Svend Nielsen, som, i stedet for at afvise opgaven, så en mulighed for at kunne gendrive nogle af litteraturfolkenes mange fejlgreb i forbindelse med de folkelige udtryksformer.

Svend Nielsen står for den væsentlige artikel i hæftet, hvor de folkelige udtryksformer defineres (s. 2f). Han gør samtidig opmærksom på, at de ikke udelukkende er begrænset til noget mundtligt, »vi udtrykker os på andre måder, f. eks. gennem billeder, genstande, påklædning og handlinger.« Dette dokumenteres i hæftet gennem det udmærkede illustrationsmateriale.

Hæftet består endvidere af Else Marie Kofods afsnit om »Evald Tang Kristensen og hans tid«. Det bygger i væsentlige træk på hendes bog »Evald Tang Kristensens syn på folkeminderne« (Kbh. 1984), som anmeldes andetsteds i dette bind. Else Marie Kofod indkredser, hvordan de folkelige udtryksformer er bevaret gennem indsamlingen af viser, eventyr, sagn og lign. i forrige århundrede.

I artiklen om Tang Kristensen klarlægges det historiske perspektiv, men, som Svend Nielsen og Birgit Kragh skriver i forordet, er der risiko for, at »ord som 'eventyr', 'sagn' og 'folkesange' får os til at opfatte de folkelige udtryksformer som noget, vi betragter på afstand, fordi de hører hjemme i fortiden hos en anden befolkningsgruppe. Det er forkert, vi oplever og bruger dem faktisk hver dag.« At det er tilfældet belyses gennem Flemming Mouritsens artikel »Bare barnepjat«, som

handler om nutidig børnefolklore. Samtidig fremgår det af hæftets skriftlige gengivelser af de udtryksformer, som præsenteres i de tilhørende fire radioudsendelser.

Endelig har Ingelise Moos skrevet om »Folkelige udtryksformer i undervisningen«. Det er et forsøg på at få eleverne til at arbejde med deres egne udtryksformer.

Jeg kan kun håbe på, at dette skolehæfte må få stor udbredelse. Det er et godt indlæg i bevidstgørelsen om, at folkelige udtryksformer ikke kun er tekster, der eksisterer i sig selv. »I virkeligheden er teksterne kun genfærd af fremførelsessituationerne. Det traditionelle udtryk er ikke kun en tekst, men en proces, og den lever kun, mens den udtrykkes.«

Erik Høvring.

Nina Kloster: Clausen & Petersens gadecirkus anno 1978 – en forestillingsanalyse

Aktuelle teaterproblemer 15. Udgivet af Institut for Dramaturgi, Aarhus Universitet, 1984. ISBN 87-87906-17-1.

Når man har set den Clausen & Petersenforestilling, som Nina Kloster refererer i sit hefte »Clausen & Petersens gadecirkus anno 1978 – en forestillingsanalyse«, er det morsomt at mærke, hvor meget hun har fanget. Hun har bygget sin analyse på en bestemt forestilling, givet ved en bestemt lejlighed, altså ikke på en række forestillinger. Men Nina Kloster har ikke ladet sig nøje med at finde ud af, hvordan forestillingens elementer spiller sammen, hun har også indhentet aktørernes, særlig Erik Clausens bemærkninger, og hun har prøvet at opklare de hentydninger, der er til samtlige foreteelser.

Resultatet er blevet et interessant referat, meget loyalt mod forestillingen og dens hensigter, – næsten for loyalt.

Den overdrevne loyalitet gør, at nogle af de kommentarer, Nina Kloster kommer med, bliver banale eller for enkle. Det første er der et eksempel på side 42, hvor hun til Clausens bemærkning om den smilende Petersen »Den her mand kunne blive præsident i Amerika med det smil« forklarer, at det er »En hentydning til at præsidi-

denten i Amerika mere vælges på sit smil end på den politik han står for.« Jo tak, det er trængt ind, og det er både rigtigt og forkert, under alle omstændigheder en ligegyldig kommentar, der slet ikke uddyber, hvad der sker i forestillingen, og ikke gør en klogere på noget som helst.

En teater- og gøglerhistorisk forenkling forekommer side 44. Nina Kloster skriver: »Deres (altså Clausen & Petersens) *formsprog* koncentrerer sig om *kroppens nedre regioner*, dvs lort og sex. Hele denne form har sin rod i karnevals-festerne, hvor »det høje« blev degraderet, hvor modsætningerne sammenstilledes og hvor man horede og drak, åd og sked, i opposition til den officielle kulturs dyrkelse af det åndelige«. Nu ved jeg godt, det er på mode for tiden at forklare hvad som helst i tilværelsen ved middelalderlige karnevaller, men Nina Klosters gevaldige mundfuld nærmer sig en grov forenkling for ikke at sige sniksnak! I alle tilfælde er obscenitet og latrinitet meget ældre teatraliske virkemidler.

Man savner i det hele taget noget historisk bevidsthed i Nina Klosters syn på det, hun har med at gøre. Det gør, at hun heller ikke kan stille med et selvstændigt kritisk apparat, hvilket igen medfører, at hun blot labber i sig, hvad rekommandør Clausen selv siger om forestillingen, og det bliver ofte gentagelser af det, der allerede er sagt i forestillingen!

Måske burde hun have været opmærksom på den artikel i tidsskriftet HUG! (nr. 2, 1974), hvor Clausen, efter en udredning om gaden som medium og offentligt område og sine erfaringer med det, refererer nogle udtalelser af Rottekongen Cibrino. Clausen peger på den måde med al tydelighed på sin erklærede rod i det traditionelle gøgl. Kunne Nina Kloster ikke med fordel have hentet sine analyseredskaber derfra? Det havde i alle tilfælde virket forfriskende, hvis Tribinis, Labris, sprech-stallmeistrenes, udråbernes og rottekongens kunst havde været inddraget mere. Man kunne så have funderet over, hvor Clausen & Petersen fører noget gammelt videre, og hvor de fornyr traditionen.

Men det er værdifuldt, at Nina Kloster har taget et par gøgleres (selv om de er lidt specielle) kunst alvorlig som kunst. Nu venter vi med spænding på en analyse af

Cibrinos rotteforestilling og hans dyrs yndefulde koreografi.

Eske K. Mathiesen.

Vi ælsker Bakken

Redigeret af Uffe Hansen, Chr. Rhedin og Virtus Schade. Finn Jacobsens Forlag, 1985. 103 s. ill. ISBN 87-88646-20-3. Kr. 85.

Med denne lille bog fejrer Teltholderforeningen Dyrehavsbyggens eneste helt sikre jubilæum: det var i 1885 Foreningen blev stiftet.

Det er blevet en morsom, forelsket, hyggelig, poetisk og inspireret hyldest skrevet, digtet og tegnet af 61 kvinder og mænd, der på en eller anden måde har eller har haft en tilknytning til Bakken. Og de er valgt med stor omhu af Chr. Rhedin (Teltholderforeningens mangeårige formand) og Virtus Schade sammen med den alt for tidligt afdøde Bakkehistoriker Uffe Hansen. Hvad dag- og ugepressen angår er der således repræsentanter fra Berlingske Tidende, BT og Billed-Bladet – fra Politikken og Ekstra-Bladet, fra Aktuelt – fra Se & Hør – og fra lokalavisen Det grønne Område. Og der er naturligvis også repræsentanter fra radio og TV – og så er der Dan Turell, F. P. Jac, Jesper Klein, Sam Besekow – og mange andre medie kendte skrivende, fotograferende og tegnende folk.

Som en helhed betragtet er publikationen interessant. Den følger sig smukt ind i rækken af de mange, i sandhed vidt forskellige bøger om Bakken, der særlig er udkommet i de sidste år.

Af mere speciel interesse er de to museumsfolks bidrag: Ib Varnild fra Dansk Folkemuseum skriver om en plakat, som museet fik kendskab til i forbindelse med Bakkens 400-års jubilæum. Den er fra torsdag den 1. juli 1924 og »på billedet ser man Jean Henry Koch udføre sit sensationsnummer, hvori han, mens han hænger med hovedet nedad, slår på et par trommer, der holdes af fire soldater.«

Og Jeppe Tønsberg fra Byhistorisk Samling for Lyngby-Taarbæk gengiver og kommenterer Stanleys meget fine akvarel fra 1795, »da Dyrehavsbyggen oplevede en storhedstid.«
lørn Piø.

Birgit Hertzberg Johnsen: Den store dagen. Konfirmasjon og tradisjon. Oslo 1985. 176 s., ill. ISBN 82-504-0721-0.

Konfirmationen er den overgangsrite, som er mindst undersøgt og beskrevet ikke kun i nordisk etnologisk og folkloristisk regi, men også set i europæisk sammenhæng. Det er der nu rådet bod på fra norsk side med Birgit Hertzberg Johnsens bog »Den store dagen. Konfirmasjon og tradisjon.«

Bogen omhandler konfirmationen i Norge med hovedvægten på tiden efter 1900. Den er skrevet hovedsagelig på baggrund af traditionsoptegnelser indsendt til Norsk Etnologisk Granskning som svar på spørgelisterne »Minneoppgåva for eldre« (1981), »Høgtidsmat ved familiefester« (1953), »Skikk og bruk ved gudstjenesten og ved de kirkelige handlinger« (1957) og »Barn i skolealderen fram til konfirmasjonen« (1963). Førstnævnte spørgeliste er besvaret af de ca. 2000 personer født før 1915. Ikke samtlige besvarelser har været tilgængelige. De øvrige spørgelister er besvaret af ialt ca. 500 personer, født både før og efter 1915.

Det er en meget smuk og velskrevet bog med mange illustrationer i både sort/hvid og farver. Forfatteren, der er folklorist, kommer hele vejen rundt om skikken. Der gøres rede for det rent lovgivningsmæssige vedrørende konfirmationen siden dens indførelse i Danmark og Norge 1736, for undervisningen, for påklædningen, maden, de efterfølgende fester og for gavegivingen, der ved skikkens indførelse i bedste fald var en salmebog eller bibel, men som i 1900-tallet udartede til en ren gaveflom. Der gives også eksempler på, hvordan det gik for sig hos både høj og lav, og at konfirmanderne heller ikke i kirken var lige – måske for Vorherre, men ikke altid for præsten, hvilket fremgik af placeringen i kirken under konfirmationshandlingen.

Men – der stilles ingen spørgsmål. Bogen er ikke et sagligt opgør med konfirmationen, hverken hvad angår det materielle eller det immaterielle indhold. Og det er en skam.

Det er vanskeligt at gøre kritisk op med en endnu levende tradition, der på en eller anden måde tillige er følelsesladet. Traditionsoptegnelserne, som er forfatterens

(eneste) kilde, gør ikke vanskelighederne mindre; de er oftest præget af efterrationalisering og anden-hånds erindring med deraf følgende mildhed eller det modsatte. Det ville derfor have været værdifuldt at supplere med andre kilder og et længere tidsperspektiv.

Danmark og Norge var ét rige, da konfirmationen indførtes, og loven var fælles og ens for de to lande. En sammenligning af forfatterens beskrivelse med de foreløbige resultater af en igangværende undersøgelse af skikken i Danmark viser, at skikken i det mindste i den her beskrevne periode stort set gav sig ens udtryk i Norge og Danmark. Det ville derfor erfaringsmæssigt have været anbefalelsesværdigt at inddrage kilder som f. eks. lovgivningen vedrørende konfirmation og skole, kirkebøgenes konfirmandregistre, fotoarkiver, understøttelses- og opsparringsforeningsarkiver samt feltarbejde i den norske undersøgelse.

Det mest spændende spørgsmål: hvorfor fastholdes konfirmationen i dagens kun lidt kirkesøgende samfund? giver forfatteren flere bud på. Ingen af dem er dog nærmere underbygget, hvilket også er vanskeligt hvad angår de følelsesladede årsager, der næsten udelukkende gives som forklaring. En parallelisering med de øvrige lovbundne overgangsriter sammenholdt med politisk historie ville have været et forsøg værd.

Jeg tvivler på, at det har været forfatterens intention at gøre op med konfirmationen. Modsat er der ingen tvivl om, at »Den store dagen« vil ligge på mange konfirmanders gavebord i årene fremover; konfirmationen afskaffes ikke med det første, og bogen er særdeles læseværdig.

Birgit Jensen.

V. E. Clausen: Det folkelige danske træsnit i etbladstryk 1565–1884

Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder. København 1985. 240 s. ill. (Danmarks Folkeminder nr. 85). Normalpris kr. 240. Medlemspris kr. 120. ISBN 87-87897-68-7.

Som nr. 71 i serien Danmarks Folkeminder udgav i 1961 daværende toldkontrollør V. E. Clausen et beskrivende og illustre-

rende katalog over de etbladstryk, som han dengang kendte til. Trykarkene kaldes også skillingstryk eller kistebilleder, den sidste betegnelse afledt af den alment praktiserende skik at klistre arkene indvendigt i kistelåget for at hindre støv og snavs i at falde gennem lågets sprækker ned på de bortgemte tekstiler.

I årene mellem de to udgaver har V. E. Clausen skrevet flere artikler og oversigter over de folkelige tryk både i hjemlige og i udenlandske publikationer. Her er nye fund blevet offentliggjort, efterhånden som de dukkede op og dette er baggrunden for, at Foreningen Danmarks Folkeminder ønskede at udgive et revideret og ajourført, kommenteret katalog. Blandt de nyere fund er også det vel mest betydningsfulde, et ark med billede af *Christian den Tredie* trykt med samme stok som billedet forrest i *Christian den Tredies bibel* og udgivet af Mads Vingaard i 1565. Dette nu ældste kendte dansktrykte ark falder i sit motivvalg helt i tråd med de samtidige tyske fyrstebilleder, som tyske forhandlere faldt på danske markeder. Det er dette ark fra 1565, der har været bestemmende for nyudgavens nedre tidsgrænse. På samme måde er den øvre grænse blevet skubbet frem til 1884 takket være et nyfundet ark, det yngste og egentlige træsnit, som forfatteren kender til. Det viser *Christiansborg Slots Brand den 3. oktober 1884* og er udgivet af Jul. Strandberg.

Det beskrivende katalog rummer et par hundrede nyttilkomne billeder, skønt listen har de samme 576 numre som 1961-udgaven havde. De senere tilkomne ark er betegnet ved decimaler. Det virker lidt pudsigt, at forfatteren springer fra f. eks. 271 til 271,5 og herfra til 271,7. De manglende decimaler er reserveret de ark, som denne nye udgave måtte bevæge billedejerne til at komme frem med.

Som i førsteudgaven er kataloget ordnet efter motiverne. Først kommer de bibelske, religiøse og moralske ark, derefter portræterne, der står i alfabetisk orden, før de historiske, ofte aktuelle, begivenheder, der kommer i kronologisk rækkefølge. Herefter beskrives de satiriske, humoristiske og eventyrlige billedark og til slut forskellige tryk til praktisk brug, spil, børneark, bogomslag og endda en ny skive til et

Schwarzwalderur. Det er nok karakteristisk for en samler at bruge denne inddeling af sine løbende erhvervelser. En fagmand ville have gået kronologisk til værks for derved at kunne føje en ny dimension til oversigten, nemlig den til enhver tid skiftende smag. Forfatterens metode fungerer og volder vel færre problemer i den daglige holden styr på arkene.

De i førsteudgaven indledende kapitler om trykkere, tryksteder og om selve arkene og deres motiver er blevet uddybet og omredigeret, så værket er blevet lettere at bruge som håndbog og fremstillingen mere logisk i sin opbygning. Modsat disse bestræbelser for at gøre bogen mere tilgængelig er litteraturfortegnelsen i nyudgaven ikke mere opdelt i fire hovedgrupper, men er samlet alfabetisk efter forfatternavn. Det i førsteudgaven lidt klunget anbragte notesapparat er nu helt strøget. Nogle af noternes oplysninger er indarbejdet i teksten, der mange steder er skrevet helt om. Selvom den samlede tekstmængde er noget større i nyudgaven og illustrationernes antal øget fra 49 til 69, er denne udgave 25 sider mindre end førsteudgaven. Dette skyldes, at teksten nu er trykt over to spalter med en meget lille klummebredde. Alligevel er helhedsindtrykket indbydende, og bogen virker let læselig til trods for en stor tekstmængde på hver side. I begge udgaver er 7 farveillustrationer. Adskillige illustrationer, der i førsteudgaven stod vertikalt på læseretningen, er nu retvendte takket være den nye lay-out. Billedteksterne er i nyudgaven mere fyldige og oplysende i sig selv. Teksten til fig. 1 er dog på helt uforståelig vis blevet fejlagtig, hvad der sikkert allerede har ærgret både forfatter som tilrettelæggere. Om selve bogens fremtræden må som endnu et positivt træk nævnes, at den er forsynet med et tysk resumé, en disposition, der forekommer mere formålstjenlig end førsteudgavens franske sammenfatning.

Kapitlet *Litteraturen* er blevet delt i to hver for sig udbyggede kapitler: *Kistebilledskikken – Billeder som vægpryd*, hvor de ældre skriftlige vidnesbyrd om arkenes anvendelse gengives og *Litteraturen* der nu dækker en kort gennemgang af andre forskeres behandling af de folkelige billedark. Kapitlet er blevet udvidet med omtale af en

del nyudkommet litteratur og omtaler de adskillige svenske folkelivsforskere, der har studeret de populære tryk og deres motivverden ofte set i relation til de svenske bonader, vægbilleder malet på lange stofbaner.

Kapitlet *Lidt om motiverne og deres historie* er kort, men der fortælles om de motiver, der har været på vandring i århundreder, ja i årtusinder, og disse er vel efter manges mening de mest interessante. Blandt de religiøse billeder kan *Historien om den gudfrygtige tjenestepige* føres tilbage til urkristen tid. Af de mere humoristiske er *Kællingemøllen*, hvor de gamle koner ommales til unge piger, et motiv, der kendes fra middelalderen, og hanrejsmotivet, der findes trykt i flere udgaver, kan føres tilbage til det antikke Grækenland. *Menneskets livsaldre* illustreret ved personer stående på en opad- og derefter nedadgående trappe er afledt af det urgamle indiske motiv lykkehjulet. Her kan man desuden med henvisning til adskillige motiver tilføje, at interessen for uforklarlige naturhistoriske og fysiologiske fænomener vel er lige så gammel som menneskeheden selv.

På et forslag fra museumsinspektør Chr. Waagepetersen overvejer forfatteren om nogle af de tidligere ark var trykt med en stempelblok af træ i lighed med samtidens kattuntryk i stedet for at være trykt som bogtryk. Mon dog ikke mange trykkere gennem det meste af perioden har anvendt begge former for teknik, undertiden måske samtidig.

Anmelderen har afprøvet kataloget som håndbog og har fundet sit eneste eget kistebillede med vægtters identisk med nr. 463,5, men ikke som dette farvelagt. På dette ark kunne det se ud som om de to kraftigt skårne sideborter, der med deres akantusslyng og rocaille er betydelig ældre end trykkets første tilsynkomst (nr. 461 1827–29), er trykt på med et stempel, således at trykket er blevet til i to eller flere omgange. Også de varianter af dette og andre ark, som V. E. Clausen selv nævner, tyder på at arkets tryk er sammensat af et fortryk suppleret med større og mindre stempler.

Mange af arkene var håndkolorerede. Af kataloget fremgår, at det ikke var de sam-

me farver, der blev valgt til at kolorere samme tryk. Forfatteren nævner ikke farvelægningen eller diskuterer, hvor den blev foretaget, i hvilket led af bladets vej fra trykker til billedejer, den er udført. Var det måske forhandlerens salgsfremmende indsats?

Skillingstrykkene har øvet en overordentlig stor indflydelse på menigmands billedverden og fornemmelse for ornamenter, samtidig med, at de uundgåeligt har virket forsinkende på den almindelige stilfornemmelse. Forfatteren har ikke følt det som sin opgave at se billedarkene som forlæg for husflidsfolk eller i et videre perspektiv. I stedet er stor omhu blevet lagt i at brede et imponerende materiale ud for læserne til både lyst og nytte. Ingen andre kulturhistoriske fænomener på dansk jord er vel blevet så nøje behandlet og skrevet i mandtal.

Da de folkelige etbladstryk gik af mode i slutningen af 1800-årene, blev deres rolle som udsmykning i stuen overtaget af de glansfulde olietryksbilleder, der i vidt omfang holdt sig inden for træsnittens motivkreds. Vi genfinder religiøse motiver, moraliserende og opbyggelige samt det eviggyldige billede på livsaldrene. I de senere år er disse olietryk blevet et forskningsemne. Denne som andre kommende publikationer om folkelig dekorationskunst og smag for udsmykning vil drage stor nytte af V. E. Clausens foreliggende katalog over næsten 1000 kendte skillingstryk. Det samme vil et større publikum med interesse for emnet.

Hanne Poulsen.

Margit Mogensen: Landbruget i dansk malerkunst ca. 1840–1915

Udgivet af Landbohøiologisk Selskab. 144 s. rigt ill. ISBN 87-7526-036-0. Kr. 144.

Ikke så få sale på vore kunstmuseer genlyder af køers brølen og fårs brægen. Landlige motiver indtager en central plads i dansk billedkunst. Det er derfor en oplagt idé, Margit Mogensen har udført med sin bog »Landbruget i dansk malerkunst ca. 1840–1915.« Hun spørger i indledningen: »Hvilke emner tog kunstnerne fat på i det

landlige, hvorfor gjorde de det, hvordan behandlede de motiverne, og i hvilken grad kan det, vi opfatter som virkelighed, genkendes?

Nu er det ikke nogen stor bog, og besvarelsen af disse spørgsmål bliver derfor ikke grundig, undertiden temmelig summarisk. Men i det store hele lykkes det Margit Mogensen i en essayistisk præget form at besvare sine egne spørgsmål. Hun betragter selv sin bog som en appetitvækker, ikke som en afhandling.

Det interessante i bogen er ikke den kunsthistoriske indledning, som er et tamt referat af gængs kunsthistorie, men gennemgangen af, hvordan det dyrkede og udyrkede landskab, husdyrholdet, markarbejdet, gårde og huse, forholdene inden døre, festerne, missionen og højskolen, de fattige og svage – hvordan alt dette mere og mindre konkrete afspejles i billederne. Det er ikke særlig originalitet, der præger iagttagelserne, men de er saglige og munder ofte ud i, at kunstnerne især har interesseret sig for det, som var lidt gammeldags. De puttede – til det købende borgerskabs fryd – nostalgi i penslen, og Margit Mogensen viderefører i stilfærdig form Marianne Zenius' detaljerede kildekritik af genremalerne og deres diskrete forskningsinger.

Enkelte malere skiller sig ud fra den nostalgiske og sentimentale flok ved deres højere grad af sanddruhed, nemlig Hans Smidth og L. A. Ring. Nok lå der en del blichersk romantik i Smidths syn på sine jyske motiver, men han så dog også virkeligheden i øjnene og flygtede ikke fra den. L. A. Ring ligefrem fordybede sig i dens mest grå dele med pontoppidansk liden-skab og skabte billeder, som ved deres menneskelige indhold og deres kunst hører til det allerbedste, dansk kunst har frembragt. Ring ikklædte aldrig sine modeller folkedragter, hverken i direkte eller overført forstand. Margit Mogensen udtrykker Rings nære forhold til sine motiver og modeller på denne måde: »Især de gamle husmandsfolk havde han en varm linie til«. Sådan kan man også sige det. Og Margit Mogensen siger det i det hele taget på sin egen måde. F. eks. fortæller hun, at kunstnerne var børn af deres tid, »ofte med modtagelige sind,«. Ak ja, disse følsomme

kunstnere, tænker man; klicheernes tid er ikke forbi.

Alt i alt må det siges, at det er en præsentabel bog. De mange farvereproduktioner er smukt udførte. Og Margit Mogensens tekst bidrager bestemt til, at man vil se på forholdet mellem billedkunst og kulturhistorie med fornyet interesse.

Eske K. Mathiesen.

Ulrika Wolf-Knuts: All världens epos

Redaktion och grafisk tillrättaläggning: Carsten Bregenhøj. Åbo Akademis bibliotek. (= NIF Publications No. 15). Åbo 1985. 79 s. ill. ISBN 951-95199-2-0 og ISSN 0355-8924.

I denne lille håndbog kan man hurtigt og nemt få lidt rede på hvad Niebelungenlied, Roland, El Cid, Gilgamsch, Ossian, Iliaden, Kalevala og 36 andre eper fra hele verden overhovedet handler om, om hvordan de er overleveret i traditionen og om hvor gamle man regner med at de er.

Bogen er fuld af fine illustrationer (hvoraf flere i farver), indeholder samtidig en bibliografisk vejledning og et kort, så man kan placere de mere ukendte eper de rigtige steder i verden.

Den er oprindeligt blevet lavet som katalog i forbindelse med den Epos-udstilling, som Åbo Akademis bibliotek arrangerede i forbindelse med Kalevala-året. Den er nyttig for enhver der interesserer sig for dansk folkedigtning i et internationalt perspektiv. Selv har vi jo ingen eper.

lørn Piø.

Kvindfolk

En danmarkshistorie fra 1600 til 1980. I-II. Red.: Anne Margrethe Berg, Lis Frost og Anne Olsen. Gyldendal 1984. 391 s. + 391 s. Kr. 576. ISBN 87-00-32192-3.

»Mændene spiller hovedrollen i traditionel historieskrivning«. Ordene står at læse i indledningen til Kvindfolk. De næsten 800 sider er skrevet af 25 kvinder med vidt forskellige faglige forudsætninger. Nogen helt traditionel historiebog skal vi altså ikke forvente. Her er det kvinder, der skri-

ver kvindehistorie. Birollerne har erobret scenen.

Anmeldelsestraditionen har ligesom historieskrivningen sine forbilleder fra en tid, hvor videnskaben blev domineret af mænd. Måske var det derfor, at det i starten faldt mig svært at anmelde et værk som Kvindfolk. Der er så mange iøjnefaldende problemer og mangler. Det var let at blive irriteret og at kritisere. Når jeg engang var nået igennem de mange punkter som naturligvis måtte dokumenteres fyldigt, var der lige plads til et par pæne ord til slut. I stedet for at fordybe mig i svaghederne vil jeg meget hellere glæde mig over, at vi forhåbentlig med Kvindfolk har fået en historiebog, der kan bane vejen for forskning og formidling af de mange temaer som endnu lades upåagtet. Selvfølgelig kan kvinders historie gennem næsten 400 år slet ikke rummes på små 800 sider, selvom den ofte er blevet affejet på mindre end et par sider i skolebøgerne.

Der er ingen tvivl om, at bogen har sine heltinder, stærke kvinder og forfulgte uskyldigheder. Men den levendegør også mange almindelige kvinder. Den får os til at tænke på os selv og vores erfaringer ind i en kvindehistorisk sammenhæng. Og lad det være sagt med det samme: Dette gælder både mænd og kvinder.

De to bind udgør et stykke kvindearbejde som jeg har haft megen glæde af og som forhåbentlig vil inspirere mange andre. Kapitlerne ser såmænd meget traditionelle ud. »Hverdag på landet«, »Kvinder og børn«, »Borgerskabets kvinder«, »Telefonister«, »Gale kvinder«, »Arbejderkvinders Oplysningsforbund« for at nævne nogle af dem. Men bag disse tilsyneladende så uinspirerede og abstrakte temaer gemmer der sig ofte konkrete beretninger om bestemte kvinder. »Hverdag på landet« handler naturligvis om emnet, men også om Kirsten Petersdatter, Karen Marie Abrahamsdatter og Marthe.

Særlig udtalt bliver dette i værkets tre afsluttende kapitler om »Den nye kvindebevægelse«, »Lesbisk bevægelse« og »Kvindebevægelsen i provinsen«. De er konsekvent bygget op som en samtale mellem to kvinder, og oplysningerne om bevægelserne og hovedlinjerne i det historiske forløb har på godt og ondt fået

interview'ets eller reportagens præg. Den ydre og den indre historie går hånd i hånd. Der opstår en form for historieskrivning, der taler både til hjerne og hjerte. Kildeproduktionen, forskerne, meddelelserne, det subjektive og det objektive går op i en højere enhed. Det er kvinder fra forfatterkollektivets egne rækker, der taler med hinanden om deres egen historieoplevelse. Ikke alt er lige vellykket, men hvor det er bedst, gror der både en utraditionel og ny kvindehistorisk indsigt frem. Forfatterne opnår det uendeligt svære ikke alene at fortælle os noget om kvinders vilkår gennem nogle hundrede år, men også at vise os, at kvindehistorie er noget, der til stadighed skabes, vedligeholdes og ændres af kvinder selv.

De to bind er fremragende illustreret. Det første bind består stort set kun af navngivne kunstneres billeder i sorte streger, medens det andet bind er præget af fotografier. Den klassiske dokumentation har sine steder et præg af både ironi og humor, medens kunstnernes billeder på forunderlig måde opfanger stemninger, følelser og tolkninger fra de enkelte kapitler, som behandler tiden før 1900. Det er synd, at mange af de virkelig fine og ofte ganske ukendte billeder gengives alt for småt, for efter min mening er Kvindfolk den bedste kvindehistoriske billedbog, som endnu er blevet udgivet.

Med Kvindfolk har vi fået beskrevet nogle nye sider af danmarkshistorien. De to bind er fyldt med både morsomme og foruroligende oplysninger, med skarpe meninger og varme forsøg på indlevelse. Værket bygger på et materiale, som er væsentligt og temmelig ukendt, ja sommetider helt nyt. Jeg kan ikke forestille mig at nogen læser vil forblive uberørt af bogen.

Birgitte Rørbye.

Axel Steensberg:

Det manipulerende menneske

Rhodos 1985. 134s. ill.

ISBN 87-7245-076-2. Kr. 125.

Da Axel Steensberg i sin tid blev udnævnt til professor blev begivenheden publiceret i en københavneravis under overskriften »Fra plov til bog«.

Ploven har fulgt Steensberg hele livet og han har fulgt den. Han oprettede ligefrem et Plovsekretariat, og det er først i de seneste år blevet ændret til Landbrugssekretariatet. Sikke en helligbrøde. Ikke blot mod Steensberg, men også mod ploven.

I den lille bog som han har udgivet på Rhodos filosoferer den gamle plovspecialist og kulturforsker. Han er 80 år. Han har erfaringen og han har pondus til at fremsætte overordnede – filosoferende – betragtninger over hvad han anser for noget af det væsentlige ved mennesket til alle tider: mennesket manipulerer. Bogen »handler først og fremmest om menneskets opfindsomhed og evne til at manipulere sine omgivelser fra barnet i vuggen, der forsøger at gennemtvinge sin vilje, til jægeren, fiskeren og bonden, der manipulerer med deres geografiske miljø, og købmanden, der falbyder sine varer, for ikke at tale om præsteskab og fyrster med hele deres hierarkisk opbyggede bureaukrati.«

For så vidt kommer man til at tænke på Huizingas bog Homo Ludens, hvor han konsekvent gennemfører det synspunkt at

megen kultur er opstået som resultatet af menneskers leg. Han ved godt at det ikke er hele sandheden, men hans bog inspirede og satte en debat igang. Det har Steensberg også en mulighed for at gøre, hvis den nye generation vil lytte til den gamle professor som på så mange områder har betydet så meget for kulturforskningen herhjemme, ikke mindst gennem det af ham redigerede storværk »Dagligliv i Danmark«.

Steensberg er en varm humanist, en ægte historiker og en uimodståelig blanding af en etnograf og begejstret turist der rejser ud og undrer sig over alt det han ser – så meget af det ligner jo det han kender hjemmefra og som han har eksperimenteret sig frem til i sin historisk-arkæologiske forskning.

»Denne bog er et con-amore arbejde, som er befriet for den tørre videnskabelige bevisførelse«, skriver Steensberg. Jo, den gamle professor er også et legende menneske. Det mærker man tydeligt i bogens ni kapitler som er en blanding af essays og folkelige foredrag. Man mærker han er født i Grundtvigs fædreland. lørn Piø.

Indsendt litteratur

- ANDERSEN, BJØRN: LAKKOGERIET – Beretning fra en arbejdsplads. Udg. af Forlaget Røde Hane, 1981. ISBN 87-85095-397.
- ANDERSEN, FLEMMING G.: COMMONPLACE AND CREATIVITY. Odense University Studies from the Medieval Centre. Vol. 1. 404 s. D.kr. 250. Odense University Press. 1985. ISBN 87-7492-525-3.
- BAUMHAUER, JOACHIM FRIEDRICH: JOHANN KRUSE UND DER »NEUTZEITLICHE HEXENWAHN«. Zur Situation eines norddeutschen Aufkläres und einer Glaubensvorstellung im 20. Jahrhundert untersucht anhand von Vorgängen in Dithmarschen. Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins. Karl Wachholtz Verlag. Neumünster 1984. ISBN 3-5290-2463-3.
- BERTELSEN, OLE OG PETER LINDE: EFTERSPØRGSEL EFTER OFFENTLIG DAGPASPNING. Socialforskningsinst. publ. 141. Kr. 35. ISBN 87-7487-270-2.
- BJØRNDAL, ARNE OG BRYNJULF ALVER: – OG FELA HO LÉT. Norsk spelemannstradisjon. Universitetsforlaget Bergen-Oslo-Stavanger-Tromsø 1985. N.kr. 195. ISBN 82-00-07262-2.
- BRUDAL, PAUL JAN: DET UBEVISSTE SPRÅKET. Psykologi og symbolbilder i folkeeventyrene. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. ISBN 82-00-07279-7.
- BUNNAGE, DAVID, HANS DANKERT, INGE MÆRKEDAHN OG CARL NØRREGAARD: BEDRIFTSSUNDHEDSTJENESTEN I FUNKTION. Socialforskningsinst. & Inst. f. Arbejdsmiljø v/ Danmarks Tekniske Højskole. Publikation 143. Kr. 60. ISBN 87-7487-272-9.
- CHRISTENSEN, JENS: STORLANDBRUG – INDUSTRIFINANSIERING 1850–1915. Landbohistorisk Selskab. Kr. 80. ISBN 87-7526-027-1.
- EGERBERG, KLAUS: »TIL OPLIVELSE AF HISTORISK SANS« – en analyse af tre lokalhistoriske årbøger. Skrifter udg. af Lokalhistorisk Afdeling. Nr. 8. København 1983. ISBN 87-88510-02-6.
- EGMOSE, SVEN, LISBETH EGMOSE, GUNNAR VIBY MOGENSEN OG HANS AAGE: ULIGHEDEN, POLITIKERNE OG BEFOLKNINGEN. Sammenligningsundersøgelsen 2. Socialforskningsinstituttets publikation 139. Kbh. 1985. Kr. 65. ISBN 87-7487-267-2.
- EGMOSE, LISBETH: UNGDOMSGARANTIE I HOBRO. En evaluering. Socialforskningsinstituttets meddelelse nr. 44. Kr. 40. 127 s. ISBN 87-7487-268-0.
- »FRA DET NU FORSVUNDNE BIRKERØD«, » ... HØRSHOLM«, » ... GREVE«. Strandbergs Forlag. Hvert af de tre bind: 96 s., 4-farvet omslag. Ill. med ca. 85 sort/hvide fotos + landkort. Kr. 68,50. ISBN hhv.: 87-872-0063-5, 87-872-0065-1 og 87-872-0067-8.
- FRANSDEN, N. H.: ENGELHOLM SKIFTEPROTOKOL 1775–1850. Bønhasens forlag 1985. Kr. 98. ISBN 87-980928-1-2.
- FRANSDEN, N. H.: MORDET PÅ STORE HANS. Forlaget Bønhasen 1985. Kr. 102. ISBN 87-980928-2-0.
- HANSEN, ERIK JØRGEN OG DINES ANDERSEN: ALKOHOLFORBRUG OG ALKOHOLPOLITIK. Socialforskningsinstituttets publikation 145, 107 s. Kr. 40. ISBN 87-7487-274-5.
- HANSEN, ERIK JØRGEN: SOCIALGRUPPER I DANMARK. Socialforskningsinstituttet. Studie 48. 189 s. Kr. 52. ISBN 87-7487-252-4.

- HANSEN, FINN KENNETH: FORDELINGSPOLITIKKEN OG DENS VIRKNINGER. Socialforskningsinstituttets publikation 137. 221 s. Kr. 60. ISBN 87-7487-266-4.
- HAUGE, ALFRED: FLINTA-LARS. Det gamle Jæren i tradisjon og folkeminne. Universitetsforlaget. N.kr. 160. ISBN 82-00-06910-9.
- HENNINGSEN, LARS N.: AABENRAA SKYTTELAUG 1734–1984. Et bidrag til Aabenraa bys nationale historie. Aabenraa 1984. Kr. 150. ISBN 87-981631-0-8.
- HENRIKSEN, INGRID: HOLDNINGER TIL DEN ØKONOMISKE FORDELING. Sammenligningsundersøgelsen 1. Socialforskningsinstituttets publikation 138. Kbh. 1985. Kr. 125. ISBN 87-7487-254-6.
- HILDEBRANDT, FRAUKE: DIE NACHBARSCHAFTEN IN ANGELN VOM 17. bis 19. JAHRHUNDERT. Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins. Band 16. Karl Wachholtz Verlag Neumünster. DM 15. ISBN 3-5290-2465-1.
- HÅNDBOG OM NY TEKNOLOGI. Teknologinævnet u/Administrationsdepartementet. I kommission hos Direktoratet for Statens indkøb, Bredgade 20, 1260 Kbh. K. ISBN 87-503-5314-4.
- JENSEN, STIG OG PER KRISTIAN MADSEN: MED HUGO MATTHIESSEN GENNEM RIBE, SEPTEMBER 1917. Bygd 1983. ISBN 87-87293-31-5.
- JØRN, J. O.: DEN ENDELØSE REJSE. Thaning & Appel. 176 s. Kr. 140. ISBN 87-413-6277-2.
- KJENNERUD, I. REICHBORN: ELSKOV OG OVERTRO. Fra vår gamle trolldomsmedisin. Universitetsforlaget. 112 s. Kr. 130. ISBN 82-00-06480-8.
- KLEIN, HELLE MONETTE OG KELD SØGAARD CHRISTENSEN: HUSMANDSHJEMMET. Kultur og bevidsthed blandt jyske husmænd i 1930'erne. Landbohistorisk Selskab. Kr. 70. ISBN 87-7526-029-8.
- KULVINSKAS, VIKTORAS P.: SUND MED SPIRER. Thaning & Appels efft. 200 s. ill. Kr. 98. ISBN 87-413-5278-5.
- LANDBOHISTORISK TIDSSKRIFT. Bol og By 2. række. Landbruget og landbrugskrisen 1818–28. Landbohistorisk selskab 1984. Red. Michael Hertz og Erik Helmer Pedersen. Kr. 78. ISBN 87-7526-104-9.
- LINDBERG, ERIK JONAS: OM SKRÖMT, MAGI OCH GAMMAL KLOKSKAP. Bokförlaget Prisma AB. ISBN 91-518-1840-X.
- LINDERKAMP, HEIKE: NIEDERGERICHTLICHE STRAFFORMEN UND IHRE ANWENDUNG NACH QUELLEN DER RECHTSPRAXIS. Ein Beitrag zur Rechtlichen Volkskunde in Schleswig-Holstein. Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins. Band 17. DM 15. ISBN 3-5290-2466-X.
- LITTERÆRE GENRER 4. Udg. af Danmarks Radio for undervisningsmin. Red. Birgit Kragh. DR 1985.
- LIVSFORMER OG KULTURSAMMENSTØD. Den jyske Historiker nr. 33. Kr. 95. Forlaget Modtryk. Kr. 90. ISBN 87-87940-26-4.
- MICHELSÉN, PETER: VAND TIL FOLK OG FÆ. Vandforsyning på landet før i tiden. Nationalmuseets forlag 1985. III. af Beth Beyerholm. 46 s. Kr. 49,50. ISBN 87-480-0498-7.
- MILJØ OG GENSPLEJNING. Miljøministeriet 1985. 40 s. Kr. 30. ISBN 87-503-5656-9.
- MOGENSEN, GUNNAR VIBY: HOVEDRESULTATER FRA SAMMENLIGNINGSUNDER-SØGELSEN. Sammenligningsundersøgelsen 3. Socialforskningsinstituttets publikation 140. Kbh. 1985. Kr. 50. ISBN 87-7487-258-3.
- MOGENSEN, GUNNAR VIBY: SORT ØKONOMI. Socialforskningsinstituttets pjece 15. 28 s. Kr. 30. ISBN 87-7487-281-8.
- MØLLER, ANDERS MONRAD: PIBEMAGERNE I STUBBEKØBING – et mikrostudie i dansk 1700-tals historie. Udgivet af Museet Falsters Minder på forlaget Falcon 1985. 103 s. Kr. 73,20. ISBN 87-88802-00-0.
- NATIONALMUSEETS ARBEJDSMARK 1985. Nationalmuseets forlag 1985. 224 s. Kr. 195. ISBN 87-480-0562-2.

- NISSEN, GUNNAR: LUMSKE ORD I DANSK. Branner og Korch. Kr. 39,85. ISBN 87-411-5355-3.
- NISSEN, GUNNAR: SKAL DET MED ELLER UDEN T? Branner og Korch. 48 s. Kr. 39,85. ISBN 87-411-5419-3.
- NISSEN, MORTEN: NÅR VOKSNE SKILLES. Socialforskningsinst. publikation 144, 69 s. Kr. 30. ISBN 87-7487-273-7.
- NORD NYTT 22, november 1984. Nordisk tidsskrift for folkelivsforskning. Udg. NEFA-Norden. ISSN 0008-1345.
- OLSEN, HENNING: PÅ EFTERLØN. Socialforskningsinstituttet. Publikation 146. 165 s. Kr. 60. ISBN 87-7487-275-3.
- OUSAGER, STEEN: FORENINGSLIV I STORKØBENHAVN – en arkivoversigt. Lokalhistoriske Arkiver i Storkøbenhavn 1984. Kr. 75. ISBN 87-87778-02-5.
- PEDERSEN, FRANK: VORNEDSKABETS GENNEMFØRELSE. Landbohistorisk Selskab. Kr. 80. ISBN 87-7526-023-9.
- ROSDAHL, ANDERS: ARBEJDSLØSHEDSUNDERSØGELSERNE 6. LEDIGHEDENS SAMMENSÆTNING. Socialforskningsinstituttets publikation 135. 243 s. Kr. 80. ISBN 87-7487-259-1.
- ROSS, GORDON A. C.: HOMØOPATISK GRØN MEDICIN. Thaning & Appels Eff.f.s Forlag 1985. 136 s. Kr. 98. ISBN 87-413-4010-8.
- RØRBECH, METTE, LARS ODD PETERSEN, TORBEN FRIDBERG OG JAN PLOVSING: SOCIALREFORMUNDERSØGELSERNE 7. HVORDAN GÅR DET KLIENTERNE. Socialforskningsundersøgelseernes publikation 136. Kr. 75. ISBN 87-7487-262-1.
- SAERENS, EDOUARD: ERINDRINGER OG LEGENDER FRA FLANDERN. Rhodos. Kr. 132. ISBN 87-7245-043-6.
- SCHLICHTING, FRANK: HAUS UND WOHNEN IN SCHLESWIG-HOLSTEIN. Literarische Zeugnisse des 18. und 19. Jahrhunderts und die Frage ihres Realitätsgehaltes. Studien zur Volkskunde und Kulturgeschichte Schleswig-Holsteins. Band 15. Karl Wachholtz Verlag Neumünster. DM 20. ISBN 3-5290-2464-3.
- SKOUGAARD, METTE: BONDEN BYGGER. Om opførelsen af bindingsværksbygninger i det gamle landbosamfund. Nationalmuseets forlag 1985. Illustreret af Beth Beyerholm. 45 s. Kr. 49,50. ISBN 87-480-0497-9.
- SOCIALFORSKNINGSINSTITUTTETS VIRKSOMHED I 1984. 1. jan. til 31. dec. 1984. København 1985. Kr. 40. ISBN 87-7487-269-9.
- SÆRHEIM, INGE: STADNAMN FORTEL HISTORIE. Om namngjeving, namnebruk og opplysninger i stadnamn. Universitetsforlaget Oslo-Bergen-Stavanger-Tromsø. 127 s. N.kr. 120. ISBN 82-00-07113-6.
- WARBURG, MARGIT: IRANSKE DOKUMENTER. Forfølgelsen af baháierne i Iran. Rhodos 1985. 152 s. Kr. 128. ISBN 87-7245-029-0.